

Doktori (PhD) értekezés

**Párválasztás és családalapítás
elszegényedett, elszigetelődött társadalmi térben**

Molnár Éva

DEBRECENI EGYETEM
BDT

2019

Párválasztás és családalapítás elszegényedett, elszigetelődött társadalmi térben

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a szociológia tudományágban

Írta: Molnár Éva okleveles szociálpolitikus
Készült a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolája
(Szociológia és Társadalompolitika Doktori programja) keretében

Témavezető: Dr.
Dr. habil. Czibere Ibolya
egyetemi docens

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja:

„Én Molnár Éva teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 2019.....

.....

Molnár Éva

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Humán Tudományok Doktori Iskola
Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

Doktori (PhD) értekezés

Párválasztás és családalapítás elszegényedett, elszigetelődött társadalmi térben

Készítette: **Molnár Éva**

Témavezető: **Dr. habil. Czibere Ibolya**

Debrecen, 2019

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
1. Család és családalapítás.....	10
1.1 A család fogalmi megközelítései	10
1.2 Családelméletek.....	11
1.3 A származási család hatása a párválasztással, családalapítással összefüggő döntésekre ...	19
1.4 A fiatal korosztály párválasztását meghatározó tényezők a mai magyar társadalomban...	21
1.5 Párkapcsolati és együttélési formák a jelenkori Magyarországon.....	27
2. A partnerszelekció mechanizmusai	33
2.1 A preferenciák szerepe a párválasztásban	33
2.2 Párválasztás a pszichológiai elméletekben	38
2.3 Nemi szerepek és partnerszelekció.....	42
2.4 A házassági piacok, a párkapcsolati célú ismerkedés szinterei	44
2.5 Párkapcsolati homogámia és heterogámia kialakulását előidéző tényezők.....	48
3. A társadalmi és területi szegregáció hatása a családalapítással összefüggő döntésekre	51
3.1 A társadalmi tér	51
3.2 A szegénység szociológiai értelmezése	53
3.3 Szegénységben élők kapcsolati hálójának sajátosságai és hatásuk a párválasztásra	56
3.4 Szegénység Magyarországon a rendszerváltás után	59
3.5 A szegénység térbeli koncentrációja	61
3.6 Területi szegregáció.....	64
3.7 Családalapítási jellemzők szegénységben élők körében	67
4. A kutatás módszertana.....	75
4.1 Kutatási kérdések.....	75
4.2 A kutatás dimenziói	78
4.3 Az interjúzás folyamata	79
4.4 A kutatás célcsoportja.....	81
4.5 A kutatási terep bemutatása	84
4.6 A település demográfiai jellemzői	87
4.7 A település gazdasági, foglalkoztatási jellemzői.....	89
5. A kutatás eredményei	91
5. 1 Az együttélő párkapcsolat kialakítását ösztönző tényezők típusai.....	91
5. 2 Az interjúalanyok életkörülményei	110

5. 3 A kapcsolati háló sajátosságai és hatása a partnerszelekcióra	115
5.4 A származási család hatása a párválasztásra	123
5. 5 Tanulási perspektívák és „karriertervezés”	128
5. 6 Munkalehetőségek és jövő tervezés	136
5. 7 Nemi szerepek és preferenciák	142
5. 8 Az elérhető házassági piacok	147
5. 9 Párkapcsolati, együttélési minták a településen	150
5. 10 Együttélő párkapcsolat időzítése - az egyéni életútban és a kapcsolatban.....	156
5. 11 Szexualitás a párkapcsolatban	163
5. 12 Családtervezés és gyermekvállalás.....	168
Összegzés	177
Felhasznált irodalom	184
1. számú melléklet: Az interjúvázlat	202
2. számú melléklet: A szerző tudományos közleményei.....	208
3. számú melléklet: Tartalmi kivonat	210
4. számú melléklet: Abstract	211

Bevezetés

Doktori programban folytatott kutatásom kiindulópontja, hogy a tartós szegénység és kirekesztődésben élés az egyén élettervezési lehetőségeinek is határokat szab, így a családtervezésre, a különböző párválasztási és családalapítási minták kialakulására, elterjedésére és fennmaradására is befolyással bír. A kutatás legfőbb célja feltárni egy bezáródó és elszigetelődő rurális társadalmi térben a fiatalok életkezdési, párválasztási és családalapítási döntéseit milyen tényezők befolyásolják, illetve ezek milyen mechanizmuson örökítik tovább a szegénységet és a kirekesztődésben élést a településen. A kutatás egy kelet-magyarországi zárt közösséget alkotó, homogén összetételű népességgel rendelkező hátrányos helyzetű zsákfaluban vizsgálja meg a szegénységben élő fiatalok párkapcsolati és együttélési mintáit, kialakulásuk okait, továbbá azt, hogy ezekkel kapcsolatosan milyen szabályok és elvárások vonatkoznak a nőkre és a férfiakra.

A szegénységben élők családalapítási szokásainak hazai vizsgálatai (Durst 2006, Virág 2010, Kapitány – Spéder 2012) általában a reprodukciós magatartást állítják a középpontba, mivel a termékenységi adatok objektív módon bemutatják a társadalmi csoportok gyermekvállalási mintáinak különbözőségeit. Ezek a kutatások legtöbbször kvantitatív jellegűek, a statisztikai eredmények mellett azonban hiányzik azoknak a döntési mechanizmusoknak a bemutatása, amelyből megismerhetjük milyen tényezők figyelembevételével és milyen értékek mentén történik a családalapítás a marginalizált közösségekben. Az eddigi kutatások a partnerszelekciós mechanizmusokat kevésbé vizsgálják, pedig a párválasztási/házassági döntés a gyermekvállalásra is hatással van, befolyásolja az egyén életminőségét, sőt akár az egész életútját is. Magyarországon a társadalom alsó szegmensében erőteljes párkapcsolati homogámia érvényesül (Bukodi 2004), azonban alig vannak információink arról, hogy a szegénységben élő emberek milyen preferenciák mentén választanak párt, a partnerszelekció során milyen tulajdonságokra tekintenek erőforrásként, illetve hogyan értékelik saját maguk esélyeit a házassági piacon. A kutatás ezekre a hiányterületekre is reagálni kíván.

A fejlett társadalmakban bekövetkező társadalmi-gazdasági változások a család intézményét sem hagyták érintetlenül. Magyarországon is jellemzővé vált a párkapcsolati és családformák pluralizálódása a különböző életformák elfogadása (Somlai 2013). A kutatás helyszínéül szolgáló zsákfalú földrajzi elszigeteltsége, gazdasági és demográfiai jellemzői azt bizonyítják, hogy a településen a társadalmi-gazdasági modernizációs hatások kevésbé tudtak érvényesülni, így izgalmas kutatási kérdés, hogy egy ilyen elzárt, elszegényedett aprófaluban

a modernitás és tradicionalitás értékei hogyan versengenek egymással, milyen hatást gyakorolnak a helyi fiatalok döntéseire.

Kutatásomban a párválasztást olyan folyamatként vizsgálom, amelyben két egyén közös interakcióinak célja, hogy tartós párkapcsolatot létesítsen egymással. A dolgozat nem tér ki az epizodikus kapcsolatokra irányuló szelekció bemutatására. A házassági döntésről szóló elméletek alkalmazását érvényesnek tartom az együttélő párkapcsolat, élettársi kapcsolat vizsgálatára is, Bukodi (2004) és Murinkó – Spéder (2015) eredményeire hivatkozva, amelyek szerint hazánkban mára az élettársi kapcsolatok jelentős része informális házasságokként funkcionálnak, ebben az értelmezésben az élettársi kapcsolatok és házasságok motivációi és működései megegyeznek. A párválasztással kapcsolatos elméleteket is elsősorban az élettársi kapcsolat és házastársi kapcsolat kialakításában szerepet játszó tényezők vizsgálatára alkalmazom. Kutatásom munkadefiníciójában családalapításnak tekintem azt a párválasztást, párkapcsolat-alakulást, amelynek célja, hogy két ember tartósan olyan együttélő párkapcsolatban éljen, amelyben a tagok által legfontosabbnak vélt szükségletek hosszútávon kielégülnek, ebben az értelmezésben a gyermekvállalás a családalapítás egyik lehetséges következménye és nem azzal megegyező fogalom.

A kutatásom során megvizsgáltam egy elszegényedett zsákfalu fiatal korosztályának családdal, párkapcsolat-alakulással összefüggő beállítódásait, értékrendjét, családtervezési és élettervezési lehetőségeit, párválasztással és családalapítással kapcsolatos döntési mechanizmusait. A kutatás elméleti megalapozásához három főbb elméleti egységet tartalmaz a dolgozat.

Az első fejezetben a család elméleti megközelítései mellett bemutatom azokat a folyamatokat, amelyek a modern társadalmakban befolyásolják a párkapcsolati és családformák alakulását. A kutatásban a fiatal korosztály családalapítását vizsgálom, ezért fontosnak tartottam bemutatni, hogy a gazdasági-társadalmi változások, a származási család jellemzői és a társadalmi integráció lehetőségei milyen hatást gyakorolnak az életkezdési lehetőségeikre, s mindezek a családalapítási aspirációkban hogyan jelennek meg.

A partnerszelekciós mechanizmusok és a családalapítási szokások alakulását a kutatások egy része elsősorban gazdasági-rationális oldalról vizsgálja, míg a másik irányzat elsősorban az értékek és normák szerepét hangsúlyozza. A dolgozat második fejezete mindkét nézőpontot megjelenítve, a szociológiai elméletek mellett, a közgazdaságtan és a pszichológia területéről is átvett eredményeket is alkalmazva kíván átfogó képet adni arról, hogy milyen tényezők befolyásolják a párválasztási döntéseket, a partnerszelekció színtereit és mechanizmusait.

A disszertáció a családszociológiai jellegű kérdésekre egy pontosan körülhatárolt, speciális adottságokkal rendelkező társadalmi térben keresi a válaszokat, ahol a szegénység és kirekesztődésben élés keretét szab az egyéni döntéseknek és cselekvéseknek. A harmadik elméleti fejezet ezért áttekintést kíván adni arról, milyen tényezők alakítják az elszegényedett falvakban élő emberek életszervezési lehetőségeit, illetve ezek a folyamatok hogyan hatnak a párválasztási és családalapítási szokásaikra.

A negyedik módszertani fejezet bemutatja a kutatás módszertanát, a dimenzióit a kutatási kérdéseket, a kutatási terepül szolgáló zsákfalú adottságait, demográfiai és gazdasági jellemzőit. A vizsgálat során félig strukturált interjúkat készítettem a településen állandó lakóhellyel rendelkező, legfeljebb alapfokú végzettségű, a nyílt munkaerőpiacról tartósan kiszoruló 18 és 35 év közötti férfiakkal és nőkkel, akik rendelkeznek párkapcsolati tapasztalatokkal. A kutatás során az összes elérhető, a kiválasztási szempontoknak megfelelő személyt felkerestem.

A terepmunka és az interjúk eredményeit a dolgozat ötödik fejezete tartalmazza. Megvizsgáltam, interjúalanyaink milyen jellemzők mentén írják le származási családjukat, annak erőforrásait, illetve szüleik családalapítását. Bemutatom, hogy mindezek milyen mechanizmusok mentén fejtik ki a hatásukat a fiatalok párválasztására. A kutatás kiterjedt a zsákfaluban élő fiatal korosztály tanulással és munkavállalással kapcsolatos terveire, mivel ezek erősen befolyásolják a párválasztás mechanizmusait és a párkapcsolat-alakulással összefüggő döntéseket. Bemutatjuk, hogy a vizsgált zsákfaluban milyen párkapcsolati és együttélési minták vannak jelen a fiatalok körében, s ezek milyen tényezők következtében váltak elterjedté és elfogadottá a településen. Megvizsgáltuk, hogy interjúalanyaink számára hol és hogyan van lehetőség az ismerkedésre, milyen házassági piacokhoz kapcsolódnak, illetve ezek hogyan konzerválják a kapcsolati hálók hiányosságait és a párkapcsolati homogámia szinte kizárólagossá válását a településen.

1. Család és családalapítás

A származási család több dimenzióban is kifejti hatását a párválasztásra és a családalapításra. A szülői család behatárolja azt a társadalmi közeget, ahová az emberek tartoznak és ahol meg tudják ismerni a potenciális partnereiket. A családokban meglévő vagy hiányzó anyagi és érzelmi erőforrások befolyásolják a fiatalok párkeresési aktivitását és párválasztási mintáit is. A fejezet célja áttekintést nyújtani, a család különböző fogalmai és elméleti megközelítéseiről. Bemutatja a család intézményének változásait, s mindezek hatását a különböző társadalmi és családi háttérrel rendelkező fiatalok felnőtté válására, párválasztására és családalapítására.

1.1 A család fogalmi megközelítései

A család minden történelmi korban és minden társadalomban jelen van, azonban mérete, szerkezete, funkciói, ideálisnak tekintett jellemzői folyamatosan módosulnak, ezért egyszerre jellemzi állandóság és nagyfokú adaptációs képesség. A különböző korszakokban a nemzetközi és hazai irodalmakban a család fogalmának hangsúlyai folyamatosan változtak. A korai tanulmányok család értelmezései a családi interakció és a társadalmi szerepek hagyományos kontextusban ábrázolódnak. Murdock (1949) családdefiníciója szerint a család olyan társadalmi kiscsoport, amelyet közös háztartás, gazdasági együttműködés jellemez, legalább két olyan személyből áll, akik között szexuális kapcsolat áll fenn. Burgess és Locke (1953) fogalomalkotásukban a családot egy olyan házasságra épülő elsődleges csoportnak tekintik, amelyben a tagok közvetlen kapcsolatban állnak egymással. Értelmezésükben a családi munkamegosztás a nemi szerepek szerint különül el, az individualitás, az intimitás szerepét nem hangsúlyozzák. Harcsev (1962) is kiemeli, hogy a család házasságon alapszik és történetileg meghatározott szerkezettel, illetve közös erkölcsi felelősséggel rendelkezik. Ezeknek a családértelmezéseknek közös eleme, hogy a család alapjának egy heteroszexuális, nemi különbségekre épülő házastársi viszonyt tartanak ideálisnak, míg az individualitás és az intimitás nem jelenik meg hangsúlyosan.

A társadalomtudományok ma sem vitatják a család alapvető szociális, gazdasági funkcióit, de egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a család érzelmi funkcióira is. Napjainkban egyre több családforma van jelen egymás mellett a társadalomban, a családot már nem feltétlenül jellemzi házasság vagy vérségi kapcsolat, a családi összetartozás más formák mentén is megnyilvánulhat. A változások következtében ezért a család definíciójában is többféle értelmezési lehetőséget igyekeznek összekapcsolni. A kortárs szerzők a családot olyan szexuális tartalommal bíró, vagy szülő-gyermek, vagy rokonsági kapcsolatnak tekintik, amely származás, házasság, együttélés vagy örökbefogadás által egyaránt köthető. A családtagok gazdasági egységet alkotva gondoskodnak a kiskorú családtagokról,

azonosságutadatok, egymás iránti elkötelezettségük összeköti őket (Czibere – Molnár 2016a).

A család fogalma nehezen definiálható, mivel időben, kultúrában, szubkultúrában változó fogalmat takar. Egy közösség normarendszere alapvetően meghatározza, hogy mit tekintenek az emberek családnak. A kifejezés alatt egyesek csak a nukleáris családot értik, mások a tágabb rokonságot is, de vannak olyanok is, akik már a párkapcsolatra is családként tekintenek. (Tóth 2012). Felfogható egy olyan társadalmi intézményként, amely a biológiai és a társadalmi reprodukció helyszíne. Más megfogalmazásban olyan intim, együtt élő csoport, amelyet a leszármazás, vérségi kapcsolat, illetve szexuális és/vagy jogi kapcsolat köt össze (Tomka 2009).

Az elméletek sokszínűsége rávilágít arra, hogy nem lehetséges egységes családfogalmat alkotni, a különböző szempontrendszerek azonban segíteni tudnak a családdal kapcsolatos kutatási eredmények rendszerezésében (Czibere – Molnár 2016a).

1.2 Családelméletek¹

A család témakörében számos elméleti megközelítés létezik, amelyek olykor kiegészítik egymást, máskor teljesen ellentétes álláspontokat fogalmazznak meg. A fejezetben bemutatott elméletek segítségével szolgálnak a dolgozat kutatási kérdéseinek többszemponútú elemzésében a dolgozat eredményeket bemutató fejezetében.

A *családökológia elmélete* a családot érő környezeti befolyásokat és a család által a környezetre gyakorolt hatásokra helyezi a hangsúlyt. A családökológiai felfogás szerint a társadalom nem határozza meg az egyes családtagok viselkedését, de a családok számára bizonyos kereteket, gátakat szab, ugyanakkor lehetőségeket és esélyeket is kínál. A családok életére és választásaira befolyást gyakorolnak a gazdasági, oktatási, vallási, valamint kulturális intézmények. A modell elemei összefüggést mutatnak és kölcsönös hatást gyakorolnak egymásra. A családok ökológiája több szinten vizsgálható, egészen a közvetlen környezettől a globális hatásokig (Bronfenbrenner 1979).

A családökológia elmélete a tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben látott napvilágot, abban az időszakban, amikor a családok jóléte és stabilitása állt a figyelem középpontjában. Más teóriák felbukkanása nyomán időlegesen háttérbe szorult, majd az 1960-as években az Egyesült Államokban a szegénység elleni küzdelem hívta újra életre. A családökológia elmélete mind a mai napig képviselteti magát a kutatásokban, a politikai fórumokon és vitákban egyaránt (Booth - Crouter 2001, Bubolz - Sontag 1993).

¹A fejezet tartalma megjelent a következő tanulmányban: Czibere Ibolya – Molnár Éva (2016): „...nem a kortárs családi lét múltó aberrációja” Családdefiníciók és családelméletek az angolszász szociológiai irodalomban. In: *Metszetek* 4(2):19-53.

Napjaink családökológusai a családok kölcsönös függőségi viszonyát hangsúlyozzák: a családok nem csupán egymással vannak interdependens viszonyban, hanem a törékeny fizikai-biológiai környezettől is egyformán függenek. A családökológia fókuszában jelenleg a családpolitika és a lakókörnyezet hatóereje áll. Szűk értelemben a családpolitika a családok életét érintő szabályrendszereket, előírásokat, attitűdöket és kormányzati célokat foglalja magában. A családpolitika összességében a családot befolyásoló szélesebb társadalmi közeg vizsgálatával foglalkozik. Azokkal a kérdésekkel, amelyek a családokat hónapról hónapra foglalkoztatják, mint például, hogyan tudják ellátni magukat. A szegénység komoly problémát jelent szerte a világban, a kutatások szerint a mélyszegénységben töltött kora gyermekkori évek a későbbi teljesítményt jelentősen befolyásolják (Duncan - Brooks 2002, Wagmiller és mtsai 2006). Az elmélet annak feltárására ösztökéli a kutatókat és a rendeletalkotókat, hogy hogyan lehetne a családok életminőségén javítani.

Míg a családökológia-elmélet a családot és a társadalmat, mint egy nagy egység független részeit szemléli, addig a *családfejlődés-elmélet* magát a családot helyezi vizsgálatának középpontjába. A családi életciklus központi fogalma szerint a család kiszámítható módon időről időre átalakulási folyamaton megy keresztül. A családi életciklus során tipikus fázisok váltják egymást: a családtagok számának csökkenése és bővülése (születés, halálozás, elköltözés a családi otthonból), a gyermekek fejlődésének különböző stádiumai, a család más szociális intézményekkel létesített kapcsolatában bekövetkező változások (nyugdíjba vonulás, iskolakezdés). A család életútjának eseményei lineáris vonalban következnek, a család megalakulásától annak felbomlásáig. A családi élet ciklusai ideális esetben szabályos rendben követik egymást, sorra megvalósítva a fejlődési szakaszok feladatait, kihívásait. Ezek sikeres teljesítése nélkül nem lehetséges a következő szakaszba lépni (Hogan - Astone 1986). Az elmélet szerint a felnőtté válás folyamata, a felnőtt szerepekre történő átmenet is meghatározott sorrendben zajlik. A „normatív rend hipotézis” feltételezése szerint a munka-házasság-szülővé válás a mentális egészség és boldogság beteljesülésének útja (Jackson 2004).

Ez a családi fejlődés modell az 1930-as évektől egészen az 1950-es évekig volt népszerű teória, amikor még a természetesnek számító monogám heteroszexuális szülők és gyermekeik családi egysége, a nukleáris család élte fénykorát. A felfogás szerint a családi élet bizonyos megszokott mintákat követ, a párok összeházasodnak, s a házasságot hamarosan a gyermekvállalás követi. A fiatalok a többi rokontól elkülönülten, független életet élnek, minden családban születnek utódok, az apa dolgozik, az anya otthon marad a gyermekekkel, a szülők egy életen át kitartanak egymás mellett. A családi életciklus szakaszainak több verziója

is közismertté vált, de a hat-nyolc fázis között mindegyik esetében átfedések tapasztalhatók (Aldous 1996).

A család élete a házasságkötéssel, és a fiatal pár különköltözésével veszi kezdetét. Az új házaspár családja szakasz az első gyermek érkezésével ér véget, a csecsemős, majd bölcsődés-óvodás korú gyereket nevelő család szakasza a gyermek iskolakezdéséig tart. A gyermek iskolába lépése további változásokat generál a családban, az iskolás gyermek családja összehangolni kénytelen a teendőket az iskolával és a szülőknek is aktív részt kell vállalniuk a gyermek sikeres iskolai szereplése érdekében. A serdülő gyermeket nevelő család az előző szakaszhoz képest jóval összetettebb, komolyabb nehézségekkel szembesül, mint például a fokozódó szexuális aktivitás, a droghasználat vagy a túlzott alkoholfogyasztás. Ebben a szakaszban a gyermek nevelése-gondozása igen komoly összeget emészt fel, s ilyenkor a felsőoktatási tanulmányok előrelátható költségei jókora terhet rónak a szülők vállára. A felnövekvő gyermeket kibocsátó család abban segédkezik, hogy a család ifjú tagja megtalálja a helyét a munka világában, és maga is családot alapítson. A továbbiakban a magukra maradt, de még aktív szülők újra egy párt alkotnak, az idejüket és pénzüket kedvteléseikre is fordíthatják. Az idő múlásával a magukra maradt, inaktív szülők elérik a nyugdíjas kort, amikor már egészségügyi problémák, esetleg súlyos krónikus betegségek adódhatnak. A házastárs halála egyben a családi életciklus végét is jelenti (Aldous 1996).

Azonban az ugyanabban az életciklus-szakaszban járó családok között a gazdasági, etnikai és kulturális különbségek miatt komoly eltérések lehetnek. A családfejlődés-modell tradicionális formája ezért ma már kevésbé népszerű, mint megalkotása idején volt, mivel a fiatalok éleútjára, a különböző életszakaszok bekövetkezési sorrendjére sokkal nagyobb változatosság jellemző.

A *strukturális-funkcionális családelmélet* a családot egy szociális intézményként fogja fel, amely a társadalom érdekében alapvető funkciókat lát el. A családot nem a társadalomtól független rendszerként vizsgálja, hanem mint az egész társadalmat alkotó rendszer alrendszerét, mely kapcsolatban áll a többi alrendszerrel és a családot alkotó családtagok személyiségrendszerével. Központi kérdése, hogy a család milyen funkciókat lát el a társadalomban és az egyén életében. A családi kapcsolatok, a családtagok interakciói nem esetlegesek, hanem összefüggnek egymással, a családtagok egymáshoz való viszonyából vezethetők le.

A társadalom fennmaradásának egyik alapfeltétele a gyermekszülés és a gyermekkori szocializáció, amivel megvalósul a társadalom reprodukciója. A családot alkotó családtagok személyiségének stabilitásának biztosítására a család feszültségoldó tevékenysége szolgál. Parsons (1955) szerint a modern család legfőbb funkciói a reprodukció, a szocializáció, és a

feszültségoldás, a családtagok érzelmi kiegyensúlyozottságának biztosítása. A családi intézményeket minták, kiszámítható gondolkodási utak és viselkedések – hitrendszer, értékrendszer és normarendszer – jellemzik, a csoportélet létfontosságú elemei köré szerveződnek és alapvető szociális feladatokat látnak el, azaz kielégítik a tagok igényeit és elősegítik a közösség túlélését. A családszerkezet, a család formája és funkciói ahhoz a közösséghez igazodva változhat, amelynek részét képezi.

Az iparosodás előtti időkben vagy a tradicionális közösségekben a nagycsaládos családszerkezet volt elterjedt, magába foglalva az egész rokonságot. A nagycsaládba vagy kiterjesztett családba tartozó szülők, gyermekek, nagyszülők és a többi hozzátartozó töltötte be a közösségi funkciókat. Míg az ipari vagy modern társadalmakban már inkább a nukleáris, szűk család (férj, feleség, gyerekek) jellemző. A nukleáris család azonban már nem teljesíti a tradicionális nagycsalád által betöltött funkciókat (Goode 1963). A gazdasági termelés elvált a családok otthonaitól, elsősorban gyárakban, üzletekben és nagyüzemekben folyik. A védelmi funkciókért és a társadalmi rend fenntartásáért is külön intézmények felelősek. A felnövekvő generációk nevelése és képzése az iskolákban, szakképző intézetekben és a felsőoktatási intézményekben történik. A nagycsalád azonban sok esetben továbbra is támogató szerepet tölt be. A teória szerint napjaink társadalmában a család legalább három alapvető családi funkció ellátásáért felelős: felelősségteljesen nevelni a gyermekeket, anyagi támogatást és érzelmi biztonságot nyújtani a számukra.

A strukturális-funkcionális megközelítés a család kultúrák közötti szerkezeti és funkcionális eltéréseit emeli ki, hangsúlyozza a család központi, különféle közösségekben betöltött szerepét, és elsősorban az ezekben a családi szerepekben bekövetkező változásokat vizsgálja. Az elmélet a heteroszexuális párkapcsolatra épülő nukleáris családot tekintette az egyedüli „normális” vagy funkcionális családszerkezetnek. Sőt, a családon belüli nemi szerepek funkcionalitását is igazolni igyekezett: az instrumentális vezető férj-apa feladata a család anyagi biztonságának megteremtése, ő a tekintélyszemély a családon kívül és belül. Az expresszív-emocionális vezető feleség-anya-háziasszony fő feladata az érzelmi melegség kialakítása és fenntartása a családon belül, valamint rá hárul a kisgyermekek szocializációja is. Ez a felfogás a második világháború utáni időszak családviszonyait jellemezte, amikor a férfi keresete egymagában is biztosította a család megélhetését. A mai valóságnak azonban már nem felel meg. Számtalan kritika éri a strukturális-funkcionális elméletet, mivel olyan családi idillt vázol fel, amelyben nincs sem nemek közötti, sem hatalmi egyenlőtlenség, nem léteznek házastársi konfliktusok vagy a szülők és a gyermekek között súrlódások. Az elmélet hívei meg sem említik, hogy ami jól funkcionál az egyik közösségen belül, nem biztos, hogy jól működik egy másikban. Ráadásul a faji/etnikai kérdéseket vagy a családszerkezet

osztálykülönbségeit is figyelmen kívül hagyja. A megközelítés egyetlen aspektusával azonban a társadalomtudósok is egyetértenek: a családok alapvető közösségi funkciókat betöltő társadalmi intézmények.

A standard családformát képviselő strukturalista-funkcionalista megközelítéssel szemben az *interakcionista modell* szerint nem létezik standard családszerkezet. A család nem egy szabványos társadalmi egység, hanem a résztvevők egymáshoz való spontán viszonyán alapuló együttműködés. Az elmélet képviselői a társas interakciókra, a személyes érintkezés és a társas kapcsolatok viszonyaira helyezik a hangsúlyt. A családon belüli kommunikációt, gesztusnyelvet, valamint az egyes családtagok megnyilvánulásait vizsgálják. A család tagjai verbális és nonverbális módon is reagálnak egymás kijelentéseire. Ezek a kölcsönös interakciók egy önálló világot hívnak életre, amely a családtagok között folyó kapcsolatok és interakciók nyomán alakul ki.

Az interakcionista megközelítés a huszas és harmincas években a szociológia egyik fő irányvonalát képezte, amikor is a családkutatás önálló tudományággá nőtte ki magát. A megközelítés mind a mai napig igen népszerűnek számít.

Az interakcionista modell fő koncepciói az én-tudat (az egyénnek önmagáról, saját képességeiről, jellemvonásairól és értékéről alkotott képe) és az identitástudat (az egyediség és a belső azonosság érzése). A self, az én a családi környezetben indul fejlődésnek. Elsősorban a szülők, a testvérek és a többi hozzátartozó, sőt a kortársak is rendkívül fontos szerepet játszanak egy gyermek életében. A tőlük származó visszajelzések konstruálják a gyermek én-koncepcióját. A családidentitás és a családi tradíciók interakciók nyomán, a bővülő kapcsolatrendszer és a családban kialakult rituálék által jönnek létre (Fiese és mtasi 2002).

Az elmélet alaptézise, hogy minden család más, valamint, hogy a viselkedésformák nem csak egy jelentéssel bírnak, amelyeket a családban működő egyének másképpen értelmezhetnek. Emiatt a család vizsgálatára irányuló kutatások értelmezése időnként némiképp nehézkes. Ezért a vizsgálatot végző kutatók megfigyelés helyett a családtagokat jellemzően a gondolataikról és viselkedésükről kérdezik, továbbá a résztvevők megfigyelése szintén a kutatási módszer részét képezheti. A megközelítést gyakran érte kritika, amiért intuitív érzésekre épít, amelyeket nehéz empirikusan tesztelni (LaRossa - Reitzes 1993).

A *csereelmélet* a családi kapcsolatokat emocionálisnak minősítő irányzatoktól eltérő nézőpontot képvisel. A koncepció szerint az egyénnek a személyes erőforrásai (képzettség, jövedelem, külső megjelenés) és személyisége által az emberi kapcsolatokra gyakorolt befolyását vizsgálta. A hatvanas években kialakuló elmélet arra keresi a választ, hogy az

egyén érzelmi bevonódása és kapcsolattól való függősége hogyan hat az egyén kapcsolati erejére.

A csereelmélet központi koncepciója, hogy az emberek erőforrásaik felhasználásával javakat cserélnek. A felek közti jutalom- és költségszere alakítja az erőviszonyokat a családban, hatással van az otthoni feladatok megosztására, valamint a kapcsolat iránti elkötelezettségre (Sabatelli – Shehan 1993). A jutalmak és a költségek anyagi és nem anyagi természetűek is lehetnek: ajándékok, utazás, szórakozás formáját ölthetik, kimerülhet a családi fészek kölcsönös fenntartásában, jelenthet anyagi támogatást, vonzalmat, szexuális tartalmú viszonyt, érzelmi támaszt, kommunikációt. A családtagok igényeinek kielégítése, a házastárs hozzátartozói iránti tisztelet, a partner barátainak elfogadása is értelmezhető a csereelmélet kontextusában.

A házasságok általában két azonos társadalmi státuszú ember között kötődnek. A kölcsönös cserére épülő, egyenlő vagy közel egyenlő kapcsolatok a jellemzők, ha azonban a szere egyensúlya megbillen, valami oknál fogva egyoldalúvá válik, az a kapcsolat felbomlásához vagy boldogtalanságához vezethet. A családon belüli döntések a házastársak rendelkezésére álló erőforrások hatása nyomán születhetnek. A saját erőforrások vagy alternatívák nélküli emberek mások preferenciáit részesítik előnyben, ezért kis valószínűséggel lépnek ki egy rosszul működő kapcsolatból (Brehm és mtasi 2002).

A randevúzó párok, a házasság, és a többi elköteleződésre épülő partnerkapcsolat, a válás, sőt még a szülő-gyermek kapcsolatok sem mentesek a felek forrásainak befolyásától. Az elmélet megpróbálja értelmezni a párkapcsolatokban a hatalom tudatos és tudattalan megnyilvánulásait és szerepét, a források mérlegelését, a házasság és egyéb partnerkapcsolatban működő érzelmi és anyagi függőséget.

A csereelmélet családra történő vonatkoztatásának kritikája szerint a teória az emberi funkciókat irracionálisan észérvek mentén működőnek fogja fel. Igaz, a csereelmélet képviselői nem hagyják figyelmen kívül az érzelmi kötődés és elköteleződés tárgykörét, hiszen az a partner által kínált jutalmak felismerésén alapul, ugyanakkor megjegyzik, hogy az egyenlőtlenség és/vagy a jutalmak és költségek eloszlásának kedvezőtlen aránya – hosszabb idő után – a kapcsolat romlásához vezethet (Brehm et al. 2002).

A *rendszerelméleti modell* a családot önálló intézménynek tekinti. Egy élő szervezethez vagy egy mechanikus gépezethez hasonlóan, a család alapegységei egy egészet alkotnak, de ez az egész a tulajdonságait is tekintve túlmutat az elemek összességén. A család többnyire egy bizonyos, meghatározott módon funkcionál, az emocionális megnyilvánulások és a családtagok viselkedése a család általános jellemzőjeként foghatók fel. Minden rendszer az egyensúlyi helyzet elérésére törekszik. A külső körülményekben vagy a rendszer

belsejében bekövetkező változás beindít egy folyamatot, amelynek célja az egyensúlyi állapot helyreállítása (Whitchurch – Constantine 1993). A családdinamikában ez a mechanizmus arra próbálja kényszeríteni a megváltozott magatartású családtagot, hogy térjen vissza a családi rendszerben elfoglalt eredeti pozíciójába. A változás bekövetkezése érdekében, magának az egész rendszernek változnia kell.

A rendszerelméleti modell a természettudományokból ered, a családra vonatkoztatva először a pszichoterapeuták alkalmazták, majd a későbbiekben a családkutatásban is szerepet kapott. A társadalomtudósok a rendszerelméletet kiemelték eredeti terápiás közegéből és a család általános vizsgálatára kezdték alkalmazni. Arra szerettek volna választ kapni, hogy a családi rendszer miképpen kezeli az információt, a problémákat, hogyan reagál krízises helyzetekre, illetve hogyan szabályozza a külvilággal folytatott kapcsolatait. A család határai, éppúgy, mint a családtagok közti közelség-távolság, a rendszerelmélet igen fontos kérdéseit képezik (Kantor – Lehr 1975). A kutatók egyaránt vizsgálják a szülők gyermekekre gyakorolt hatását és a gyermekek által a családra kifejtett hatásokat (Crouter – Booth 2003).

A család rendszerelmélet alapú vizsgálata metodikailag meglehetősen összetett folyamat (O'Brien 2005). A modell egyik gyenge pontja, hogy nem foglalkozik a társadalmi struktúrával. A család munkahelyi, iskolai, felekezeti és kiterjesztett családdal folytatott interakcióit érintheti ugyan, de a gazdasági lehetőségek szerkezetét, a faji/etnikai és nemi specifikációkat és a nagyobb társadalmi közösség ismérveit nem analizálja.

A *konfliktusmodell* a strukturális-funkcionális elmélet ellenpontját képezi. Nem minden családi működés jó, nem minden viselkedésforma hat pozitívan a család jóllétére, ami jó az egyik családtag számára, nem szükségszerűen jó a másoknak. A konfliktusmodell képviselői az egyenlőtlen hatalmi viszonyokra hívják fel a figyelmet. Elméletük a hatalom megoszlása vonatkozásában magyarázattal szolgál olyan hétköznapi dolgokra is, mint a háztartási feladatok felosztása férj és feleség között. Mivel a családon belüli erőfölény külső forrásból táplálkozik, ezért a modell hívei előszeretettel foglalkoznak a nagyobb társadalmi közeg politikai és gazdasági szervezettségének mintázataival. Az elmélet gyökerei az osztálykülönbségeket kutató Karl Marxig nyúlnak vissza. Marx munkatársa Friedrich Engels, az elméletet a családra vonatkoztatva arra a következtetésre jutott, hogy a kapitalista társadalomban a családon és a házasságon belüli problémák forrása az osztályegyenlőtlenség. Az 1960-as években a marxista teória iránt élénkülő érdeklődés a családra alkalmazott konfliktusmodellt egy más irányba terelte. Marx és Engels még szigorúan a gazdasági különbségekkel foglalkozott, a feltörekvő *feminista megközelítés* viszont a nemi szerepek rendszerére kezdte alkalmazni a konfliktusmodellt, azaz a férfiak és a nők kapcsolatára és

erőviszonyaiban megmutatkozó különbségekre fókuszált, a nagyobb társadalmi összefüggéseket és a családon belüli kapcsolatokat vizsgálva.

A feminista iskolán belül több irányzat létezik, a figyelem középpontjában genderkérdések állnak. A megközelítés egységes álláspontja szerint a családon és a társadalmon belüli férfidominancia hátrányosan érinti a nőket. A patriarchátus, miszerint a férfiak hatalmat gyakorolnak a nők fölött, a feminista modell fókuszának egyik központi eleme. Mindkét elméleti modell a családon belüli egyenlőtlenséget helyezi vizsgálata középpontjába. A feminista irányzat a nőkre és az őket érő befolyásokra irányítja a figyelmet. A nők által végzett otthoni munka mindaddig láthatatlan maradt a társadalomtudomány számára, amíg a feminista iskola fel nem hívta a figyelmet a házimunkára, mint önmagában is gazdasági értékkel bíró tevékenységre. A feminista modell lehetővé tette, hogy olyan dolgok is felszínre kerüljenek, amelyek korábban elkerülték a figyelmet. A korábban jellemzett családszociológiai iskoláktól eltérően a feminista modellt az elmúlt negyven esztendő politikai és társadalmi változásai hívták életre. Az irányzat missziója, hogy az ismereteket tudatosan felhasználva merjen a társadalom szembeszállni és véget vetni a nők és az alárendelt státuszban élő egyének társadalmi osztálykülönbségen alapuló, faji, etnikai, kor szerinti vagy szexuális elnyomásának.

A konfliktus alapú és a feminista megközelítést a privilegizált helyzetben lévők nehezen tudják elfogadni. A társadalomtudósok egy része politikai tartalommal túlságosan telítettnek, értékterheltnek találja ahhoz, hogy tudományosan elfogadható kategóriát képezzen. A kutatók egy része a feminista megközelítést gyenge lábakon álló, történelmi alapot nélkülöző irányzatnak tekinti. A feminista szemléletet rendszeres támadás éri a média, a politika, a vallási vezetők és a tudomány részéről is. A megközelítés kritikusai attól tartanak, hogy a nők jogainak túlzott megerősítése káros hatással lehet a házasság intézményére és a benne növekvő gyermekekre. A feminizmus negatív hatásait az elmélet képviselői erősen vitatják (Stacey 1993).

Az eddig bemutatott teóriáktól eltérően a *bioszociális modell* a társadalmi jelenségek mellett a biológiai folyamatok jelentőségét is hangsúlyozza. Ez alapján az emberi viselkedés, azon belül is elsősorban a családban megnyilvánuló magatartásformák az ember anatómiai/fiziológiai adottságai, a genetika, valamint a hormonműködés befolyása alatt állnak. Az elmélet térhódítása az elmúlt huszonöt évben ment végbe. A kutatók a teória segítségével tanulmányozták a szexuális ragaszkodást, a gyermekvállalással kapcsolatos döntéseket, a szülői magatartást, a szülő-gyermek kapcsolatot, a felnőttek és gyerekek esetében megfigyelhető gender különbségeket, a szexuális érési folyamatokat és szexuális

viselkedést, az udvarlást és a párválasztást, valamint a házasság stabilitását és színvonalát (Booth – Carver – Granger 2000).

A bioszociális modell szerint a túlélést segítő viselkedésformák genetikailag kódoltak, s ezt az evolúciós örökséget a generációk egymásra örökítik. A bioszociális elmélet szerint bizonyos, eredetileg a túlélést szolgáló emberi viselkedésformák, „természetes” adottságaink, ezért nehéz rajtuk változtatni. A hagyományos nemi szerepek például a vadászó-gyűjtögető életformát folytató közösségek örökségeként maradtak ránk. A férfiak agresszívbabak, mint a nők, a nők feladata az utód gondozása, stb. – ezek mind a klasszikus biológiai örökségünk részei.

A szociobiológusok felhívják a figyelmet arra, hogy a természetes adottságok (a gének, a hormonok és az agyi működések) és a környezet hatása (kulturális és szociális viszonyok) az emberi attitűdökre és magatartásformákra egymással karöltve hatnak. Hosszú ideig az emberi viselkedést magyarázó biológiai elméleteket az egyenlőtlenség és az elnyomás teóriáinak igazolására használták, a kutatók egy része mind a mai napig a biológiai hatások determinista megközelítése iránt elkötelezett. A gyermektelen partnerkapcsolatok és a nők elhelyezkedésének általános kritikája alapjául is az evolucionista elméletek szolgálnak. A bioszociális modell így a politika és a tudomány szempontjából is ellentmondásosnak tűnik.

1.3 A származási család hatása a párválasztással, családalapítással összefüggő döntésekre

A szülői befolyás több dimenzióban is kifejti hatását a párválasztásra. A származási család behatárolja azt a társadalmi közeget, amelyhez az egyének tartoznak és ahonnan kiválaszthatják a potenciális partnereiket. Az erőforrások jelentős részét a származási családból öröklik az emberek, ezek mértéke meghatározhatja azt is, ki mennyire válik valaki vonzóvá a házassági piacon. A származási család befolyásolja az iskolai sikerességet és karrier utat, amelyek mentén kialakulnak a házassági preferenciák (Bukodi 2004).

Az egyén származási családjában jellemző kulturális, gazdasági és társadalmi tőkék, továbbá a gyermekkori családi és intézményes szocializációs folyamatok jelentősen meghatározzák a párválasztási aspirációkat és lehetőségeket. Abban a családban, ahol a közös otthon az egyenlőtlenségek hordozója, a következő generációk számára is átöröklődnek az egyenlőtlenségek a családon belüli, illetve a család és a társadalom közötti kapcsolatok mentén (Czibere 2012).

A család jelentősége többrétű, nem csupán biológiai kapcsolatrendszerként fontos, döntő hatással van az egyén érzelmi, kognitív és szociális fejlődésére is (Szombathelyi 2014). A család a szocializáció elsődleges színtere, a normák, értékek, szerepek átadásának terepe

(Utasi 1991). A családi szocializáció során kialakított értékek egész életen át végig kísérik az egyént (Bánlaky 2001). A párkapcsolati formák alternatívái közötti döntésnél kulcsfontossággal bírnak a korábbi tapasztalatok a családról, elsősorban a származási családról. A családi szocializáció fontos szerepet tölt be abban, hogy a felnőttek képesek legyenek tartós és jól működő párkapcsolatot létrehozni és fenntartani. A szülők kapcsolatának megítélése, a saját későbbi párválasztásával kapcsolatos elvárások forrásává válhat (Bagdy 1998).

A szociokulturális modernizáció a családok kapcsolati világára is hatással volt. Megváltozott családban a tevékenységek szabályozása, a döntéshozatal mechanizmusa, a tér és idő beosztása, a materiális vagy szellemi erőforrások felhasználása egyéni és közös célokra. A családi szabályozás fontos tárgya a család belső kapcsolathelyzete és a tagok családon kívüli kapcsolatrendszere. Az interperszonális viszonyok megváltozásával oldódtak a családon belüli hierarchikus viszonyok a generációk és a nemek között is, egyre jobban elkezdtek érvényesülni a családtagok egyéni jogai és autonómiája (Somlai 1997).

A párkapcsolati formák alternatívái közötti döntést alapvetően meghatározzák az egyéni korábbi tapasztalatait a családról, elsősorban arról a családról, amelyben felnőtt. A szülők kapcsolatának megítélése, a saját későbbi párválasztásával kapcsolatos elvárások forrásává válhat. A családi életre való szocializálódás szempontjából lényeges a családrendszer szerkezete, a családi szerepek és feladatok körülhatároltsága. A szülők nemi szerepfelfogása, a nemi szerepekhez köthető funkciók elfogadása vagy elutasítása meghatározó, visszatükröződnek a család belső szerepeiben és munkamegosztásában (Buda 1985).

A párválasztási szocializáció magába foglalja azokat a pszichikus és interperszonális folyamatokat, amelyeknek szerepük van a szerelmi partner vagy a házastárs kiválasztásában és a vele folytatott kapcsolat alakulásában. A pszichés folyamatokat nemcsak a pillanatnyi körülmények és élmények alakítják, hanem a korábbi tapasztalatok is. A párválasztási szocializáció a születéssel kezdődő pszichés fejlődés egyik fő vonala, olyan viselkedési készségek átvételének folyamata, amelyek lehetővé teszik a társadalom fajfenntartási-utódnevelési folyamataiba való harmonikus beilleszkedést. A párválasztási szocializációt sajátos belső ellentmondás jellemzi, mivel a szülői generáció viselkedési készségei jelentős részben nem felelnek már meg az aktuális társadalmi elvárásoknak (Somlai 2013).

A párválasztás, a közös életszervezésről szóló döntés után az együttélést kezdő párok tagjai a saját származási családjaik szokásait, értékeit próbálják összehangolni az együttélés kezdetén. A kapcsolat alakulása nagymértékben függ attól, mennyire képesek a pár tagjai megérteni a másik fél családjának értékrendszerét. A feleknek át kell értelmezniük egyéni és

közös múltjukat, jelenüket és jövőjüket, szerepüket, identitásukat és személyes kapcsolataikat. Ezzel párhuzamosan alakul át személyes kapcsolatrendszerük, gyengülhetnek a régi barátokhoz, partnerekhez fűződő kötelékek és új ismerősök jelennek meg. A formálódó új családdal egy új intézmény, a valóság új objektivitása is keletkezik, saját értelmezési dimenzióval. Az így keletkező világok lehetnek autokratikus és demokratikus szellemű, kohezív és széteső családok (Somlai 1997).

A család rendszerként működhet megfelelően, de hibásan is. A hibás működés akadályozza a gyermekek fejlődését és a családtagok érzelmi kiegyensúlyozottságának fenntartását. A feszültségektől és indulatoktól terhes légkörben a szülők védelmi és ellenőrző funkciója esetleges, a fejlődő személyiség így nem kapja meg a szükséges támogatást, érzelmileg bizonytalan helyzetben érzi magát. Az elégtelen kapcsolati légkörrel rendelkező család vonzás helyett taszítóerővel sodorhatja a gyermeket más közösségek, kiscsoportok felé. (Bagdy 1998).

Vannak olyan állandó krízishelyzetben élő családok is, amelyek egymással összefüggő, gyakran generációkon átívelő problémákkal küzdenek, amelyek megoldására nem rendelkeznek hatékony problémamegoldási mintákkal. Ezekben a sokproblémás családokban különösen fontos lenne a szülők szerepének erősítése a gyermek és a szülők közötti interakciók szintjén és a közösségi erőforrásokhoz való hozzájutás területén egyaránt, ugyanakkor sok esetben éppen ezeket a családokat érik el a legnehezebben azok a professzionális segítők, akik támogathatnák ezeket a folyamatokat (Rácz 2013).

A feszültségtől terhes vagy állandóan krízishelyzetben lévő család csak korlátozottan képes biztosítani a fiatal felnőttek támogatását, érzelmi biztonságát, akik mindezeket kénytelenek lesznek a származási családon kívül keresni. Az érzelmi biztonság forrása lehet számukra a párkapcsolat is, így motiválttá válhatnak minél korábbi életkorban elköteleződni.

Bereczkei – Csanaky (1996) szerint megfigyelhető, hogy a korai fiziológiai érés nemcsak genetikai meghatározottságú. Az elérhető erőforrások hiánya, a feszült családi légkör, a túl magas vagy a túl alacsony szülői kontroll is a szexualitás iránti érdeklődés fokozódásához, így magas párkeresési aktivitáshoz vezethet. Ennek következtében a fiatalok családjának jellemzői befolyásolják az első szexuális tartalmú párkapcsolat kialakulásának életkorát is.

1.4 A fiatal korosztály párválasztását meghatározó tényezők a mai magyar társadalomban

A családalapítás kérdéskörét leginkább a fiatal korosztályra vonatkoztatva vizsgáljuk, így elengedhetetlen, hogy megismerjük a társadalmi helyzetüket. Magyarországon a családi

szocializáció folyamata sokat változott a huszadik század során. Napjaink fiataljainak nagyszülei erős közösségi és családi kontrollal találkoztak gyermekkorukban. A felnőtt és a gyermekvilág határai a mostani fiatalok szülői generációjánál kezdett elmosódni. Számukra már nagyobb szabadság és kevesebb korlátozás jutott, de a nemi megkülönböztetés még erősen érvényesült neveltetésükben. Mára jelentősen csökkent a nemi megkülönböztetés, lazult a közösségi és szülői kontroll. A megváltozott társadalmi és gazdasági helyzetben azonban nehezebbé vált az önálló egzisztencia kialakítása, a szülőktől való önállósodás. A gyermek és felnőtt lét határai összemosódtak, amely számos konfliktust hordoz magában. A posztszocialista átmenet során az emberek kénytelenek voltak szembesülni azzal, hogy a fiatalok életútja nem a korábbi szabályozott, könnyen tervezhető rendben halad (Domokos 2012).

Napjainkban a fiatalok a felnőtt létre vonatkozó szabályokat olyanoktól tanulják meg, akik még a hagyományos életutak mentén szocializálódtak. A politikai, gazdasági és társadalmi változások következtében másfajta intézmények, szolgáltatások és lehetőségek vannak jelen a fiatalok életében, mint a huszadik század második felében felnövekvő szüleikében (Gazsó – Laki 2000). Mindez hatással volt az egyes életszakaszok alakulására és a felnőtté válás folyamatára.

A mai generáció a szüleikétől eltérő módon időzíti a tanulmányok befejezését, a munkavállalást, a tartós párkapcsolat kialakítását, a házasságkötést és a családalapítást. Megváltozott a tanulás menete és a munka világa, módosultak a nemi szerepek és a párkapcsolati szokások. A fiatalok szülei nemzedékénél hamarabb kezdik a szexuális kapcsolatokat, korábban kezdenek dönteni arról, hol és hogyan töltik a szabadidejüket, de tovább járnak iskolákba, később házasodnak és vállalnak gyereket. A pályaválasztási és párválasztási döntések nem tekinthetők véglegesnek, így a felnőtté válás menete is egyre bizonytalanabbá válik (Somlai 2013).

A jogi értelemben vett nagykorúság elérése nem jelenti azt, hogy a fiatalok képesek betölteni a felnőtté válás járó szerepeiket, mivel sokan még nappali tagozaton tanulnak, nem rendelkeznek önálló keresettel, nem képesek anyagilag függetlenedni, saját háztartást vezetni (Rácz 2009). A felnőtté válás dimenziói fokozatosan, egymáshoz képest részben elcsúszva jelentkeznek. A fiatalok a felnőtté válás legtöbb pszichológiai kritériumának megfelelnek, azonban nem rendelkeznek a felnőtté válás társadalmilag alapvetően meghatározó tulajdonságokkal, nincsenek beépülve a társadalom intézményes szerkezetébe (Vaskovics 2000). Nem modellszerűen következnek be a felnőtté válás olyan mérföldkövei, mint a tanulmányok befejezése, a munkavállalás elkezdése, a szülői házból való elköltözés, a

házasságkötés vagy a családalapítás (Murinkó 2010). Az új ifjúság kialakulása a második demográfiai átmenet folyamataival együtt ment végbe, megváltoztatva az ifjúkor egészét.

A többi fejlett országhoz hasonlóan hazánkban is megtörtént a diplomás képzés tömegesedése, a nappali tagozatos hallgatók létszáma 1990 és 2010 között megháromszorozódott (Somlai 2013). A tanulás helye megváltozott az életpálya menetében. Korábban az iskola befejezése egy adott életkorig elvárás volt, hiszen ezután vált lehetségessé a keresőtevékenység elkezdése. A hazai munkaerőpiacon való érvényesüléshez elengedhetetlenné vált a változásokhoz való alkalmazkodás. A szakismeretek gyorsan elavultakká válhatnak, így a munka világában sikeresen szerepelni kívánóknak tudásukat, készségeiket folyamatos fejleszteniük kell. A fiatalok jelentős része a különböző képzettségek megszerzésének kényszere alatt él. A középosztálybeli családok gyermekeiket minél magasabb iskolai végzettség és minél nagyobb kulturális tőke megszerzésére ösztönzik. Egyre több társadalmi csoport próbálja meg úgy átörökíteni a társadalmi pozícióját, hogy a gyerekeiket versenyre motiválja a kulturális források megszerzéséért, ezért a családok egyre több időt és energiát fektetnek be a fiatalabb generációk képzésébe. A jelenség jelentősen hozzájárul az ifjúsági életszakasz kitolódásához (Kabai 2014).

Számos fejlett országban jellemző, hogy az oktatás és a szakképzés anyagi terhei megnöttek, azonban ezzel párhuzamosan nem emelkedett azoknak a támogatásoknak a mértéke, amelyekben a fiatalok és családjuk részesülhet a gyermekkorból a felnőttkorba történő átmenet időszakába (Kabai 2014). Azokban a családokban, ahol a fiatalok számára nincs mód külön lakás finanszírozására a nagykorú gyerekek kénytelenek hosszabb ideig együtt élni a szüleikkel. A szülői háztól való leválás jelentős pozícióbeli változás a fiatalok életében, amelyben fontos szerepet játszanak a társadalomszerkezeti feltételek és körülmények (Somlai 2010).

Az önálló háztartásvezetés a szülőktől független életvezetés elkezdését is jelenti, amelyben az egyén a mindennapi döntéseit önállóan hozza meg. Európában nagy különbségek mutathatók ki a szülőktől való elköltözés átlagéletkorában, ennek oka a munkaerőpiaci szerkezet, a jóléti rezsim, a lakáspiac eltérő jellemzőiben és a kulturális szokások különbözőségeiben rejlik (Murinkó 2012). A külön költözésről való döntés meghozatalában nemcsak országonként, de település típusonként és társadalmi csoportonként is más tényezők fontosak. A szocialista államberendezkedés alatt az önálló lakhatás megteremtésére irányuló lakáspolitikai kiemelt kérdés volt. Az állami szerepvállalás radikális visszaszorulása a fiatalok számára megnehezítette a lakáshoz jutást, így a szülőktől való elköltözést is. A felnőtté válásban a családi háttér és az állami transzferek meghatározó szerepet töltenek be, utóbbi a posztoszocialista társadalmi kontextusban egyre korlátozottabbá vált (Domokos 2012).

A fiatalok párkapcsolati magatartása igazodik ahhoz az átalakuláshoz, amely a rendszerváltás óta folyamatosan zajlik. Ennek a legszembetűnőbb jele, hogy később és kisebb intenzitással létesítnek együtt élő párkapcsolatot, mint a korábbi generációk. Az első párkapcsolati próbálkozásokat viszont alapvetően korán kezdik. Az egyéneknek a fogyasztói társadalom korában az önmegvalósítás kulcskérdéssé válik, amelynek meghatározó eleme a szakmai előrelépés. A tanulással vagy munkával töltött idő megnövekedése mellett az emberek nem képesek kellő energiát fordítani személyes kapcsolataik ápolására, a párkapcsolatok kialakítása és fenntartása nehezebb feladatnak bizonyul (Utasi 2004).

A fiatalok életpasztalatai és jövőtervei is sokkal összetettebbek és változatosabbak, mint a korábbi generációké (Rácz 2009). A modern társadalmakban a család és a szülői szerep vállalása választási lehetőségként lép fel, amely versenyben áll olyan más területekkel, mint például a szakmai karrier vagy a szabadidő eltöltése. A fiatalok túlnyomó többsége számára a családalapítás fontos életcél, azonban a megváltozott életlehetőségekhez való igazodás a családalapítási szándék realizálására, különösképpen annak időzítésére is hatással van (Vaskovics 1994). Az élet számos területén nő a kiszámíthatatlanság, a korábban biztosnak hitt életstratégiák elveszítették garanciájukat, így a gyermekvállalás elhalasztása sokak számára reális döntésnek tűnik.

Az uralkodó értékrend mindig az aktuális egzisztenciális körülményekhez igazodik, ezek változásával az értékek átalakulása is bekövetkezik. Az adott körülményekhez legjobban alkalmazkodó életstratégia megtalálásában és adaptálásában a fiatalabb korosztályok járnak az élen. A fiatal korosztály által inkorporált normák, értékek, attitűdök együttese hosszú távon meghatározzák a magyar társadalom, a gazdaság és a politika fejlődési irányait is (Ságvári 2012), mivel ezek mentén szocializálódnak majd gyermekeik. A materiális értékek helyett a posztmateriális értékek kerülnek előtérbe. Az individualizmus a mindennapok szervezésének erős szervezőerejévé vált, ami a karriertervezésben és családtervezésben is érvényesül (Somlai 2007).

Fontos identitásformáló tényezővé lépett elő a globális fogyasztói kultúrában elfoglalt pozíció. A magyar fiatalok a legfejlettebb országokban élő kortársaikhoz hasonlóan használják a digitális technológiát, ami módosította a kommunikációval, munkával és tanulással kapcsolatos szokásaikat, olyan technikai eszközök jelentek meg, amelyek átalakították az életmódjukat, megváltoztatták gondolkodás módjukat (Rab – Székely 2007). Jelentős tömegek kerültek ki a hagyományos kötődéseikből, kizárólag magukra hagyatkozhatnak minden kockázattal és lehetőséggel szemben (Kabai 2014).

Az ifjúság nem alkot homogén társadalmi csoportot, a különböző erőforrások megléte vagy hiánya meghatározza gondolkodás módjukat és az életszervezésüket. A kilencvenes

években nagyobbakká és nyíltabbakká váltak a fiatalok közötti egyenlőtlenségek, a legrosszabb helyzetben lévők az iskolában és a munka világában is hátránnyal indulnak. Egyre jobban elvált egymástól a piacképes tudással, munkaerőpiaci kulcskompetenciákkal, perspektívával rendelkező, illetve a sodródó, állandó létbizonytalanságban élő fiatalok csoportja (Ságvári 2012). A felerősödő polarizációs folyamatok jelentős szervezőerejévé vált a fiatalok lakóhelyének településtípusa, illetve adottságai. Mindezek a különbségek a fiatalok életének számos területére hatást gyakorolnak, többek között a felnőtté válás folyamatára, tanulási aspirációikra, munkavállalási lehetőségeikre, családalapítással összefüggő terveikre és azok realizálódására is.

A felnőtté válás folyamatának időtartama nem minden fiatal felnőtt számára egyforma hosszúságú, azok számára hosszabb, akiket a szüleik anyagilag támogatnak. A hátrányosabb helyzetűek kénytelenek hamarabb kilépni a posztadoleszcens életszakaszból, mivel csak korlátozottan számíthatnak a szülők erőforrásaira. A szülői vagyon és jövedelem a könnyen átadható materiális javak közé tartozik. A szocializáció révén átadható nem materiális javak közé pedig az értékek, a preferenciák és a kulturális tőke sorolható. Az erőforrások másik csoportja nem átadható (például az elvégzett háztartási munka, a szülőkkel való kapcsolat, az otthoni légkör stb.), ezekből csak a szülői házban részesülhet a fiatal felnőtt, így meglétük késleltetheti az elköltözést. Ezzel szemben a stabil családi háttér hiánya, az alacsonyabb szülői kontroll és támogatás, a sűrűbben előforduló konfliktusok és az érzelmi stressz arra készítheti a fiatalokat, hogy a származási családon kívül keressenek érzelmi biztonságot (Murinkó 2012). Ezeknél a fiataloknál a saját család alapítása iránti vágy is erősebben és hamarabb jelenhet meg, mint azoknál, akiknél a származási család érzelmi biztonságot és anyagi támogatást is nyújt.

A posztadoleszcencia kifejezés a posztindusztriális társadalmakon belül sem lehet érvényes az érintett korosztály egészére. Elsősorban azokat érintheti, akiknek az iskolai részvételük jelentősen kitolódik, erre a szegénységben élők számára alig van lehetőség (Somlai 2010). Azokban a szegény családokban, ahol a mindennapi létfenntartáshoz kapcsolódó szükségletek kielégítése is gondot okoz, nincs lehetőség arra, hogy sokáig támogassák gyermekeik iskolai tanulmányait. Ezek a gyermekek már az oktatás legalacsonyabb szintjein is megtapasztalhatják hátrányaikat, amelyek a későbbiekben tovább erősödnek. Az iskolai lemorzsolódás, a képzettség nélküli iskolaelhagyás kockázata sokkal nagyobb körökben, mint a jobb helyzetben élőkénél. A szegénységben élő fiatalok között a felsőoktatásban való megjelenés így kevésbé jellemző, a szociális helyzet, a szülők iskolai és munkaerő-piaci pályafutása befolyásolja a tanulási lehetőségeiket is. Az iskolai kudarcok, a korai lemorzsolódás, a nem piacképes szakmaszerzés, a különböző tőkefajták hiánya

korlátozza a sikeres integrációt a munka világába. A hiányos információkkal és kapcsolati hálózattal rendelkezők számára a stabil munkához és stabil a szülőktől önálló lakhatáshoz jutás nehéz feladat, így sokan közülük anyagi okok miatt kényszerülnek arra, hogy a szülőikkel egy fedél alatt éljenek. Így ezekben az esetekben a többgenerációs együttélés nem választás, hanem az egyetlen lehetőség.

A tanulmányok befejezése után elvileg elkezdődhetne a munka világába való integráció. Az életutak alakulásában sokáig a munkaerőpiaci pozíció volt a központi szervező erő. A gazdasági szerkezet átalakítása azonban a munka világában történő szerepvállalásra és a családi életre is hatott (Domokos 2012).

Napjainkban a nyílt munkaerőpiacon elhelyezkedni nem képes aktív korúak számára a közfoglalkoztatás vált a legfontosabb foglalkoztatáspolitikai programmá (Koltai és munkatársai 2018), miközben több tanulmány (Vida 2013, Bakó és mtsai 2014, Székely 2015, Váradi – Virág 2015, Vida – Vidra 2015, Sánta 2016, Csoba 2017) is rámutat arra, hogy nem segíti hatékonyan elő a munkaerőpiaci elhelyezkedést.

Az alacsony iskolai végzettségű, munkatapasztalat nélküli fiatalok a jelenkori haza munkaerőpiac nem preferált szereplői, így nagy számban vesznek részt a közfoglalkoztatásban. Azok a fiatalok, akik a munkavégzést a közfoglalkoztatásban kezdik és nem rendelkeznek más tapasztalattal kizárólag a közfoglalkoztatás alacsony elvárás rendszerét (Vida 2013) ismerik meg, ami nem járul hozzá a munkavállaló képességük és munkaszocializációjuk fejlődéséhez (Sánta 2016). Ennek következtében a közfoglalkoztatás nemcsak átmeneti állapottá, hanem létformává válhat, ami meghatározza az életesélyeiket és a társadalmi integrációs lehetőségeiket egyaránt.

Az iskolai pályafutásukat hamar befejezők korán elkezdhetik a felnőtté válás szerepek betöltését, nem akadályozzák őket ebben tanulmányaik. Azonban a felnőtté válás kritériumainak eléréséhez anyagi biztonságra is szükség van, például a lakhatás, az önálló háztartás fenntartásához. Az alacsonyan képzett munkavállalóknak jóval kevesebb esélye van a munkaerőpiaci integrációra, illetve elsősorban az instabilabb, alacsony fizetéssel járó munkapozíciók elérhetőek számukra. Sok ilyen helyzetben lévő fiatal így nem tud a szülőktől elköltözni, tartósan munkajövedelemhez jutni. Generációik egész sora nőhet fel anélkül, hogy tartósan a biztos megélhetéshez szükséges jövedelemmel rendelkezne. Sokuk számára a saját tulajdonú lakás megszerzése elérhetetlen cél, ezért nincs okuk várni az első élettársi kapcsolat kialakításával vagy a gyermekvállalással a saját lakás megszerzéséig.

1.5 Párkapcsolati és együttélési formák a jelenkori Magyarországon

A fejezet célja bemutatni, a párkapcsolati formákat a mai hazai társadalomban, így lehetőség nyílik a saját kutatás eredményeit bemutató fejezetben az országos tendenciákkal összehasonlítani a vizsgált zsáktelepülésen tapasztaltakat.

S. Molnár Edit (2010) eredményei alapján már a nyolcvanas években megfigyelhetők a párkapcsolatok alakulásának változásai: a házasságkötések számának csökkenése, az első házasságkötés későbbi életkorra tolódása, a válások számának növekedése, az élettársi kapcsolatok elterjedése, illetve mindezek a reprodukciós magatartásra gyakorolt hatása.

Számos kutatás (Billari – Wilson 2001, Spéder 2005, S. Molnár 2010) vizsgálja a változásokat előidéző okokat, ezek intézményes és személyes tényezőket különböztetnek meg. Az első csoportba olyan jelenségeket sorolnak, mint például az oktatási expanzió, a munkaerőpiac és a karrierlehetőségek átalakulása, a családtámogató intézkedések hiányosságai, a lakáshoz jutás megváltozott körülményei, míg a második csoporthoz az individualizáció, a modernizáció, az értékek megváltozása és ezek hatásai tartoznak.

Az intézményes és személyes tényezők egymással összefüggésben állnak. A társadalomban jellemző intézményes tényezők a személyes döntésekre is hatnak, a személyes döntések pedig mintaként szolgálnak másoknak, így a társadalmi közgondolkodásban is változásokat generálhat. Az első házasságkötés és első gyermekvállalás későbbi életkorba tolódása példáján keresztül megvizsgálva láthatjuk, hogy az oktatásban töltött évek meghosszabbodása miatt a fiatalok egy jelentős része gondolja úgy, hogy csak a tanulmányai befejezése után szeretne családot alapítani, a munkaerőpiac átalakulása miatt viszont nagy szükségét érzik annak, hogy minél piacképeőbb képzettséget szerezzenek. A jó munkaerőpiaci pozíció pedig azért különösen fontos számukra, mert egy olyan jövedelmet valószínűsít, amely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a szülőktől való elköltözés, az önálló lakhatás megnövekedett költségeit biztosítani tudják (Molnár 2014). Ezek az intézményes keretek tehát nagymértékben befolyásolják, hogyan alakulnak a családalapítással összefüggő döntések. Mindezek miatt a társadalomban is elfogadottá vált, hogy a fiatalok olyan családalapítással összefüggő életeseményei, mint például az együttélő párkapcsolat kialakulása vagy a gyermekvállalás későbbi életkorban jellemzőek.

Tóth Olga (2012) szerint az ideális családot sokáig a legtöbb ember a következőképpen jellemezte: egy fedél alatt élő házaspár, akik különműködnek, gyereket nevelnek, a családi munkamegosztás pedig a tradicionális nemi szerepek szerint alakul a férj és a feleség között. A „hagyományos” értelmezések a teljes családot, apával, anyával, gyerekekkel és a köztük lévő harmonikus kapcsolatot tekintették a családtagok boldogságának, a megfelelő viselkedési normák elsajátításának biztosítékának. Az általános közfelfogás szerint

is azoknak a fiataloknak könnyebb a dolga a jó párválasztásban és boldog családi élet kialakulásában, akik maguk is ezt tapasztalták meg szüleik által. Míg a „rosszul” működő családokban felnövekvő fiatalok fogékonyabbakká válhatnak a különböző deviáns viselkedésformákra. Az elmúlt évtizedekben a fenti értelmezésben hagyományosnak számító családok száma folyamatosan csökken, a családformák egyre sokszínűbbé váltak.

Hazánkban egészen a hetvenes évekig együtt élni és szexuális kapcsolatot létesíteni csak a házasság keretein belül volt elfogadott, a szocialista erkölcs szerint a házasságon kívüli párkapcsolat devianciát jelentett. A házasságkötéseket gazdasági okok is ösztönözték, a lakáshoz jutás és annak fenntartása is kétkeresős háztartással volt lehetséges. A nem házasságon belüli együttélés hosszú ideig az elváltak és az özvegyek, illetve elsősorban a középrétegnél rosszabb helyzetben élők életformája volt (Tóth 2012).

Somlai Péter (2013) szerint az elmúlt évtizedekben megváltoztak a családok életfeltételei, a hivatásszerű munka tevékenységei és a jövedelmi viszonyok, a lakáshelyzet és életmód, az iskoláztatás tartalmi és a szabadidő felhasználásának módjai. Ez a fajta bizonytalanság már a nyolcvanas években is áthatotta a családok hétköznapjait, amelyet a rendszerváltás felerősített. Sok család megtapasztalta ideiglenesen vagy tartósan az állandó munkajövedelem hiányát, a munkaerőpiaci kiszolgáltatottságot, az állami transzferjövödelmeiktől való függést. A felnövekvő nemzedékek számára elemi tapasztalat lett a családi jövedelmek és az élettervezési lehetőségek kiszámíthatatlansága.

Mindezek mellett Somlai (2013) azt is kiemeli, hogy a rendszerváltás utáni kulturális átalakulás a nyugati fogyasztói minták érvényesülését erősítette, a különböző életformák nyilvános elfogadása egyre jellemzőbbé vált, így lehetőség nyílt az élettársi kapcsolatok elterjedésére. Azzal érvel állítása mellett, hogy a korábban használt olyan minősítő, megszégyenítő jelzők, mint például a „vadházasság” vagy a „zabigyerek” kifejezés kiszorultak a magyar nyelvből. A másság elismerése érdekében tett emberjogi törekvéseknek köszönhetően az azonos neműek számára is lehetőség nyílt kapcsolatuk legalizálására számos európai országban (házasság vagy Magyarországhoz hasonlóan regisztrált élettársi kapcsolatként), amely egyértelműen jelzi a társadalmi tolerancia növekedését a párkapcsolatok sokszínűsége iránt. Számos kutatási eredmény megerősíti (S. Molnár 2010, Tóth 2012, Somlai 2013, Murinkó – Spéder 2015, Monostori – Murinkó 2018, Murinkó – Rohr 2018) hogy napjainkban a házasságkötés már nem feltétele az együttélő párkapcsolat kialakításának.

Magyarországon a házasságkötések száma a hetvenes évek közepétől a kilencvenes évek végéig csökkenő trendet mutatott, majd 1998 és 2006 között stagnált, 2007-ben pedig újra csökkenés kezdődött, egészen addig, míg elérte a 2010-es mélypontját. Ezt követően

emelkedésnek indult. Ennek a kismértékű növekedésnek a hátterében állhat, hogy a párok a 2008-ban kirobbant gazdasági válság miatt elhalasztott házasságokat ekkor pótolták be, illetve bevezetésre kerültek olyan házasságokat támogató kormányzati intézkedések, amelyek házasságkötés nélküli együttélésre nem vonatkoznak. Mindezek ellenére az 1990-ben kötött házasságok számához képest, ebben az időszakban is csak fele annyi házasságkötés történt. A házasságkötések száma 2017-ben ismét csökkent, ugyanakkor 2018-ban újra kismértékű növekedés volt látható (KSH 2019a).

Megfigyelhetővé vált az is, hogy rendszerváltástól egészen 2014-ig az első házasságkötés átlagéletkora is emelkedett, az utóbbi években pedig stagnál, 2016-ban a nők átlagosan 29,7 évesen, a férfiak pedig 32,5 éves korukban házasodtak először (Murinkó – Rohr 2018:11). Az ezredforduló óta mindkét nem esetében öt évvel kitolódott az első házasságkötés átlagéletkora. A fiatalkori házasságkötési minta jelentősen veszített a népszerűségéből, napjainkban a férfiak 25%-a, a nők 18%-a betölti a negyvenedik életévét az első házasságkötésekor (Murinkó – Rohr 2018:16).

Hazánkban már a nyolcvanas évek óta megfigyelhető a házasságban élők arányának csökkenése. A kilencvenes évek elején még a 15 évesnél idősebb népesség 60%-a házas volt, 2018-ban már csak 41,9%-a. Ezzel párhuzamosan a nőtlenek és hajadonok aránya folyamatosan növekedett, a nyolcvanas évek óta megduplázódott, 2018-ban a népesség 35%-a tartozott ebbe a kategóriába (KSH 2019b). A házasságban élők arányának csökkenését tehát nem az özvegyek, vagy az elváltak arányának nagymértékű növekedése idézte elő.

Minden életkori csoportban mérséklődött a házások és növekedett az élettársi kapcsolatban élők aránya, ami azt mutatja, hogy nem csupán az első házasságkötés későbbi életkorra tolódása miatt vagy az elváltak majd új kapcsolatot kialakítók miatt alakulnak így az arányok, hanem megnőtt azoknak a száma, aki az életük során sohasem kötnek házasságot. Ezt bizonyítja az is, hogy 2016-ban az élettársi kapcsolatban élők többsége hajadon vagy nőtlen. Amennyiben a fiatalabb, élettársi kapcsolattal rendelkező korosztály (25-29 évesek) hivatalos családi állapotát nézzük, azt láthatjuk, hogy 99%-uk hajadon vagy nőtlen (Murinkó – Rohr 2018:21). Míg korábban az élettársi kapcsolatok általában a megözvegyülés vagy válás utáni kapcsolati formát jelentették, mára a házasságot megelőző vagy a házasság alternatívájaként működő élettársi kapcsolatok a legelterjedtebbek. Murinkó és Spéder (2015) eredményei szerint az első együttélő párkapcsolatok kilenczede élettársi kapcsolatként jön létre Magyarországon.

A párkapcsolati jellemzőket vizsgálva nem hagyható figyelmen kívül, hogy az élettársi kapcsolatok mellett az együttélő párkapcsolat nélküli egyedülállók száma is megemelkedett. Az egyedülállók legnagyobb része két korcsoportból kerül ki. Egyrészt azok a fiatalok adják,

akik még az első együttélő párkapcsolatuk kialakítása előtt állnak. Másrészt a hatvan év felettiek, akik partnerük elvesztése, megözvegyülés miatt élnek egyedül (Murinkó – Rohr 2018). A hivatalos besorolás szerinti egyedülálló státusz azonban nem minden esetben jelenti a partner teljes hiányát. Kapitány (2012) tanulmányában az olyan nem alkalmi jellegű, monogám párkapcsolatokat, amelyekben a felek külön háztartásban élnek látogató kapcsolatoknak nevezi. Eredményei szerint a felnőtt népesség közel 6%-a (Kapitány 2012:7) él ilyen típusú kapcsolatban.

S. Molnár Edit (2010) eredményei szerint a magyar társadalom fokozatosan toleránsabbá vált a különböző párkapcsolati formák iránt. Már az ezredfordulón a 18 és 50 év közötti korosztály több mint háromnegyede nem értett egyet azzal az állítással, hogy a házasság lenne az egyetlen elfogadható életforma. Mára kevesen gondolják úgy, hogy a házasság nélküli együttélés elterjedése egy rossz tendencia lenne, ugyanakkor a többség még mindig a házasságot tartják a legideálisabb párkapcsolati formának, így nem ért azzal egyet, hogy a házasság intézménye „idejétmúlt”. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a legtöbben a partnerrel való összeköltözést korábbi életkorban tartják ideálisnak, mint a házasságot, így az emberek többsége egyfajta próbaházasságot javasol a fiataloknak. Az élettársi kapcsolatoknak erre a típusára jellemző, hogy a felek azért költöznek össze, hogy kipróbálják az együttélést és terveik között szerepel, hogy később összeházasodnak. Az élettársi kapcsolatok másik nagy csoportját viszont azok a kapcsolatok adják, ahol a felek nem készülnek házasságra, együttélő párkapcsolatuk a házasság alternatívájaként működik.

Mintahogyan már korábban bemutattuk Murinkó és Rohr (2018) eredményei alapján, mivel minden korcsoportban megnőtt az élettársi kapcsolatok aránya, illetve azok száma is, akik nem terveznek a közeljövőben esküvőt, arra lehet következtetni, hogy jelentősen megnőtt az utóbbi típusba tartozó élettársi kapcsolatok száma, amelyek a házasság alternatívájaként működnek.

A közvélemény nemcsak a különféle párkapcsolati formákkal, hanem a házasságon kívüli gyermekvállalással szemben is egyre elfogadóbbá vált. Egészen a kilencvenes évekig a gyermekvállaláskor társadalmi elvárásként jelent meg a párkapcsolat legalizálása a gyermek születése előtt. A házasságkötés a születendő gyermekek státusza, a szülők, de legfőképpen az anya társadalmi megítélése szempontjából volt jelentős (Tóth 2012).

Még az ezredfordulón is az emberek kétharmada fontosnak tartotta a házasságkötést a nő várandósága esetén, 2016-ban már csak a válaszadók fele (Murinkó – Rohr 2018:25). Jelentősen megnőtt a házasságon kívül született gyermekek aránya is, míg 1990-ben a házasságon kívül született gyermekek aránya 13% volt, addig ez az arány két évtized alatt, 42%-ra emelkedett (Kapitány – Spéder 2012:51). A házasságon kívül született gyermekek

aránya 2017-ben pedig 45%, legtöbbjük élettársi kapcsolatba és nem egyszülős családba született (Kapitány – Spéder 2018:47).

S. Molnár már a 2010-es eredményei alapján is azt állapította meg, hogy a házasság már nem feltétele a gyermekvállalásnak. A 2016-os adatok is ezt erősítik meg, mivel a 25 évnél fiatalabb lakosság 38%-ának a szülei nem kötöttek házasságot (Monostori – Murinkó 2018:183). Ez azért is jelentős, mert a szülők párkapcsolata elsődleges mintaként szolgál a felnövekvő nemzedékek számára (Buda 1985).

A párkapcsolati jellemzők mellett kutatási témánk miatt fontosnak tartjuk az együttélési formákat is megvizsgálni. A kilencvenes évek óta megfigyelhető a háztartásszám csökkenése, 2018-ban az átlagos háztartásszám 2,4 fő (Monostori – Murinkó 2018:179). A háztartások 70%-a (Monostori – Murinkó 2018:179) családi háztartás, tehát a háztartásban családtagok, rokonok élnek. A nem családos háztartásokhoz soroljuk az olyan egyéb összetételű háztartásokat, ahol családot nem alkotó személyek élnek együtt, illetve azokat a háztartásokat, amelyekben egyetlen személy él. Majdnem minden harmadik háztartás az egyszemélyes háztartástípusba tartozott a 2016-os adatfelvétel idején.

A családos háztartások lehetnek egy vagy több családból álló háztartások, napjainkban előbbi dominanciája jellemző, vagyis a legtöbb hazai háztartásban csak egy család él. Az egycsaládos háztartások többsége gyermekes háztartás, a többi párkapcsolaton alapuló gyermek nélküli családi háztartások kategóriájába sorolható. 2016-ban 25 év alattiak a háztartások közel harmadában éltek. Kisgyermeket, hat éves vagy annál fiatalabb gyermeket pedig minden tizedik háztartásban neveltek.

A szerzők kimutatták a gyermekszám és az iskolai végzettség közötti kapcsolatot is a 2016-os adatok vizsgálatakor. Eredményeik szerint az egygyermekes családok aránya a középfokú végzettséggel rendelkező szülők körében a legmagasabb, a kétgyermekes családmodell leginkább a felsőfokú végzettségűekre jellemző, míg a három vagy többgyermekes családokban leggyakrabban alacsony végzettséggel rendelkeznek a szülők.

Évtizedek óta csökkenő tendenciát mutat a három vagy többgenerációs családok aránya, napjainkban a 25 év alatti korosztály alig tizede él többgenerációs családban. Az ilyen típusú családi háztartásokban gyakrabban fordul elő, hogy nem mindkét nagyszülő, hanem csak az egyik van jelen, amelyek így nem többcsaládos háztartások, hanem kiterjesztett háztartások, vagyis olyan háztartások, ahol a nukleáris családon kívül más rokon is él.

A szülők iskolai végzettségét vizsgálva is jelentős különbséget mutatnak be: az alacsony végzettségű szülők háztartásainak 12%-a (Monostori – Murinkó 2018:183) három vagy többgenerációs háztartás, míg a felsőfokú végzettségűeknél fele annyi volt ez az arány.

Jellemző továbbá, hogy ez az együttélési forma az egyszülős családoknál gyakrabban fordul elő, mint ahol mindkét szülő a gyermekkel él.

A háztartások összetételét vizsgálva kihagyhatatlan jelenség, a fiatalok későbbi önállósodása, a szülői háztól való leválás későbbi életkorra tolódása. A szerzőpáros szerint a szülőkkel együtt élő fiatal felnőttek, akik nem partnerrel és/vagy saját gyermekkel nem élnek együtt így gyermekstátuszban maradnak a szülői házban. A rendszerváltást követő években a 20-24 év közöttiek 45%-a, 2016-ban 68%-a él a szülői házban. A 25-29 éveseknél pedig 18%-ról 43%-ra nőtt az arányuk (Monostori – Murinkó 2018:189). A különböző korosztályokban más tényezők dominálnak a szülői ház elhagyásának akadályaként. Legtöbben 35 év alattiak, körükben az önállósodás, a tanulmányok befejezése, a munkaerőpiaci integráció és a családalapítás későbbi életkorra való kitolódása hangsúlyos. Az idősebbek közül sokan pedig a párkapcsolat felbontása után költöztek vissza a szülőkhöz. Körükben magasabb az alacsony iskolai végzettségű, a munkaerőpiacról kiszoruló, megélhetési gondokkal küzdők aránya, de az olyan esetek is gyakran előfordulnak, hogy éppen az idős szülők támogatása miatt élnek azokkal egy háztartásban.

Kutatási témánkhoz kevésbé kapcsolódik, ezért csak az együttélési formák teljes körű ismertetése miatt teszünk említést az egyszülős családokról és a mozaikcsaládokról. Azok a háztartások, amelyekben a gyermek csak egy szülővel él együtt az összes gyermekes háztartás valamivel közel ötödét tette ki, míg a 25 évnél fiatalabb személyekkel is rendelkező családok 23%-a mozaikcsalád (Monostori – Murinkó 2018:187), amelyek úgy keletkeznek, hogy az egyik vagy mindkét félnek felbomlik a korábbi alapított családja, majd egy olyan új család keletkezik, ahol a pár legalább egyik tagja nem a vér szerinti gyermekével is együtt él.

2. A partnerszelekció mechanizmusa

A párválasztás motivációit egyaránt befolyásolják biológiai, társadalmi, gazdasági és érzelmi szükségletek, de a különböző tényezők hangsúlyosságát az adott társadalmi környezet és az egyén sajátos élethelyzete alapvetően meghatározza. A partnerszelekciót az elméletek egy része gazdasági és racionális döntésként vizsgálja, más részük pedig az értékek és normák szerepét emelik ki. Ez a fejezet a különböző tudományterületek elméletei segítségével átfogó képet kíván nyújtani a párválasztás folyamatáról.

Az elméletek jelentős része a házasság fogalmára épül. Andorka (2001) szerint a házasságkötés szociológiai értelmezésében az a cselekmény, amely során az emberek házastárs-családi kapcsolatot létesítenek. Kiemeli, hogy sok esetben nemcsak a törvényes házasságot értik alatta, hanem a jogi cselekmény nélküli tartós együttélést is.

Bukodi Erzsébet (2005) az élettársi kapcsolatban élők és a házasságban élők párválasztási szempontjait összehasonlítva igazolta az „informális házasság” hipotézisét, amely szerint nincsenek jelentős különbségek a kétféle kapcsolati forma között, az élettársi kapcsolat ugyanazokat a funkciókat tölti be, mint a házasság, továbbá a partnerszelekciós mechanizmusok is hasonlóan működnek a két kapcsolati forma esetén. Eredményei szerint a házasságok és az élettársi kapcsolatok is a hasonlóság elve alapján kötődnek, vagyis párkapcsolati formától függetlenül a hasonló származású vagy családi háttérű, azonos iskolázottságú, foglalkozási helyzetű emberek nagyobb valószínűséggel választják egymást. Mindezek nyomán a bemutatott téziseket a két párkapcsolati formát egymástól nem megkülönböztetve ismerteti a dolgozat.

A partnerszelekciós mechanizmusok vizsgálatát a szociológia általában két irányból közelíti meg, a kutatások nagy része a preferenciák és a lehetőségek rendszerét vizsgálja (Bukodi 2002). A preferenciák írják le, hogy az egyén kihez vonzódik, továbbá milyen tényezők alapján történik a partnerszelekció, a lehetőségek pedig meghatározzák azt az elérhető csoportot, amelynek a tagjai közül választani lehet a preferenciák alapján.

2.1 A preferenciák szerepe a párválasztásban

A kulturális tőkén alapuló partnerszelekció a hasonló, hasonlót vonz elvére épül, mivel az értékekben, gondolkodásmódban megnyilvánuló hasonlóságok megteremtik a közös élet szervezésének lehetőségét. A kulturális hasonlóságok, általában feltételei annak, hogy a felek ugyanabba a közösségbe kerüljenek, mivel számos emberi közösség valamilyen kulturális hasonlóság mentén szerveződik (Bukodi 2004).

A kulturális hasonlóságok növelik a másik fél vonzerejét és elősegítik a hosszú távú párkapcsolatok kialakítását. A párkapcsolatban a közös döntések meghozatala során

különböző értékek, világnézetek ütközhetnek, így az azonos kulturális jellemzőkkel rendelkező párok döntéshozatala sokkal gördülékenyebben, kevesebb és csendesebb konfliktussal mehet végbe, mint a jelentősen eltérő értékrenddel rendelkező pároknál (Bukodi 2004). A nézetekben, viselkedésben meglévő hasonlóságok elősegítik a közös életvitelt, ezért a párkeresők érdeke, hogy olyan társat keressen, akivel mindez megvalósítható válik.

A partnerek szerinti kulturális hasonlóság egyik alapja lehet az iskolai végzettség, amely az értékrendszer, a gondolkodásmód, a kommunikációs stílus egyik megjelenítőjének is felfogható (Sólyom 2015). Az iskolai végzettség az egyén olyan erőforrása, amely az idővel növekedhet. Mivel az oktatási expanzió következtében széles körben megnő az iskolában eltöltött idő, a párválasztás során is jelentős szemponttá válhat. A legképzettebbek számára fontos lehet, hogy hozzájuk hasonló képzettségű emberek közül válasszanak, mivel feltételezhetik, hogy a magas iskolai végzettséghez a jövőben más társadalmi előnyök is tartoznak. A képzettségi hierarchia legalsó szintjein lévők nagy valószínűséggel szintén egymás közül fognak választani, mivel a képzettebbek tőlük kevesebb társadalmi előnyre számíthatnak.

A munkaerőpiaci státusz alapján is történhet preferenciák kijelölése. A munkavégzés fontos szerepet játszik az emberek életében, hiszen nemcsak jövedelmet biztosít, hanem hozzájárul az egyén társadalmi integrációjához, szervezi a mindennapokat és kijelöli a reálisan megvalósítható életcélokat, betölthető szerepeket is. A foglalkozási hierarchia különböző szintjein más-más munkavégzés, munkabeosztás, munkakörülmények, munkabérek jellemzők. Ezek egy része a közös élet megszervezése miatt lehetnek fontosak, mint például a hasonló munkaterület miatti közös érdeklődés, vagy a munkaidő beosztás hasonlósága, ami lehetőséget teremt a szabadidő közös eltöltésére.

Ahogy már korábban bemutattuk a dolgozatban, a származási család sokféleképpen kifejti a hatását a párválasztásra, a családon belüli munkamegosztás, a szülők munkaerőpiaci kötődése a fiatal nők és férfiak számára is mintaadóvá válhat. Párválasztásuk során fontos lehet számukra, hogy olyan társat találjanak, akikkel hasonlóképpen gondolkoznak a családon belüli munkamegosztásról, férfiak és nők karrierlehetőségeiről. Azokban a kapcsolatokban, ahol erről különböző álláspontot képviselnek a felek gyakrabban fordulhatnak elő konfliktusok, nehézkessé válik a közös döntéshozatal és jövőtervezés.

Azokban a társadalmakban, ahol az olyan típusú családi munkamegosztás dominál, ahol a férfi feladata a háztartás anyagi forrásainak biztosítása, a nőé a háztartás vezetése, a családtagokról való gondoskodás, az emberek olyan társakat keresnek, ahol a felek egymást kiegészítik (Becker 1974). A már korábban bemutatott strukturális-funkcionális családelmélet (Parsons 1955) is abból a feltételezésből indul ki, hogy a családban férfiak és nők különböző

feladatokat látnak el, a család kiegyensúlyozott működése érdekében. A komplementáris szükségletek elve is hasonló állásponton van, ez alapján az emberek olyan társat keresnek, akik leginkább képesek a szükségleteiket kielégíteni, mindez csak akkor lehetséges, ha a kapcsolatban álló felek szükségletei különbözőek, így egymást kiegészítik (Winch 1955).

Becker (1977) szerint a huszadik század második felétől a nők iskolai részvételének és munkaerőpiaci aktivitásuk fokozódásával a házastársi szerepek differenciáltsága és specializáltsága is csökkent a modern társadalmakban. Ennek következtében a nők munkavállalásával és anyagi bevételeik növekedésével kevésbé motiváltak a házasságkötésre, a házasságkötés gazdasági kényszere megszűnt. Ugyanakkor amennyiben a nők munkaerőpiaci részvétele fokozódik és a családban betöltött hagyományos szerepére, feladataira való idő és energia mennyisége csökken, a férfiak számára is kevesebb előnnyel jár a házasság, így a házassági motivációjuk csökkenhet. A gazdasági, munkaerőpiaci jellemzők megváltozása így nemcsak a nemekkel kapcsolatos elvárásokat és ehhez kapcsolódóan a partnerszelekció során jelen lévő egyéni preferenciákat alakította át, hanem a házasságkötés motivációit, illetve a társadalomban leginkább preferált párkapcsolati, együttélési formákat is.

Oppenheimer (1997) ellentétes álláspontot képviselve, amellet érvel, hogy a nők iskolázottságának és foglalkoztatottságának növekedése vonzóbbá teszi őket, mivel munkajövedelmük által hozzá tudnak járulni a háztartás anyagi, egzisztenciális biztonságának megteremtéséhez. Mivel a nők és a férfiak is képesek a munkavégzésre, jövedelemszerzésre, ezért mindkét nem tagjai növelhetik az erőforrásaikat a házasságkötés által. Így a felek továbbra is érdekeltek lesznek a házasságkötésre. Ugyanakkor a legmegfelelőbb erőforrásokkal rendelkező partner megtalálása időigényes folyamat, ami miatt a párkapcsolati elköteleződés is későbbre tolódhat. Így azok, akiknek van esélyük a legoptimálisabb partner megtalálására, illetve a saját erőforrásaikat is képesek növelni annak érdekében, hogy ők maguk is vonzóvá váljanak mások számára időt és energiát szánnak a partnerszelekcióra. Az életkor előrehaladtával azonban a potenciálisan elérhető partnerek köre csökkenhet, így idővel sor kerülhet a preferenciák átértékelésére.

A párválasztási preferenciák magyarázatára alkalmazott csereelmélet szerint az emberek a kapcsolataikat az azokból származó jutalmak és költségek alapján alakítják ki, így azokkal lépnek kapcsolatba, akiktől a legnagyobb jutalomra számíthatnak és a legkisebb költséget okozzák. Ugyanakkor amennyiben egy kapcsolat kialakításával több költség jelentkezne, mint jutalom, az egyén számára az a racionális döntés, ha nem alakít ki kapcsolatot egészen addig, míg nem találkozik olyan személlyel, akivel nyereséges kapcsolatot létesíthet (Thibaut-Kelley 1959).

Az elmélet szerint a személyek közötti kapcsolatot elsősorban a közöttük áramló javak irányítják. A csereelmélet azt feltételezi, hogy vannak olyan emberi sajátosságok, jellemzők, tulajdonságok, erőforrások, amelyek növelik a vonzerőt. Minél több ilyen adottság van valaki birtokában annál értékesebb társ, annál vonzóbb partner lehet mások számára, így lehetősége van neki is válogatni és a párkeresők közül. Mivel az emberek az erőforrásaik maximalizálására törekszenek, a jó társadalmi státuszúak hasonló helyzetű partnert választanak, ezzel is erősíthetik kedvező helyzetüket. Ez alapján az erőforrások birtoklása szempontjából kevésbé vonzó személyeket a jobb helyzetűek nem tekintik optimális partnernek, így ők is egymás közül tudnak választani.

Az embereknek vannak olyan tulajdonságai, amelyek a magas jutalom reménye miatt a legtöbbször számára vonzóak lehetnek (például nagylelkűség, őszinteség, megbízhatóság, segítőkészség). Más jellemzők azonban csak az adott személy számára fontosak (például közös érdeklődés, hasonló szükségletek). A kapcsolatok költségei közé olyan tényezők sorolhatók, mint a fizikai távolság vagy a visszautasítás lehetősége. Minél magasabb a jutalmak és különbségek különbsége, az előbbi javára, annál nagyobb az esély a kapcsolat tartósságára. A kapcsolat fenntartásáról való döntés meghozatala során az egyének összehasonlítják a jelenlegi kapcsolatukból származó hasznokat és költségeket a kapcsolat felbontása utáni hasznokkal és költségekkel. Amennyiben az aktuális kapcsolat kevésbé vonzó, mint más azzal helyettesíthető és elérhető alternatívák, megnő a kapcsolat felbontása melletti döntés esélye (Lőrincz 2006).

Levinger (1976) a csereelméletet a házasságokra értelmezve megállapítja, hogy a kapcsolatból származó hasznok, illetve a kapcsolat megszakításával járó veszteségek mértékétől függ a házasságok tartóssága is. Amennyiben valamelyik fél számára a kapcsolat fenntartásából kevés előny származik, illetve a költségek tartósan meghaladják a hasznokat, a felbontása útjában pedig nincsenek erős akadályok, továbbá a kapcsolatból való kilépéssel az egyén számára vonzó alternatívák válnak elérhetővé (például egy több egyéni haszonnal járó párkapcsolat, karrierlehetőség) nem lesz motivált a kapcsolat fenntartására.

A nézet kritikái szerint a csereelmélet érzelmotivált viselkedéssel számol, kevésbé veszi figyelembe az emberi kapcsolatokban szerepet játszó érzelmek szerepét (Csepeli 2014). A csereelmélet egyik speciális változata a befektetési modell, számol ugyan az emberi érzelmekkel, de itt is inkább racionális szempontok miatt, befektetett tényezőkként jelennek meg. Ez alapján a kapcsolatok kialakulását és a kapcsolat iránti elégedettséget a jutalmak és költségek mellett a befektetések, például a kapcsolatba befektetett érzelmek is befolyásolják (Rusbult 1980). A befektetések két típusát különíti el. A külsődleges befektetések nem közvetlenül a kapcsolatra vonatkoznak, azonban a kapcsolatból való kilépéssel elveszítheti

ezeket a befektetéseket, ide tartozik a közös otthon vagy a közös baráti kör. A belső befektetésekre példa a kapcsolatba befektetett idő, pénz, érzelmek, ezek közvetlenül a kapcsolatra vonatkoznak. A kapcsolat külsődleges és belső befektetéseinek minden társadalmi közegben nagy jelentősége lehet, azonban azoknál az egyéneknél még erősebb lehet a szerepe, akiknek a kapcsolat megszakítása után nincsen lehetőségük máshonnan megszerezni ezeket a javakat. Az anyagi korlátozottság, a kapcsolati háló hiányossága vagy a személyiségből adódó egyéb nehezítő tényezők (pl. önbizalomhiány, introvertált személyiség) esetén a befektetések elvesztésétől való félelem különösen markánsan van jelen.

Becker (1976) közgazdasági szemléletű családelméletében nem azt hangsúlyozza, hogy a párkapcsolatokban az emberek az erőforrásaikat kicserélik, hanem amellet érvel, hogy közös tőkét hoznak létre, az együtt élés során pedig egyre több tőkét (ez vonatkozhat a közös vagyoni, de a közös gyermekre is egyaránt) termelnek, amivel növelik a saját hasznaikat is, így érdekeltek a kapcsolat kialakításában és fenntartásában. Az így előállított házasságspecifikus-tőke megszerzésének lehetősége az embereket a párkapcsolat kialakítására motiválja. Amennyiben elfogadjuk, hogy a párkapcsolat célja, minél nagyobb tőkét termelni, akkor az emberek olyan partnereket keresnek, akikkel mindegyiknek a legnagyobb esélyük van.

A házasságspecifikus-tőke szerepét minden társadalmi csoportban vizsgálni lehet, azonban fontos figyelembe venni, hogy eltérő lehet a tőkeként, vagy erőforrásként értelmezhető elemek jelentősége (éppen úgy, ahogy a társadalomgazdasági erőforrások esetén). A kutatásunk célcsoportjához hasonló elszegényedett emberek körében a párkapcsolattal megszerezhető házasságspecifikus-tőke más tőketípusok hiányában felértékelődhet, ami az embereket arra ösztönzi, hogy minél hamarabb együttélő párkapcsolatot alakítsanak ki, továbbá ez hozzájárulhat ahhoz, hogy a kapcsolattal való elégedetlenség esetén is fenntartsák.

A korábbi elméletekhez hasonlóan az evolúciós elméletek is azt hangsúlyozzák, hogy az emberek a legértékesebb társ kiválasztására törekszenek. Ugyanakkor a párválasztás nem a társadalmilag meghatározott tulajdonságok alapján történik. A társas viselkedés evolúciós elvek szerinti vizsgálata alapján a férfiak és nők közötti vonzalom, szexuális kapcsolat és párkapcsolat kialakításának legfőbb célja, hogy utódokat hozzanak létre és gondoskodjanak azok felneveléséről (Buss 1989). Az egyének a génjeik tovább örökítésére törekszenek, így a párválasztás során olyan tulajdonságokat keresnek, amelyek a leendő utódok túlélését segítik, ez alapján az olyan egészséges testhez köthető tulajdonságokat találnak vonzóknak, mint például a fiatalság, egészséges bőr, izmos testfelépítés. Az elmélet alapján a legjobb külső tulajdonságokkal rendelkező emberek a legjobbakat választják ki, míg az adott közösségben a

kevésbé vonzónak tartott emberek szintén egymás között tudnak párt találni, ami a fizikai megjelenés alapú homogámia kialakulását segíti elő (Lőrincz 2006).

Rushton és munkatársai (1984) genetikai hasonlóságelmélete szintén a biológiai meghatározottsággal magyarázza, hogyan választanak társat az emberek. Ez alapján a genetikai hasonlóság hatással van arra, ki iránt érez vonzalmat az egyén. Az emberek a rokonaik felé altruista módon viselkednek, ezzel növelve az esélyét arra, hogy tovább éljen és szaporodjon, örökítve ezzel a család génkészletéből. Elméletüket továbbfejlesztették a barátságok és a párkapcsolatok kialakulására is. A vonzalom motiválta szexuális kapcsolat közös utódokat, így a gének tovább örökítését eredményezheti. Amennyiben az egyén a partnert önmagához hasonlóknak érzékeli, nagyobb eséllyel találhatja vonzónak, mint egy hozzá kevésbé hasonló személyt, mivel így nagyobb valószínűséggel fogják a leendő utódok is örökölni a tulajdonságait.

Az elméletek más okokkal magyarázzák a párválasztás szempontjait, ugyanakkor közös pontjuk, hogy a párválasztást olyan folyamatként értékelik, amely során az emberek a potenciális partnereik közül azzal létesítenek tartós kapcsolatokat, akivel a legnagyobb nyereségű kapcsolatot valószínűsítik. A párválasztás során ezért motiválttá válnak, hogy szelektálják a partnereiket, áldozzanak időt és energiát a számukra legnagyobb nyereséget jelentő kapcsolat kialakítására alkalmas személy kiválasztására. A dolgozat eredményeket ismertető fejezetében bemutatja a célcsoport iskolai pályafutását, munkavállalási terveit, munkaerőpiaci kötődéseit, képzettségben és munkavállalási jellemzőkben hasonlóságait és eltéréseit együttélő partnereikkel, mindazokat a személyes jellemzőket és adottságokat, amelyekre előnyként tekintettek a párválasztás során, illetve mindezek hatását a partnerszelekciós mechanizmusokra.

2. 2 Párválasztás a pszichológiai elméletekben

A dolgozat a párválasztást elsősorban szociológiai szempontok alapján vizsgálja, azonban nem hagyhatók figyelmen kívül a párválasztásban szerepet játszó érzelmi tényezők sem, amelyekről a pszichológiai elméletek segítségével ad áttekintést. A szociológiai és pszichológiai elméletek részben összekapcsolódnak és átfedik egymást, azonban míg előbbi elsősorban a racionális és strukturális tényezőkre helyezi a hangsúlyt, utóbbi az érzelmelek szerepét emeli ki.

A párválasztást racionális-strukturális oldalról megvilágító elméletek egyik kritikája, hogy ezek kevésbé számolnak az érzelmelek szerepével. Giddens (1992) szerint a fejlett országokban a huszadik század második felétől már érzékelhető az értékrendbeli változás, amelynek következtében a család már nem csak gazdasági egység a házasságkötésről szóló

döntés meghozatalában az érzelmeknek is jelentős szerep jut. Az érzelmi individualizmus előtérbe kerülésével, a házasságkötésről való döntés is elsősorban érzelmi alapúvá vált, így a partnerválasztás az érzelmek és a szerelem szükséglete miatt történik. Ezeknek a vizsgálatával azonban kevésbé foglalkozik a szociológia, így ez a fejezet a pszichológiai megközelítésekről ad ismertetést.

Susan T. Fiske (2006) szerint a valahová való tartozás motívuma miatt az emberek általában szeretnek másokkal együtt lenni, a társas együttlét a biztonság, a valahová tartozás élményét kínálhatja számukra. Az emberek ezért törekszenek az olyan hosszú távú kapcsolatok kialakítására, amelyek biztonságot nyújthatnak. Ebben az értelmezésben a valakihez való tartozás szükséglete motiválja leginkább a párkeresőket az olyan párkapcsolat kialakítására, amelyben mindez megvalósulhat.

Míg a korábban bemutatott csereelmélet szerint a párválasztási preferenciákat racionális okok, jutalmak és költségek mérlegelése irányítja, addig a pszichológiai alapokon nyugvó *vonzalom-elmélet* szerint a csere helyett a hasonlóság irányítja a párválasztást. Ez alapján azok az emberek vonzódnak egymáshoz, akik hasonlítanak egymáshoz. A homofília elmélete szerint az emberek jellemzően magukhoz hasonló értékekkel rendelkező partnert választanak, mivel főleg hozzájuk hasonló emberekkel veszik körül magukat, a potenciális partnerek pedig közülük fognak a legnagyobb valószínűséggel kikerülni (Lőrincz 2006).

Korábbi kutatások igazolták (Hill és mtsai 1976, Zajonc és mtsai 1987) hogy a párok külső és belső tulajdonságaikban is jobban hasonlítanak egymáshoz, mint a népességből véletlenszerűen kiválasztott emberek, illetve az egymáshoz jobban hasonlító partnerek tovább maradnak együtt és több gyermekük születik, mint azoknak, akik kevésbé hasonlítanak (Kocsor 2014). A férjek és feleségek hasonlósága fizikai, pszichológiai tulajdonságok és a szociológiai jellemzők (életkor, nemzetiség, vallás, iskolázottság, társadalmi csoport) mentén is megfigyelhetők (Murstein 1971, Hill és mtsai 1976).

A hasonló emberek párkapcsolatának kedveznek azok a körülmények is, amelyek az egymáshoz hasonló személyek közelségét segítik elő. Az emberi csoportok szerveződése különböző jellegzetességek mentén zajlik (például a vallási csoportokban az azonos vallás, a munkahelyen szerveződő csoportokban a hasonló foglalkozási terület) így hasonló emberek kerülnek kapcsolatba egymással. A személyközi vonzalom meghatározó tényezőinek vizsgálatakor általában a közelség, az ismerősség és a hasonlóság szerepére helyezik a hangsúlyt (Atkinson és munkatársai 2003).

Számos kutatás megerősíti (Festinger – Sachter – Back 1950, Priest – Sawyer 1967), hogy a vonzalom kialakulásában az egyik legfontosabb szerepet az tölti be, hogy milyen távolságra élnek egymástól az emberek. A közelség a baráti kapcsolatok és a szerelem

kialakulásának esélyeire is pozitív hatással van. A közelség megnöveli az ismerősséget, mivel gyakoribb érintkezésekre ad lehetőséget, az ismerősség pedig megnöveli a vonzalom kialakulásának esélyét (Zajonc és mtsai 1987, Atkinson és munkatársai 2003). Az ismerősség azért is elősegítheti a vonzalom kialakulását, mivel a már ismert személyről több információ áll a rendelkezésre, így könnyebben megérthetőbb, kiszámíthatóbb a viselkedése. Mindez nagyobb biztonságot is nyújt, amely a párkapcsolatok egyik fontos funkciója (Fiske 2006).

Fraboni és Billari (2001) szerint a partnerszelekciót az életkor és a lakóhely határozza meg a legtermészetesebben, ezért a párválasztás során a párkeresők elsősorban a saját korcsoporton belül keresik a földrajzilag hozzájuk közel élő potenciális partnereket. Atkinson munkatársaival (2003) amellet érvel, hogy a hasonló tulajdonságokkal rendelkező emberek párkapcsolatának kialakulását nem csak strukturális okokra vezetik vissza. Elméletük szerint az emberek a saját tulajdonságaikat magasra értékelik, éppen ezért másokban is ezekhez hasonló tulajdonságokat keresnek. A hasonló értékrendszerrel rendelkező partner megerősíti a saját értékrendszer helyességét, ami pozitív érzéseket kelt az egyénben. Ha az egyén értékeit elfogadja a másik fél, akkor azt úgy értékeli, hogy a személyiségét is elfogadja, ami elősegítheti az egészséges énkép kialakulását, így érdekelté válik, hogy hozzá hasonló értékekkel rendelkező emberekkel tartson fent kapcsolatot.

Fiske (2006) álláspontja szerint is emberek olyan társat keresnek, akik elfogadják az értékrendszerüket, megerősítik a viselkedésük helyességét, ezért leginkább a hozzájuk hasonlókkal érzik jól magukat. Kiemeli továbbá, hogy a hasonlóság hozzájárulhat a konfliktusok megelőzéséhez, vagy könnyebb megoldásához, így sokkal kiszámíthatóbb, jobban kontrollálhatóbb, nagyobb biztonságot nyújtó kapcsolatra van esély akkor, ha az emberek a hasonlóság szerint választanak.

A pszichológiai megközelítés a szociológiai jellemzők hasonlóságára is értelmezhető. Vannak szociológiai jellemzők, amelyekre az emberek egyáltalán nem tudnak befolyással lenni (például az életkor), más szociológiai jellemzők viszont megszerezhetőek (például iskolai végzettség), vagy az életút során megváltoztatható (például vallás, világnézet, politikai beállítódás), de mindegyik csoporthoz való tartozás fontos része lehet annak, ahogyan az emberek saját magukat értékelik, ennek következtében arra törekedhetnek, hogy a szociológiai jellemzőket figyelembe vegyék a partnerszelekció során.

Más szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a partnerek az együtt töltött idő alatt válnak egyre inkább hasonlóvá. Stephen (1984) összezésizológiai hipotézise szerint a pár tagjai nemcsak azért hasonlítanak egymásra, mert hasonló emberek vonzzák egymást, hanem mert a kapcsolat fejlődése során folyamatosan igazodnak egymáshoz, egyre jobban kezdenek el hasonlítani, ami a kapcsolat fejlődéséből adódik. A felek saját személyiséggel,

temperamentummal, szokásokkal és értékrendszerrel rendelkeznek, amit a párválasztás után igyekeznek összezsírozni. A hosszútávú párkapcsolat során számos kompromisszum eredménye a különbözőségek közötti összhang és a stabilitás megteremtése.

A párválasztást racionális, strukturális megközelítésből vizsgáló elméletek a párválasztásban résztvevő érzelmek szerepét kevésbé hangsúlyozzák. A kutatások általában egyetértenek abban, hogy a szerelem nehezen meghatározható, nehezen mérhető szubjektív élmény. A szociálpszichológia a szerelem kialakulását befolyásoló társadalmi és pszichológiai tényezőket vizsgálja. A szerelem jelentősen különbözik a személyközi vonzalom más formáitól. A szeretetkapcsolatok és a szerelem közötti fontos különbséget adja utóbbi szexuális tartalma (Forgács 1998).

Berscheid és Walster (1974) ehhez kapcsolódóan különbséget tesz a párkapcsolatokat meghatározó szenvedélyszerelem és társszerelem között. A szenvedélyszerelem erőteljes szexuális vágyakozással, szélsőséges érzelmekkel, illetve ezek változékonyságával jellemezhető. Míg a társszerelemben kevésbé intenzívek és szélsőségesek az érzelmek, inkább a kiegyensúlyozottság, a biztonság és bizalom dominanciája van jelen. Az elmélet szerint a szenvedélyszerelem jellegzetességei nem maradnak fent hosszú ideig, így a legsikeresebb hosszú távú kapcsolatokban a társszerelem jellemzői fedezhetők fel.

Sternberg (1986) a szerelmet három szinten vizsgálja: intimitás, szenvedély, elkötelezettség. A három szint a párválasztás három motivációs vezérfonalának is megfeleltethető. Az intimitás az érzelmi, a szenvedély a szexuális, az elkötelezettség pedig a szociális motivációkat jelenti, illetve az ezekhez kapcsolódó emberi szükségletek kielégítésének lehetőségét. A három motivációs vezérfonal társadalmi csoportonként és egyénenként eltérő módon, de kijelöli a párválasztási preferenciákat és a partnerszelekció irányát.

Szilágyi (2010) szintén három szintet különít el a párválasztási érettség vizsgálatakor: szomatikus, pszichés, társadalmi-gazdasági. A szomatikus szint a nemi érettséggel, a biológiai reprodukciós képességhez kapcsolódik. Pszichés szempontból a párválasztási érettség azt jelenti, hogy megjelenik a párkereső törekvés, az állandó szexuális és intim kapcsolat igénye és az egyén képessége a számára megfelelő partner kiválasztására. A társadalmi-gazdasági szempontú érettség megítélésében nyilvánulnak meg leginkább a társadalmi normák és értékek, hiszen ez a szint valamilyen életeseemény bekövetkezéséhez vagy valamilyen teljesítmény eléréshez kötődik (például iskolai tanulmányok befejezése, munkába állás, saját egzisztencia). A szerző szerint napjainkban a társadalmi elvárásoknak megfelelően objektív szempontok alapján akkor tekinthető sikeresnek a párválasztás és az általa létrejött kapcsolat, ha tartós, kiegyensúlyozott intim párkapcsolatot és családi életet eredményez. Az ilyen

kapcsolat elősegíti a felek szükségleteinek kielégítését, képességeinek fejlődését, belső és külső kapcsolatai összhangban állnak a társadalmi fejlődéssel. A párválasztás szubjektív kritériumai közül a házassággal való elégedettséget, az egymás iránti pozitív érzelmi viszonyt és a kölcsönös alkalmazkodás képességét tartja a legfontosabbnak.

2. 3 Nemi szerepek és partnerszelekció

A párválasztás előtt álló fiatalokat a családjukban tapasztalt nemi szerepekhez kötődő elvárások alapvetően befolyásolják a párkapcsolat kialakításáról szóló döntéseik meghozatalában. A szülők nemi szerepfelfogása, a nemi szerepekhez köthető funkciók elfogadása vagy elutasítása így meghatározó, a partnerszelekciós mechanizmusokra is erőteljes hatást gyakorol (Buda 1985).

A *nemi szerepek* magukba foglalják a férfiaktól és nőktől elvárt attitűdöket és viselkedéseket, illetve a nemenként eltérő jogokat és kötelezettségeket (Lindsey 1997). A társadalmi nem olyan társadalmi intézményként is értelmezhető, amely jogokat és kötelezettségeket hoz létre férfiak és nők számára. A létrejött jogok és kötelezettségek azonban nem egyenlők, így nemenként a társadalomban elfoglalt pozíciók betöltésére sem egyenlők az esélyek (Lorber 1994). A nemi szerepeket magyarázó elméletek más-más tényezők fontosságát hangsúlyozzák, ezek néhol egymást kiegészítik, máskor pedig teljes ellentmondásban állnak. Míg az evolucionalista megközelítés szerint a nők és a férfiak genetikailag különböznek, ezért eltérő képességekkel és gondolkodásmóddal rendelkeznek, addig a kulturális megközelítés azt hangsúlyozza, hogy elsődlegesen a társadalmi elvárások alapján történő szocializáció okozza a nemek szerinti különbségeket (Rudman – Glick 2008).

Parsons (1955) munkásságára vezethetők vissza a nemi szerepek specializációjának jelentősége a család intézményének működésében. A *strukturálista-funkcionalizmus* a társadalmat egymástól kölcsönösön függő társadalmi rendszerekből álló képződményként képzelel el, a szerepek kialakulása a társadalmi rendszerek működéséhez szükséges. A társadalmi rendszerek fejlődését a társadalom által közösen elfogadott értékek alakítják. A megközelítés szerint a család is egy társadalmi rendszer. A családi kapcsolatok, a családtagok interakciói nem esetlegesek, hanem összefüggnek egymással, a családtagok egymáshoz való viszonyából vezethetők le. A funkcionalista irány a családot nem a társadalomtól független rendszerként vizsgálja, hanem mint az egész társadalmat alkotó rendszer alrendszerét, mely kapcsolatban áll a többi alrendszerrel és a családot alkotó családtagok személyiségrendszerével. Az elmélet szerint a házasságok stabilitása, így a családé is azon múlik, hogy a házastársak közötti munkamegosztás megfelelőképpen kiegészítik-e egymást. Ebben az értelmezésben a férfi lesz felelős a család eltartásáért, anyagi biztonságáért, a férj a

munkaerőpiachoz kapcsolódó instrumentális vezető. Míg a nő a háztartási feladatokért és az érzelmi biztonságért felelős expresszív vezetője a családnak. A kapcsolat abban az esetben működik a legjobban, ha a házastársak feladatai egymás komplementerei. Azonban ha a feleség is a munkaerőpiac szereplőjévé válik, az egyensúly felborulhat, mivel ez a házastársak között is versenyhelyzetet eredményez. A szerepek egymást kiegészítik, így biztosítják a rendszer egyensúlyát.

A *konfliktuselmélet* szerint a társadalom különböző csoportjai különböző erőforrásokat birtokolnak, ami az erőviszonyok egyenlőtlenségéhez vezet. Ez alapján a nemek is különböző erőforrások birtokosai, ami a nemek közötti egyenlőtlenségeket eredményez. A konfliktuselmélet alapján a nemek között is verseny zajlik, amelyben a férfiak könnyebben meg tudják szerezni az előnyöket, így a nők hátrányos helyzetbe kerülnek. A nemi szerepekhez kötődő elvárások pedig hosszútávon fent is tartják a nemek közötti egyenlőtlenségeket (Gregor 2014).

A szociálpszichológiai alapokon nyugvó *szimbolikus interakcionizmus* a társas viszonyok kialakulását a társadalom tagjai közötti interakciókon keresztül képzeleli el, ami meghatározza az emberek valóságértelmezését, így a nemi szerepekről alkotott elképzeléseket is (Gregor 2014). A szimbolikus interakció elméletének alapját Mead (1973) felismerése képezi, amely szerint a valóság szimbólumokon alapul. Az emberi viselkedést is szimbólumok irányítják, az egyén akkor rendelkezik identitással, ha képes tudatosítani saját jelentését. A szimbolikus interakcionizmus szerepdefinícióját a személyek közötti kommunikációs hálók mentén hozta létre.

Peter L. Berger és Thomas Luckmann (1998) szerint az emberek folyamatos interakciókon és kommunikáción keresztül alkotják meg a saját valóságértelmezésüket, így a társadalmi nemekkel kapcsolatos elképzeléseiket is. Elgondolásuk további kutatások (Lorber 1994, Rudman – Glick 2008) kiindulópontjául szolgáltak, melyek közös jellemzője, hogy mivel az emberek közötti interakciók állandóak a társadalmi nemek folyamatosan újrakonstruálódnak.

Szociálpszichológiai alapokon nyugszik a *társas szerepelmélet* is, amely a nemi szerepeket egy adott közösség biológiai nemek felé eltérő elvárásainak azonosítja. Az elmélet abból indul ki, hogy a nők és a férfiak megfigyelik, hogy más nők és férfiak hogyan viselkednek, és ahhoz igazítják saját viselkedésüket, így a nemi szerepekhez kötődő elvárások és a nemek közötti különbségek is folyamatosan újratermelik magukat. A társadalomban és a családon belül is nemi hierarchia jön létre a nemi szerepek alapján. A szerepekhez kapcsolódó attitűd kialakulásában a közösség normarendszerének és a családi szocializációnak nagy szerepe van (Eagly 2000).

A nemi szerepek összetettségét mutatja, hogy a különböző kultúrákban, közösségekben és családonként is másképpen alakulnak a nemi szerepekhez kapcsolódó elvárások (Buda 1985). Az emberek szerepkomplexuma a modernizációval megváltozott, kibővült és változékonyabb lett. Korábban az egyén szerepei egy életre szóltak és kevés esély volt a különböző szerepek közötti mozgásra (Csepeli 2002), míg napjainkban jóval nagyobb a különböző szerepek közötti választás lehetősége és az ezek közötti átjárhatóság esélye is. A különböző társadalmi csoportok szerepmódosító hatása miatt egymással párhuzamosan többféle előírások vannak jelen a nemi szerepekkel kapcsolatosan is a társadalomban.

A társadalmi-gazdasági változások a társadalmi nemekhez kötődő elvárásokra is hatással voltak. A nők képzettségének növekedése, munkavállalásuk tömegessé válása megkérdőjelezte a korábban évszázadokon át uralkodó hagyományos nemi munkamegosztást. A nők társadalmi helyzetének változásával a házastársak közötti viszony is változásnak indult egy a korábbi koroknál egyenlőbb szerepfelfogású kapcsolat felé. A nők kvalifikációjának és foglalkoztatottságának emelkedésével a női önkép és életcélok is megváltoztak, amely mindkét nem házassággal kapcsolatos elvárásaira is hatással volt. A nők belépése a felsőoktatásba és a munka világába önértékelésük és a társadalomban élő nőideál megváltozásával is járt. Iskolázottságuk növekedése fontos szerepet játszott életvezetési és karriertervezési lehetőségeinek változásában, de az érdekérvényesítő képességük javulásában is, ami a személyközi kapcsolataikban, a családi kapcsolataikban és a nemi szerepekhez köthető elvárásokban is megnyilvánul. Egyre nagyobb lett az igény a partnerek közötti egyenlőbb munkamegosztásra a háztartáson belül (anyagi hozzájárulás, háztartási munka és szabadidő mennyisége területén egyaránt) (Koncz 2008). Ugyanakkor más kutatások (Frey 2001, Lakatos 2001, Czibere 2012) azt erősítik meg, hogy azokban a családokban, ahol a családtagokra alacsony iskolai végzettség és munkaerőpiaci kiszorulás jellemző, felértékelődnek a tradicionális férfi-női szerepek. Azokban a közösségekben azonban, ahol a tradicionális nemi szerepek továbbra is erősen érvényesülnek, a háztartási szerepek differenciáltsága és specializáltsága nem változott olyan mértékben, mint a többségi társadalomban. Az olyan családokban, ahol kizárólag a férfi a kenyérkereső és a nők számára a munkaerőpiacra való belépésre nincs lehetőség a tradicionális nemi szerepek létjogosultságát nem kérdőjelezheti meg a nők munkavállalása.

2. 4 A házassági piacok, a párkapcsolati célú ismerkedés színterei

Azt a szimbolikus teret, ahol az emberek párkapcsolati célú interakciói zajlanak, ahol a párválasztási preferenciák érvényesülhetnek a partnerszelekciós döntések során Becker (1974) házassági piacnak nevezi. A házassági piacokon van lehetősége az embereknek az

ismerkedésre, kapcsolatok, párkapcsolatok kialakítására. A házassági piacokhoz kötődő értelmezéseket ezért nemcsak azokra a kapcsolatokra tartjuk érvényesnek, amelyekből házasság lesz, hanem más nem alkalmi jellegű, kizárólagos partnerkapcsolaton alapuló kapcsolati formákra is. A házassági piacokon való ismerkedést követheti a párkapcsolati elköteleződés, az egyének számára megfelelő párkapcsolati forma kiválasztása. Az elmélet szerint a párkeresők a hagyományos piacokon végbemenő költség-haszon elemzés logikája mentén választanak párt és később házastársat a házassági piacokon. A házassági piac tézise a hetvenes években született, abban az időszakban, amikor a nők iskolázottsági szintje, munkaerőpiaci aktivitása emelkedett, s megkérdőjelezhetővé vált a nemi szerepek szerinti családon belüli munkamegosztás az Egyesült Államokban (Bukodi 2004).

A párkeresés alapvető emberi sajátosság, ezért mindig minden társadalomban vannak olyan emberek, akik párt keresnek, így Becker szerint (2001) a házassági piac is állandó jelenség, amelynek minden partnerkapcsolatra vágyó a részese. Az emberek a házassági piacon a hagyományos piacokhoz hasonlóan a legjobbat keresik, így racionális döntési folyamatok játszódnak le, amelynek során kapcsolatok alakulnak ki. Közgazdasági elmélete piaci és nem piaci alapú döntések elemzéséhez is kiindulópontul szolgálhat, így a házasságkötésről szóló döntéseket is a költség-haszon elemzés és a piacelemzés módszereivel vizsgálja. Ez alapján az emberek akkor döntenek a házasság mellett, ha az abból származó haszon nagyobb, mintha nem kötnének házasságot.

Az emberek különböző előnyös tulajdonságokkal rendelkeznek, saját értékeiket mások értékeiért „kicserélik”, ebben az értelemben a hagyományos piacokon hasonlóan a házassági piacokon is különböző javak cserélnek gazdát, miközben mindenki számára a legelőnyösebb üzlet megkötése a cél. A házassági piacon a legmagasabb értékű társ megtalálása a cél, az emberek a vonzó tulajdonságaikat olyan dolgokra cserélik el, amelyre ők vágnak a partnerüktől (Lőrincz 2006). A kapcsolat akkor jön létre két ember között, ha mindkét fél számára nyereséggel jár. A nyereséghez egyaránt hozzátartozhatnak minden olyan anyagi javak és nem materiális értékek, amelyek az emberek számára fontosak lehetnek. Így ide tartozhat a vagyon, pénzgazdálkodás, ingatlan, de az emberi kapcsolatok, a gyermekvállalás lehetősége és az érzelmi biztonság is. A párválasztás során az emberek azt keresik a házassági piacon, akivel a legtöbb nyereséget jelentő kapcsolatot tudnak kialakítani. Ugyanakkor a házassági piac szerkezete alapvetően befolyásolja a párválasztási szokásokat, strukturális-intézményi korlátai behatárolják a választható partnerek körét (Murstein 1986).

Az emberek általában többféle házassági piachoz tartoznak, mivel nemcsak egy környezettel állnak kapcsolatban, így a házassági piac többdimenziós fogalomként értelmezhető (Bukodi 2002). Kalmijn és Flap (2001) a házassági piacot makroszinten a

különböző demográfiai-társadalmi csoportok egymáshoz viszonyított mérete és földrajzi elhelyezkedésének tekinti, míg mikroszinten vizsgálva az egyén lokális környezetét, ahol él és a kapcsolathálózatát. A szerzők három lokális környezetet különítenek el: iskola, szomszédság, munkahely. A különböző házassági piacokon eltérő tényezők jelölik ki a partnerszelekciós döntések irányát és a párválasztási mintákat.

Ezeken a házassági piacokon folyik a házassági verseny, amely során az emberek bemutatják az erőforrásaikat a potenciális partnerek számára, illetve értékelik mások erőforrásait. Az emberi tulajdonságok és szociológiai jellemzői társadalomgazdasági erőforrásokként is azonosíthatók, olyan javakként, amelyek a családok „jóllétét” biztosítják. A családban a családtagok hozzájárulnak a társadalomgazdasági erőforrások növeléséhez és mindannyian részesülnek a hatásaiból is, ezért a párkapcsolatban élő felek befolyásolják egymás gazdasági státuszát és az egész család életszínvonalát is. A párválasztásnál ezért a társadalomgazdasági erőforrások jelentős vonzerőt jelentenek. A házassági verseny kevésbé népszerű szereplői előtt több választási lehetőség marad: elhalaszthatják a párválasztást, vagy egymás között választanak, ami a párkapcsolati homogámia érvényesülését erősíti (Bukodi 2002).

Az emberek jellemzőinek társadalomgazdasági erőforrásnak minősítése minden közösségben eltérhet, így a társadalom alsóbb és felsőbb szegmenseiben eltérő lehet, hogy milyen tényezőkre tekintenek erőforrásként. Egyrészt társadalmi csoportonként különbözik az erőforrások minőségi és mennyiségi összetétele, így nem egyenlő mértékben vannak jelen a választási alternatívák sem. Másrészt egy adott közösség sajátos értékrendszerrel, hagyományokkal, szokásokkal rendelkezhet, ami befolyásolja a párválasztással kapcsolatos elvárásokat is.

A házassági verseny belső mechanizmusai az aktuális gazdasági-társadalmi helyzetekre reagálnak. A gazdasági-társadalmi változások nem érinthetik a társadalom minden szegmensét, így a házassági verseny belső folyamatai sem változhatnak mindenhol egyformán. A házassági verseny jellemzőit a társadalmak nemi szerepekről alkotott elvárásai alapvetően meghatározzák. Azokban a közösségekben, ahol a házasság gazdasági alapja a családon belül a tradicionális nemek szerinti munkamegosztás, a nők a legjobb gazdasági potenciállal rendelkező férfiakat keresik, mivel a férfi legfontosabb funkciója ebben az értelmezésben a pénzkeresés, a család eltartása. A nők ezzel szemben olyan tulajdonságaikkal válhatnak vonzóvá, amelyek a termékenységüket és a közös utódokról való gondoskodást jelzik.

Trivers (1972) a hetvenes években azonosította a párválasztási verseny nemek szerint eltérő stratégiáit. A hagyományos nemi munkamegosztás szerint a nők több időt és energiát

fektetnek a gyermekek gondozásába, nevelésébe, mint a férfiak, ezért megfontoltabb döntéseket hoznak a partnerszelekció során. Az elmélet szerint nők esetében az a legcélszerűbb, ha megvárják a lehető legjobb tulajdonságokkal rendelkező férfit, míg a férfiak ezzel szemben kevesebb energiát fektetnek a gyermeknevelésbe, így több utódot tudnak létrehozni. Számukra a szexuális kapcsolatok maximalizálása válik a legjobb stratégiává, ami miatt kevésbé válogatják meg a partnereiket.

Buss (1989) a nyolcvanas évek végén harminchét kultúrát érintő vizsgálatában jutott arra a következtetésre, hogy az erőforrásokra, a magas státuszra utaló jelek jobban vonzzák a nőket, míg a termékenységre utaló tulajdonságok jobban vonzzák a férfiakat. A párválasztási versenyben így a nők és férfiak más-más értékeiket hangsúlyozzák. A nők olyan a termékenységüket jelző tulajdonságaikat helyezik a középpontba, mint a fiatalság, egészség, szépség. A férfiak pedig azokat a jellemzőket emelik ki, amelyek azt mutatják, képesek lesznek családjuk biztonságáról gondoskodni, például státusz, fizikai erő, anyagi helyzet.

A párkereső érdeke a legjobb partner kiválasztása, azonban a történelem során változott, hogy mi jellemzi az ideális partnert. A tradicionális nemi munkamegosztás kizárólagossága idején a nők a teljesítményük által nem, csak a származásuk révén válhattak ideális partnerré. Iskolai végzettségük növekedésével és munkavállalásuk tömegessé válásával azonban a származás mellett/helyett a képzettség, a munkaerőpiaci pozícióik által is népszerűvé válhatnak a házassági piacon, így a párválasztásban a származási versenyt felváltja a képzettségi, foglalkozási verseny. Az emberek a saját gazdasági helyzetük erősítésére törekcsenek, ezért fontossá vált, hogy olyan partnert válasszanak, akik kiegészítik a már meglévő erőforrásaikat. A teljesítmény előtérbe kerülése a származási tényezőkkel szemben versenyelméleti keretben is értelmezhető (Kalmijn 1994).

A modern társadalomban a párválasztási mechanizmusok így jelentősen átalakultak az elmúlt évtizedekben, ami szoros összefüggésben áll a nők társadalmi helyzetének megváltozásával. A nők képzettségük és munkaerőpiaci szerepvállalásuk növekedésével aktívan hozzájárulnak a családjaik gazdasági helyzetének alakulásához, ezért a nők házassági alkufolyamatokban játszott szerepe is megerősödött (Davis 1984, Pilinszki 2015). Magyarországon is jellemzővé vált, hogy a nők képzettségben felzárkóztak a férfiakhoz, sőt a felsőoktatásban nőtöbbség alakult ki (Fényes 2010). Az iskolában való részvétel, a képzettség növekedése, a karrier lehetőségek megváltozása egyaránt erős befolyást gyakorolhat a párválasztási perspektívákra.

2. 5 Párkapcsolati homogámia és heterogámia kialakulását előidéző tényezők

A különböző társadalmi csoportok közötti házasságkötés gyakoriságát a társadalom nyitottságának, illetve zártságának a leírására is alkalmazzák a rétegződéssel foglalkozó kutatók. A házassági vagy párkapcsolati homogámiáról akkor beszélünk, ha hasonló társadalmi jellemzőkkel rendelkezők választják egymást. Heterogámia pedig akkor jön létre, ha a felek különböző társadalmi csoportok tagjai (Bukodi 2000).

A párkapcsolati homogámiát és heterogámiát általában több dimenzióban vizsgálja a szociológia. Amikor a partnerek közötti hasonlóság alapja elsősorban a származás (szülők iskolai végzettsége, foglalkozása, vallási vagy etnikai hovatartozása) akkor a társadalom „aszriptív” orientációjának tekinthető a házassági homogámia. A párkapcsolati homogámia „teljesítménycentrikus” formájakor a partnerszelekció a saját iskolázottság vagy munkaerőpiaci státusz figyelembevételével történik (Bukodi 2004).

Kalmijn és Flap (2001) holland adatokat elemezve megállapították, hogy az oktatási intézmények elsődleges szerepet töltenek be a házassági homogámia szempontjából. Az iskolát (különösképpen a felsőfokú oktatási intézményeket) a leghomogénebb lokális környezet életkor, munkalehetőségek és kulturális erőforrások alapján, így a párkapcsolati homogámia leghatékonyabb területe. Míg az iskola és a munkahely főleg teljesítmény alapú homogám házasságkötést tesz lehetővé, addig a szomszédság a származási szempontú házasságkötést. Az erős lakóhelyi szegregáció esetén a származási szempontú homogám házasságkötés leghatékonyabb terepe. Az alacsony státuszú, az iskolából hamar lemorzsolódó, a munka világához nem kötődő fiatalok számára az iskola és a munkahely nem funkcionálhat házassági piacként, ebből következően a három lokális házassági piac közül a szomszédság válik dominánssá, így a származási szempontú homogámia.

A legtöbb fejlett országban a származási alapon kötött házasságok aránya csökkent, mivel a házasságkötést befolyásoló külső tényezők és a házassági piacok strukturális hatása is megváltozott. A fiatal felnőttek párválasztását a szülői kontroll egyre kevésbé befolyásolja, illetve az iskolában töltött évek meghosszabbodása és a képzettségi szint emelkedése is a teljesítményalapú partnerkapcsolatok kialakulásának kedvez. A tanulással töltött évek kitolódása miatt megnő az esély arra, hogy az oktatási intézményben találjanak párt maguknak a fiatalok. Ugyanakkor a képzettség egyre fontosabb társadalmi jellemzővé válik, ami a preferenciákra is hatást gyakorol, így a legmagasabb iskolai végzettségűek egymás közül akarnak választani, ami azzal is jár, hogy a képzettségi hierarchia legalján lévők pedig csak egymás közül tudnak választani (Bukodi 2000).

A társadalmi háttér interakciós hatásainak vizsgálatára irányuló kutatások (Elder 1969) fontos eredménye, hogy a jobb társadalmi háttérrel rendelkezők az iskolai végzettségre fontos

szelekciós tényezőként tekintenek a párválasztás során. Amennyiben a magasabb iskolai végzettségű emberek hozzájuk hasonló képzettségű társat választanak, akkor a képzetlenebb emberek számára a potenciális partnerek köre beszűkül, csupán hozzájuk hasonlóan alacsony iskolázottságú társat tudnak választani, így a párválasztás nem segíti elő a mobilizációt, a társadalmi helyzetük automatikusan átöröklődik. A párkapcsolati homogámia így a társadalom két végpontján érvényesül a legerősebben (Bukodi 2004).

A kutatások megerősítik, hogy a modern társadalmakban az iskolázottság alapú párkapcsolati homogámia erősödése vált megfigyelhetővé. Az oktatási expanzió következtében egyre többen és egyre hosszabb ideig vesznek részt az oktatásban, így az iskola a párválasztás során is egyre nagyobb teret kap a többi házassági piaccal szemben (Mare 1991). A fejlett országokban a fiatalok képzési ideje kitolódik, az iskola pedig teljesítmény alapú partnerkapcsolatok kialakulásának kedvez. A partnerválasztást a szülői kontroll egyre kevésbé befolyásolja, ami a származási alapú házasságok csökkenése felé hathat.

Bukodi (2004) Magyarországra vonatkozóan is megállapította, hogy a hetvenes évek óta az iskolázottság alapú homogámia egyre elterjedtebbé vált. Eredményei szerint a képzettségi hierarchia legalján és legtetején érvényesül legerősebben az iskolázottság alapú partnerszelekció és ennél a két társadalmi csoportnál a legjellemzőbb a házasság halasztása vagy mellőzése is. A legképzettebbek a karrierépítés miatt várnak a házasságkötéssel, míg a legfeljebb alapfokú iskolai végzettségűek szerény munkaerőpiaci lehetőségek és anyagi erőforrások hiányában rosszabb esélyekkel indulnak a házassági piacokon. A képzettségi szint a párválasztás idejét is erősen befolyásolja az egyéni életútban. Az életkor előrehaladásával a házasságkötési döntésekben megnő a humán tőke és a gazdasági erőforrások szerepe. A jó társadalmi státuszúak hasonló helyzetű partnert választanak, ezzel is erősíthetik kedvező helyzetüket. Ez alapján a házassági piac az erőforrások birtoklása szempontjából kevésbé vonzó résztvevői pedig kénytelenek egymás közül választani. Eredményei szerint egyre inkább „teljesítménycentrikus” házassági döntések kerülnek előtérbe, ugyanakkor a szerző azt is kiemeli, hogy a származási jellemzőkön alapuló házasságkötések sem csökkentek, legfeljebb stagnáltak.

Egy adott területi egységen a párválasztási homogámia, illetve heterogámia elterjedésének határokat szab az ott élő lakosság összetételének sokszínűsége. Blau és Schwartz (1984) vizsgálatai az egyes városokat összehasonlítva kimutatták, hogy a társadalmi csoportok egymáshoz viszonyított mérete befolyásolja a párválasztást, illetve a heterogenitás növekedése gyengíti a párkapcsolati homogámiát. Eredményeik szerint a faji, anyanyelvi vagy etnikai szempontból heterogénebb városokban nagyobb az esélye a faji, anyanyelvi vagy etnikai szempontú vegyes házasságoknak. Továbbá, ha egy településen nagyobb a

heterogenitás, akkor a csoporton kívüliekkel kötött házasság aránya is magasabb lesz, mivel az ilyen közegben az emberek nagyobb valószínűséggel találkoznak különböző társadalmi csoportok tagjaival, így nagyobb esély lesz arra is, hogy kapcsolat alakuljon ki köztük. Mindezekből következik, hogy a homogén összetételű népességgel rendelkező településeken a csoporton kívüli házasságkötések is kevésbé gyakoriak, így a párválasztás nem eredményezheti a kapcsolati háló bővülését sem, így nem ad lehetőséget arra, hogy a későbbiekben mások számára bővüljön a potenciálisan választható partnerek köre az adott területi egységen.

3. A társadalmi és területi szegregáció hatása a családalapítással összefüggő döntésekre

Az emberek közvetlen környezetének jellemzői, a tartós szegénység és kirekesztődésben élés az életük minden szegmensére alapvető befolyással bír, így a párválasztási és családalapítási aspirációkra is hatással van. Sok elszegényedett, térben elkülönült környezetben élő ember kötődik a többségi társadalom által elfogadott normákhoz, de az értékek cselekedetekre váltását az a környezet alakítja, amelyben élnek. A doktori kutatás helyszíne, egy speciális adottságokkal rendelkező, elszegényedett, elzáródó és elszigetelődő aprófalú, ezért fontosnak tartom azoknak a szegénységgel kapcsolatos elméleteknek a bemutatását, amelyek segítségével jobban értelmezhetővé válik a szegénységben élők párválasztással, családalapítással kapcsolatos döntési mechanizmusai.

3.1 A társadalmi tér

A partnerszelekciós mechanizmusok vizsgálatakor nem hagyhatók figyelmen kívül a külső tényezők sem. Egy csoport érdeke általában a párkapcsolati homogámia fenntartása, mivel a heterogám házasságok elterjedése a csoportkohézió gyengüléshez vezethet. A közös történelem, közös értékek és a másoktól való különbözés jelentheti a csoportonkénti elkülönülés alapjait, minél erősebbek ezek a beállítódások, annál valószínűbbé válik a csoporton kívüli házasság elkerülése. Egymástól nagyon különböző nagyságú csoportok tölthetik be a "harmadik fél" szerepét, például egy falu lakossága, etnikai közösségek, vallási felekezetek (Bukodi 2004). Kutatásunkban a helyi közösség értékrendszerének hatását is megvizsgáljuk a családalapítással kapcsolatos döntésekre. Egy közösség normái az egyén számára is befolyásolják a párválasztás szabályait. Az egyén preferenciái azonban azt határozzák meg, hogy az adott normák és lehetőségek adta keretek között kit választ.

A társadalomban eltérő párválasztási minták és gyakorlatok vannak jelen. Az emberek saját és a környezetükben tapasztaltak alapján eltérő párkapcsolati elvárásokkal rendelkeznek. Morris (1981) szerint a partnerek előzetes elvárásai jelentősen befolyásolják, hogy a kialakuló kapcsolat felbomlik vagy folytatódik.

A földrajzi közelség jelentős szerepet játszik a párválasztásban, mivel a térbeli közelség miatt nagyobb az esélye a találkozásnak. Ugyanakkor Cseh-Szombathy (1979) szerint a földrajzi közelségnél hangsúlyosabb, hogy a lakóhely szerinti kiválasztás a társadalmilag hasonló csoportból való párválasztást jelenti, így a partnerszelekció is a csoport normáinak megfelelő módon történik.

Bourdieu (1998) alapján a *társadalmi tér* egy olyan erőterként is leírható, amely objektív hatalmi viszonyok halmazaként, kényszerként nehezedik az egyénekre. Nem szűkíthető le az egyes cselekvők szándékaira vagy a cselekvők közötti interakciókra. A társadalmi tér ezért életstílusok tereként, vagyis életstílus csoportok halmazaként szimbolikusan működik. Az egyén társadalmi térben elfoglalt helyét a rendelkezésére álló összes társadalmi, gazdasági, kulturális és szimbolikus tőke mennyisége és összetétele határozza meg, az itt betöltött pozíciója befolyásolja céljait, elvárásait és cselekvéseit egyaránt. Ezek a törekvések és várankozások meghatározzák az egyén szubjektív önértelmezését és az élettervezését (Bourdieu 1985) így a párválasztási perspektívákra is erőteljes befolyást gyakorol.

Dusek (2017) értelmezésében a társadalmi tér az emberi tevékenységek földrajzilag meghatározható külső tere, amely magába foglalja az emberek közösségeinek térbeli jellemzőit és a hozzájuk kapcsolódó anyagi és szellemi ismertetőjegyeket. A társadalmi tér természetföldrajzilag meghatározott, keretfeltételt ad az emberek tevékenységeinek. A térbeli jellemzők hathatnak ösztönzően vagy korlátozólag a cselekvésre. Az emberek akarva-akaratlanul folyamatosan alakítják, formálják a társadalmi teret. A társadalmi tér csak ott létezhet, ahol emberi cselekvés is van, így a szerző szerint a társadalmi tér egyszerre keretfeltétele, tárgya és eredménye is az emberi cselekvésnek. A társadalmi tér ösztönzően vagy korlátozóan hathat a párválasztás folyamatára is, a kialakult párkapcsolati és családformák, az uralkodóvá váló gyermekvállalási minták pedig befolyásolják a társadalmi tér szerkezetét, az abban végbemenő jelenségeket.

Fernandez-Kelly (1998) egy amerikai városi gettóban vizsgálva az afroamerikai lányok családalapítási szokásait arra a következtetésre jutott, hogy a térbeli elkülönüléssel kombinálódott szegénység sajátos időkonceptiókat és társadalmilag elvárt tartalmakat alakít ki. A szegénység és kirekesztettség összesűriti az időbeli eseményeket, ezért a szegény fiatalokat felgyorsult ütemben jellemzi a fejlődés. Az idősebb testvérek felelősséget vállalnak a kisebbekért, amikor a szülők nem képesek rá. Az elszegényedett csoportokban gyakori jelenség, hogy a kamaszok egyenrangú félként állnak a felnőttekkel szemben, mivel a munkaerőpiaci alternatívákat tekintve hasonló pozícióban vannak. Az itt élő fiatalok tapasztalatai, ismeretei és várankozásai különböznek azoknak a tapasztalataitól, akiknek a családja közvetlenül kapcsolódik a piaczgazdasághoz. A jobb helyzetben lévők identitása és teljesítményérzése a piachoz fűződő tényleges és szimbolikus kapcsolatokon keresztül alakul ki, addig a szegénységben élőknel az identitást az állami hivatalokkal való gyakori találkozás formálja. A gyermekkorból a felnőttkorba történő átmenetet határkövek jelölik, amelyek társadalmi csoportonként különböznek. A gyerekek nem csak felnőtté, nővé és férfivá akarnak

válni, azonban egy elzáródott társadalmi közegben a női-férfi identitásformálás folyamatában másfajta erőforrás-hozzáférés biztosított. Eredményei szerint gettóban élő lányoknál a gyermekkorból a felnőttkorba lépést elsősorban az első gyermek megszületése szimbolizálja, míg a férfiaknál a munka világából való kiszorulás miatt a klasszikus eltartó szerep helyett olyan tényezők válnak hangsúlyossá, mint a fizikai erő és a szexuális potenciál.

A szerző interjúalanyai a fiatalkori terhességükről nem véletlen bekövetkezett eseményként beszélnek, hanem kívánatos állapotként. Az újszülöttek érkezését nagy örömmel fogadják, ezen kívül kevés olyan jelentős esemény van a saját és a közösségük életében, amely alapján elkülönült életszakaszokra tudnák felosztani. A középosztályban a felnőttkorhoz való közeledést olyan események jelzik, mint például nyelvvizsga, jogosítvány vagy az érettségi megszerzése, később az egyetem befejezése, jól kereső állás megtalálása. Ezekre azonban a szegénységben élőknek aligha van esélyük. A gyermekvállalás azonban az önmegkülönböztetés lehetőségét kínálja. A gyermek, a saját család utáni vágy a párkeresés motivációját is felerősíti, és arra ösztönzi a fiatal lányokat, hogy minél korábbi életkorban elköteleződjenek.

Az emberek tudása abból a fizikai térből származik, amelyben élnek, így a viselkedésüket elsősorban a közvetlen környezetükben megélt valóság szervezi. A többségi társadalom normatív értékei szerinti magatartási minták megvalósítása nem lehetséges minden társadalmi térben. Azok a szegények, akik olyan környezetben élnek, amelyet a társadalmi-gazdasági státus uniformitása, a beruházások és lehetőségek minimális szintje jellemez, a többségi társadalomtól eltérő magatartási mintákat vehetnek fel, amely a párválasztás folyamatában is megnyilvánul (Fernandez-Kelly 1998).

3. 2 A szegénység szociológiai értelmezése

Mivel a kutatás a párválasztás és családalapítás kérdéskörét egy pontosan behatárolt, speciális jellemzőkkel rendelkező társadalmi térben vizsgálja, ezért a téma szempontjából elengedhetetlen a szegénységgel kapcsolatos elméletek értelmezése.

A szegénység sokarcú, éppen ezért a társadalomtudományok sem voltak képesek egy egységes definíciót létrehozni a kérdéskör vizsgálatához. A szegénység nem homogén állapot, nem csak mértéke, mélysége miatt jellemzi belső tagozódás, de más jellemzők mentén is életformacsoportok különülnek el (Ladányi 2012). A szegénység fogalmát számos tudományos elmélet próbálta meghatározni, ezek mindegyike sajátos elemeket és valóságértelmezéseket tartalmaz. A szociológia a szegénységet a strukturális viszonyok mentén leggyakrabban a funkcionalizmus és konfliktuselméleten keresztül vizsgálja.

Davis és Moore (1997) a *funkcionalista megközelítés* képviselőiként a társadalmi rétegződéseket és egyenlőtlenségeket vizsgálva amellelt érvelnek, hogy a társadalom akkor működőképes, ha a tagjai között megosztja a funkcióit. Ezek a funkciók nem egyformán fontosak a társadalom működése szempontjából, így elkerülhetetlen az egyenlőtlenségek kialakulása. Az emberek különböző értékű társadalmi feladatokat látnak el, amelyek ennek megfelelő jutalmakkal járnak. A legfontosabb feladatok elvégzéséhez speciális képességek, készségek szükségesek, amelyekkel csak kevesen rendelkeznek, így ők töltik be a legmagasabb szintű pozíciókat. Ezzel szemben a legalacsonyabb képzettséggel, egyedi képességek nélkül is betölthető pozíciók kevesebb jutalommal is járnak, mert ezek kevésbé értékesek a társadalom számára. A koncepció szerint azok lesznek szegények, akik semmilyen egyedi képességgel nem rendelkeznek, így csak alacsony jövedelmet és társadalmi megbecsültséget kapnak (Spéder 2002).

Wright (1999) a marxi-i hagyományokon alapuló *konfliktuselmélethez* kötődő értelmezése szerint a társadalom osztályokra bomlik, az osztályok között az erőforrások birtoklásáért folyamatos versengés zajlik. Az osztályharc során egyenlőtlenségek jönnek létre, hiszen a verseny során az erőforrások eloszlása is egyenlőtlen lesz, így mindig lesz egy gazdag és egy kizsákmányolt társadalmi réteg. A modern társadalmakban a kizsákmányolásban a tőke mellett a hatalomhoz való viszony és a képzettség is fontos szerepet játszik. A két elméleti megközelítésben bár különbségek vannak az egyenlőtlenségek létrejöttének magyarázatánál, azonban minkét elmélet a strukturális viszonyok mentén közelíti meg a szegénységet, a képességek és képzettségbeli különbségek, illetve a munkaerőpiaci státusz szerepét hangsúlyozzák. A társadalmi egyenlőtlenségek a képességek és a pozíciók különbözőségei mentén alakulnak ki.

Más elméletalkotók elsősorban nem a társadalmi rendszer működése szempontjából vizsgálják a szegénység fogalmát, hanem amellelt érvelnek, hogy a szegénységben élők eltérő értékekkel és normákkal rendelkeznek, amelyek megakadályozzák a mobilitásukat. Lewis (1988) *szegénység kultúra* elmélete szerint az elszegényedett helyeken élő emberek a többségi társadalomtól elkülönülő, sajátos jellemzőkkel rendelkező szubkultúrát hoznak létre, amelyet a további generációknak is tovább örökítenek. Ebben az értelmezésben a szegénység nemcsak rossz életkörülményeket és anyagi helyzetet jelent, de sajátos szokásokat, védelmi mechanizmusokat, életvezetési stratégiákat is, amelyek eltérnek az általánosan elfogadottaktól. A teória szerint mivel a többségi társadalom erőforrásai elérhetetlenek a szegények számára, nem képesek annak értékeivel, céljaival azonosulni. Az értékek és magatartások sajátos rendszere segíti őket, hogy túléljék a szegénységet, de megakadályozza a fejlődést. A családi szocializáció során nemcsak a jelenlegi helyzetüket konzerválják, hanem a

jövő generációk számára is ezt a mintát örökítik át, a szegénység kultúrája folyamatosan újratermelődik.

A Ladányi – Szelényi (2012) szerzőpáros az *underclass* fogalmán keresztül értelmezi a szegénységet. A Myrdal (1963) által bevezetett és Wilson (1978) által elterjedt fogalmat tovább fejlesztve a kelet-európai *underclass*st olyan társadalmi formációnak tartják, amely a technológiai fejlődés, a gazdasági szerkezetváltás és a munkamegosztás új rendszerében feleslegessé vált társadalmi csoportokat foglalja magába. Az *underclass* fogalmát éles viták kísérik a társadalomtudományokban, de a kutatók alapvetően egyetértenek abban, hogy az osztály alatti réteg tagjai alacsony iskolai végzettségűek, tartósan munkanélküliek, jövedelmi szegénységben élnek, nem rendelkeznek más társadalmi csoportokkal összekötő kapcsolatokkal és a társadalom jelentős része úgy gondolja, hogy értelmetlenek a segítségre. Az elmélet egy erős törésvonalat feltételez a társadalomban, mert az *underclass* a többségi társadalom értékrendszerétől eltérő magatartásmintákat követ, illetve térben is elkülönül, szegregálódik, amely a társadalmi integrációt még inkább akadályozza.

Az új kelet-európai *underclass* a posztindusztriális átalakulás, az államszocialista rendszer összeomlása és a piacgazdaságra való áttérés közben alakul ki. Az *underclass*osodás jelensége a szociális, etnikai és területi hátrányok összekapcsolódása révén jön létre, a nagyvárosi és falusi etnikai gettókra érvényesnek tekint. A cigányság az ossztársadalmi arányukhoz képest jóval nagyobb arányban tartozik az *underclass*ba, ugyanakkor nem csak a roma szegényeket érinti. Az *underclass*st a szegénységnek egy olyan szűkebb értelmezésének tekintik, ahol a legsúlyosabb a térbeli, társadalmi és etnikai hátrányok halmozódása (Ladányi 2012).

Amartya Sen (2003) a *társadalmi kirekesztés* fogalmával értelmezi a szegények élethelehetőségeit. Bár a jövedelemhiány alapvetően meghatározza az emberek életvitelét, ugyanakkor kiemeli, hogy a szegénységet nem csupán a bevételi források alacsony szintje jellemzi, hanem a társadalom többi tagjai számára elérhető lehetőségektől való megfosztottság. Az adott társadalomban jellemző életformákból való kirekesztettség jelenti a legnagyobb hátrányt, nem a jövedelemhiány. Ferge Zsuzsa (2006) a fogalmat a hazai viszonyokra is értelmezve hangsúlyozza, hogy míg a szegénység egy passzív kategória, addig a kirekesztés aktív folyamat. A társadalomban olyan mechanizmusok működnek, amelyek bizonyos tagjait kirekesztik és ellehetetlenítik a különböző erőforrásokhoz, jogokhoz, választásokhoz, lehetőségekhez való hozzáférést.

3. 3 Szegénységben élők kapcsolati hálójának sajátosságai és hatásuk a párválasztásra

A kapcsolati háló jellemzői a párválasztás időzítésére, az elérhető házassági piacokra, a potenciális partnerek körére és a partnerszelekció társadalmi ellenőrzésére is hatással van. A párkapcsolati homogámia és heterogámia elterjedését közvetlenül is befolyásolja egy adott területi egységen. Mivel az emberek többnyire a saját környezetükből választanak párt, a kapcsolati háló sajátossága meghatározza, hogy milyen társadalmi jellemzőkkel rendelkező egyének vannak kapcsolatban egymással, kikkel van esély párkapcsolati célú interakciók létrejöttére (Bukodi 2004). A dolgozat eredményeket bemutató fejezetében megvizsgáljuk, hogy a kutatás helyszínéül szolgáló, elszegényedett, térben és társadalmilag egyaránt elszigetelődött zsákfaluban élő fiatalok kapcsolati hálójának sajátosságai milyen hatással vannak a partnerszelekciós mechanizmusaikra. Ehhez azonban szükség van a kapcsolati formák fogalmainak tisztázására.

Granovetter (1991) a kapcsolati háló vizsgálatokor különbséget tesz erős és gyenge kötésű kapcsolatok között. Az egyén és a közvetlen környezetében lévők közötti szoros kapcsolatok nagy sűrűségű hálózatot alkotnak, ezeket a kapcsolatokat nevezi erős kötéseknek. Elsősorban a közeli családtagok és a barátok tartoznak ide. Az egyén a távolabbi ismerőseivel kisebb sűrűségű hálózatot alkot, amelyben a tagok kisebb valószínűséggel kerülnek közvetlen kapcsolatba egymással, ezeket nevezi gyenge kötésű kapcsolatoknak.

Az erős kötésekre homofil kapcsolatok jellemzőek, mivel a kapcsolatban álló felek sok tekintetben hasonlítanak egymásra. Az erős kapcsolatok elsősorban a mikrotársadalmi integráció elősegítéséhez járulnak hozzá, nincsen híd szerepük, ami másik társadalmi csoporttal vagy intézménnyel kötné össze az egyént. A gyenge kötésekre sokkal inkább jellemző a híd funkció, különböző társadalmi csoportokhoz való összekötést, így a makrotársadalmi integrációt segíti elő. Míg az alacsony társadalmi státuszú emberek kapcsolati hálójában az erős kötések dominálnak, addig a gyenge kötésű kapcsolatokban is gazdag hálók leginkább a magasabb társadalmi státuszúakra jellemző (Husztai 2012).

A társadalmi kirekesztettség a kapcsolati hiányokban és korlátozottságokban is megnyilvánul, mivel a szegénység körében a közvetlen környezeten kívül gyakran nem terjed túl a kapcsolati háló sem (Wilson 1997). A hazai viszonyokat vizsgálva Albert és Dávid (2007) megállapította, hogy a magasabb státuszú, iskolázottabb, jobb anyagi helyzetű társadalmi csoportok kapcsolati hálója is kiterjedtebb, míg a képzetlenebb, bizonytalan anyagi helyzetű emberek kapcsolati formái is szegényesebbek.

Messing és Molnár (2011) a roma háztartások kapcsolati jellemzőiket vizsgálva három kapcsolati formát különböztet meg, az „összetartó” (bonding), az „összekötő” (bridging) és az „összekapcsoló” (linking) kapcsolatok előfordulása a partnerszelekcióra is hatással van, mivel

az egyén kapcsolati hálója általában meghatározza azt a kört is, akik közül választhat és azt is, milyen elvárások és minták követése mentén történik a párválasztás. A különböző kapcsolati formák eltérő funkciókkal rendelkeznek. Az „összetartó” kapcsolatok zártak, társadalmilag homogének és elsősorban a reciprocitással, a bizalommal és a szolidaritással írhatók le. A közvetlen környezetben, elsősorban a családban, szomszédságban vagy szűk baráti körben érvényesülő kapcsolati forma. Nagyon fontos biztonsági háló funkciója van, különösen az etnikai és szociális zárványokban nélkülözhetetlen a túléléshez az ilyen jellegű kapcsolati forma. Ugyanakkor nem segíti elő sem a mobilitást, sem más társadalmi csoportokkal való érintkezést. Az „összetartó” kapcsolatok leginkább a Granovetter (1991) féle „erős kötések” kategóriájának feleltethető meg, míg a „gyenge kötések” az „összekötő” és „összekapcsoló” kapcsolatoknak. Ez a két kapcsolati típus segítheti elő a társadalmi mozgást mivel híd funkcióval rendelkeznek. Az „összekötő” kapcsolatok a társadalmi csoportokon is átívelő kapcsolódásokat jelentik. Ezek távolabbi ismerősökhöz nyújtanak kötelékeket és biztosítják az adott csoport tagjai számára, hogy hozzáférjenek más társadalmi csoportok erőforrásaihoz. Az „összekapcsoló” kapcsolat pedig a hatalommal rendelkezőkhöz, a különböző társadalmi egységekhez, intézményekhez, civil szervezetekhez, közösségekhez, a társasági élethez biztosítanak kapcsolódási lehetőségeket, így segítve a társadalmi mobilitást.

A különböző kapcsolati típusok együttes megléte segítheti elő a társadalmi felemelkedést, önmagában egyik kapcsolati forma sem bizonyul elégségesnek a szegénység elleni küzdelemben. Messing – Molnár (2011) eredményei megerősítették a vizsgált roma háztartások körében, hogy a legszegényebbek esetében a családi kapcsolatok sem jelentenek biztonságot. A kiterjedt család összbevétele is olyan alacsony, hogy annak egyenletes elosztása esetén sem lenne elég jövedelme mindenkinek a megélhetésre, így a nagycsalád nem tudja megakadályozni a lecsúszást. A kapcsolati háló újraépítésének nem sok lehetősége van az elszegényedett nukleáris családoknak. A párválasztás előtt álló fiatalok azonban saját kapcsolati hálójuk bővítése érdekében motiválttá válhatnak, hogy egy másik családba belépve, annak kapcsolati formáival összeköttetésbe kerüljenek.

A három kapcsolati forma közötti egyensúly kulcsfontossággal bír az egyén életesélyei szempontjából is. A „összetartó” kapcsolatok az egyén érzelmi biztonsága, kiegyensúlyozottsága érdekében nélkülözhetetlenek, ugyanakkor ha ez a kapcsolati forma túlsúlyba kerül gátolhatja az „összekötő” és az „összekapcsoló” kapcsolatok kialakulását és megtartását, így a társadalmi mozgást. Az „összetartó” kapcsolatok kifelé zártak, így negatív, korlátozó, bezáró erőkké válhatnak (Füzér 2015, Megyesi 2015).

Füzér (2015) a társadalmi tőke három megnyilvánulási formáját vizsgálva összehasonlítja a megkötő, összekötő és összekapcsoló társadalmi tőke pozitív és negatív

megnyilvánulásait, dinamikáit. A megköti társadalmi tőke alapvetően pozitív társadalmi hatással bír a párkapcsolatok és a barátság kialakulására, illetve a családban és az etnikai közösségekben is. A megköti társadalmi tőke negatív hatásának megnyilvánulása az ezekben a szoros személyközi kapcsolatokban vagy a családban elkövetett bántalmazás, erőszak jelenléte. Ennek a tőkefajtának a hiánya vagy erodálódása szorongáshoz, önbizalomhiányhoz, továbbá a családi rendszer és a személyközi kapcsolatok működésbeli zavaraihoz, izolációhoz is vezethet. A megköti társadalmi tőke hiányából vagy nem megfelelő működéséből fakadó problémák az embereket arra ösztönözhetik, hogy megpróbálják növelni ezt az erőforrást, amelynek az egyik útja lehet a párválasztás és családalapítás. Az összekötő és összekapcsoló társadalmi tőkének is vannak előnyös és előnytelen társadalmi megnyilvánulásai, ennek hiánya vagy erodálása elleni lépések megtételére azonban nem képes mindenki, mivel külső tényezőktől jobban függ. A társadalom marginalizált rétegei ezért a társadalmi tőke három fajtája közül elsősorban a megköti társadalmi tőke szintjét képesek erősíteni.

Megyési (2015) amellett érvel, hogy a különböző társadalmi tőke-fajták eltérő eloszlása a társadalmi tőke negatív hatásait idézi elő. Portes (idézi Megyesi 2015:106) nyomán vizsgálja, hogy az összetartó társadalmi tőke túlsúlya milyen kedvezőtlen hatásokat idézhet elő. A társadalmi tőke negatív megnyilvánulását elsősorban az összetartó társadalmi tőke kizárólagossá válásával kapcsolja össze. A társadalmi csoport sajátos elvárásokkal rendelkezik a csoporttagokkal szemben, ami szélsőséges esetben a tagok egyéni szabadságának korlátozásával is jár. Az ilyen csoportok egyedi normákkal rendelkeznek, ami miatt kizárják a kívülállókat. A Portes (idézi Megyesi 2015) által megvizsgált csoportokban az összetartó társadalmi tőke magas szintje volt jellemző, a sűrű kapcsolatok erős társadalmi ellenőrzést idéztek elő. Ebben az értelmezésben az elvárt magatartástól eltérő viselkedés rontja a csoportkohéziót, így az elvárttól másképpen viselkedés negatív szankciókkal járhat. A csoporttag így vagy alkalmazkodik a csoport normáihoz, vagy kilép abból. Mindezekből következik, hogy az összetartó társadalmi tőke túlsúlya megakadályozhatja a csoporton kívüli értékek beáramlását és átvételét, ami a csoport fejlődésének útjába állhat.

A párkapcsolati és családformák esetében ez azt jelentheti, hogy a kutatási terepünkhöz hasonló elszigetelődő és az összetartó kapcsolatok kizárólagosságával jellemezhető társadalmi csoportokban, ahol a társadalmi-gazdasági változások nem idéztek elő fejlődést, nem teremtették meg a lehetőséget az összekötő és összekapcsoló társadalmi tőke szintjeinek emelkedéséhez, nem indulhatott el az az értékrendbeli, szemléletbeli változás sem, mint azokban a társadalmi csoportokban, ahol a kapcsolati formák gazdagabbak, változatosabbak. Az ilyen közösségekben a hagyományok, tradíciók, a társadalmi ellenőrzés

sokkal erőteljesebb hatással bír a párválasztási, családalapítási mintázatra, mint azokban a közösségekben, ahol a különböző társadalmi tőke fajták egyensúlya jellemző.

3. 4 Szegénység Magyarországon a rendszerváltás után

A szegénység, mint nyilvánosan is számontartott, a köztudatban jelen lévő társadalmi probléma a rendszerváltással „keletkezett” Magyarországon. Korábban hivatalosan nem léteztek a hazai társadalomnak leszakadó vagy kirekesztett társadalmi rétegei. Legfeljebb többszörösen hátrányos helyzetű, vagy beilleszkedési zavarokkal küzdő egyének, csoportok jelenlétét ismerték el (Szalai 2002).

A nyolcvanas évek közepétől már érzékelhető volt a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, azonban a közvélemény ebben az évtizedben még úgy vélte, a szegénység elsősorban egyéni okokban keresendő. A rendszerváltás után az addig tabusított társadalmi problémák váltak hirtelen láthatóvá, ilyen volt a szegénység is. Az öröklött szegénység mélyült, illetve az új rendszer működési jellege miatt kialakuló szegénység is tömegessé vált. A kilencvenes években ez a gondolkodásmód megváltozott, az elszegényedést már nem csupán egyéni adottságokkal magyarázták, hanem a külső feltételek jelenlétével is számoltak. Mégis megmaradt a szegényekkel szembeni előítéletesség, nem erősödött a társadalmi szolidaritás, ami még inkább felgyorsította az elszegényedők dezintegráltságát (Valuch 2015). A magyar közvéleményben ráadásul erősen érzékelhető a szegénységgel kapcsolatos előítéletesség és bűnbakképzés (Albert – Hajdú 2016), ami tovább rontja a felzárkózás esélyeit.

Az államszocializmusban a patriarchális állami gondoskodás, a központilag alakított árszabályozás és a centralizált intézkedések segítségével jórészt diktatórikus módszerekkel képes volt a rendszerváltást megelőző struktúra integrálni a társadalmat Magyarországon. A centralizáció és a családok egymásrautaltsága is erős volt. A piacgazdaságra való áttéréssel jelentkező nehézségek felerősítették a társadalom több rétegének szolidaritás szükségletét. A piacgazdaság az erősekre, a versenyképesekre épít, a gyengéket, a hátránnyal élőket, kellő mértékű szolidaritás hiányában kirekesztheti. A kilencvenes évektől a magasabb státuszú társadalmi rétegek körében felerősödött az individualizálódás. Az egyének a versenyképességük növelése érdekében felértékelték a kapcsolataikat, az érdek mentén szerveződő kapcsolatok fontossága nőtt. A magántulajdon növekvő részarányával hangsúlyosabbá vált az egyéni teljesítmény értéke. A „gazdagodás-elvű” társadalomban csökkent a jobb módúak lemaradók iránti szolidaritása. Mindez hozzájárult a gazdasági egyenlőtlenség fokozódásához, ami a forráshiányos rétegektől a korábbinál is erősebb családi összetartást igényelt (Utasi 2002).

A piaczgazdaságra való áttéréssel felértékelődött az iskolázottság, a szakképzettség és a szaktudás, továbbá a szimbolikus tőkék szerepe. Az egyének és csoportok helyzetét nagymértékben befolyásolta a korábban felhalmozott tőke vagy annak hiánya, amelynek következtében a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek folyamatosan növekedtek. Jelentősen mérséklődött a szakértelmet nem igénylő segéd munkások iránti igény is. A fizikai munka társadalmi presztízse erősen gyengült, így azok az emberek, akik a munkaerőpiacon csak a fizikai erejüket tudták áruba bocsájtani kedvezőtlen helyzetbe kerültek. A kilencvenes évek elején minden ötödik aktív kereső munkanélkülivé vált, folyamatosan emelkedett a gazdaságilag inaktív háztartások száma (Valuch 2015).

A rendszerváltás vesztesei a különösen törékeny helyzetű társadalmi csoportok lettek: munkanélküliek, szakképzetlenek, romák, gyermeküket egyedül nevelő, (sok)gyermekes családok, egyedülálló idősök, hajléktalanok, fogyatékos emberek, zárványtelepülések lakói. A piaczgazdaságra való áttérés után a magyar társadalomban elszabadultak az egyenlőtlenségek. A gazdasági tőke birtoklásának korlátai megszűntek, így az egyének és a mezők közötti versengés is korlátlaná vált. Mindeközben a vesztes helyzetűeknél a veszteség mértéke sincs korlátozva a létfenntartási küzdelemben, így a kiszámíthatatlanság, a bizonytalanság érzése is fokozottabban jelent meg a magyar társadalomban (Ferge 2000). A társadalmi-foglalkozási rétegek szerinti elhelyezkedés az esélyek és kockázatok elosztásának egyik legfontosabb strukturális tényezőjévé vált (Bukodi 2006).

A látszólagos teljes foglalkoztatás megszűnésével tömeges és nyílt lett a munkanélküliség, amely a korábbi társadalmi helyzet elvesztését is jelentette. A legnagyobb veszélynek az alacsony iskolai végzettségű vagy szakképzetlen, többnyire segéd munkásként alkalmazott városi és falusi fizikai dolgozók voltak, akik nem rendelkeztek kulturális tőkével, így nem kerülhették el a lecsúszást. Azokat az embereket, akik nem tudtak átképzéssel szakmát váltani tartós munkanélküliség, korengedményes vagy rokkantnyugdíjba menekülés, illetve segélyezésre való rászorulás jellemezte. A rendszeres jövedelem hiánya, alacsony szintje elszegényedéshez, létbizonytalansághoz vezetett ezeknél a társadalmi csoportoknál (Valuch 2015).

Az ezredforduló időszakában a magyar társadalom szerkezete zártabbá vált, a jövedelmi egyenlőtlenségek tovább növekedtek. A legrosszabb helyzetben azok voltak, akik elvesztették a munkaerőpiaccal való kapcsolatukat, vagy sosem tudtak bekapcsolódni a munka világába. Ennek következtében a szegények között új csoport jelent meg Magyarországon. Tömegessé vált az olyan fiatal családok jelenléte, akik soha nem tudtak részt venni az elsődleges munkaerőpiacon, ezért gyermekeik sem ismernek más életvezetési

lehetőségeket. A munkanélküliségben, szegénységben szocializálódó gyermekek és fiatalok ezért átörökítik a helyzetüket (Fábián 2008).

Ladányi – Szelényi (2004) szerzőpáros kétfajta szegénységtípust azonosított Magyarországon. Az egyik a népesség harmadát érintő jövedelmi szegénység. Az ilyen típusú szegénység gyors és tartós gazdasági növekedés hatására képes visszaszorulni. A másik típusú szegénység a gazdasági fejlődés hatására sem enyhül és szociálpolitikai eszközökkel is kevésbé kezelhető, a népesség 7-8%-át érinti (Ladányi – Szelényi 2004). Ide taroznak azok a hátrányos helyzetű településeken vagy szegénytelepeken élő, piacképes szakképzettséggel nem rendelkező, a nyílt munkaerőpiacról tartósan kiszoruló emberek is, akik életét az állandó nélkülözés, létbizonytalanság, a lecsúszás veszélye fenyegeti (Ferge 2006). A helyzetet súlyosbítja, hogy a területi, szociális és etnikai hátrányoknak erős felhalmozódása, a tartós munkanélküliség, a tartós szegénység és kirekesztődésben élés, a lakóhelyi szegregáció a generációk között átöröklődni látszik.

3. 5 A szegénység térbeli koncentrációja

A település- és társadalomszerkezet egymással szoros összefüggésben álló struktúrák összekapcsolódó rendszereiben gyakorol egymásra kölcsönhatást. Szociológusok, geográfusok és más kutatók is régóta keresik a választ: a társadalmi egyenlőtlenségek leképeződnek térben vagy a területi egység is egyenlőtlenségeket teremtő tényező?

Wilson (1999) szerint a földrajzi elhelyezkedés hatással van az egyének életkörülményeire és integrációs lehetőségeire. Az adott területi egység adottságai meghatározzák az emberek életlehetőségeit is. Ráadásul a szegénység térbeli koncentrációja a szegénység újratermelődését is felerősíti.

Slater (2013) ezzel szemben amellet érvel, hogy a szegénység térbeli koncentrációját nem az adott területi egység sajátosságai határozzák meg, hanem különböző strukturális okok miatt laknak az emberek az adott területi egységen. Így azt érdemes vizsgálni, hogy az egyén társadalmi jellemzői hogyan határozzák meg a lakhelyét, nem pedig azt, hogy hogyan határozza meg a lakóhely az életkilátásokat.

Míg más kutatók köztes álláspontot képviselnek: „nem a lakóhely és a földrajzi helyzet határozza meg a városban élők társadalmi helyzetét, hanem a társadalom egyéb, rendszer szintű tényezői, másrészt viszont a környéken koncentráció társadalmi problémák és a térbeli kirekesztés hatással lehet arra, hogy milyen mélységű a dezintegráció” (Olt 2016:57).

Míg a területi és társadalmi különbségek összefüggéseivel foglalkozó elméletekben különböző hangsúlyok vannak jelen, addig számos kutatás megerősíti, hogy Magyarországon

a különböző országrészekben és a különböző településtípusokon lakók társadalmi pozícióit mély szakadékok választják el (Spéder 2002). A rendszerváltás utáni gazdasági válság súlyos társadalmi és területi polarizációt okozott, a területi központokban és közlekedési főútvonalak közelében fekvő települések helyzete javult, míg a központoktól távolabbi, a strukturális válság kihívásaihoz alkalmazkodni nem képes térségeké folyamatosan romlott (Kovács 2013). A külföldi befektetők elsősorban Budapestet és a dunántúli megyéket célozták meg, ami tovább mélyítette a regionális különbségeket (Fábián 1999). A rendszerváltás átértékelte a területek pozícióját, területi szinten új típusú egyenlőtlenségek jelentek meg (Kovács – Nagy Kalamász 2006).

A településnagyság, a település típus szerinti differencia és a társadalomföldrajzi elhelyezkedés az egyenlőtlenségek hagyományos meghatározó tényezői közé tartoztak korábban is, de a különbségek a kilencvenes években váltak igazán hangsúlyossá. Magyarországon a regionális egyenlőtlenségek alakulásában két időszak különíthető el. A kilencvenes évek első felében gyorsan és nagymértékben nőttek az egyenlőtlenségek, majd az évtized második felében ezek az egyenlőtlenségek tartósan magas szinten rögzültek. A polarizációs folyamatoknak köszönhetően létrejött az a térszerkezet, amelynek meghatározó eleme a nyugat és kelet, a főváros és vidék, valamint a város és falu közötti fejlettségi olló (Nemes Nagy 2004).

A vidék imázsának korábban alapvetően pozitív tartalma volt, hiszen a paraszti, nemzeti kulturális, társadalmi és demográfiai forrásaként jelent meg. Napjainkra inkább negatív tartalommal telítődött meg, a modernizáció és az európai integráció egyik legproblémásabb területként jelenik meg a közgondolkodásban (Kovács – Nagy Kalamász 2006). Az ezredfordulóra a falusi emberek munkanélküliségi rátája kiugróan megnőtt és ezen a magas szinten rögzült. A nyugat-európai országokban a szegénység inkább a nagyvárosokban koncentrálódik, addig hazánkban a falvakban élők szegénységi kockázata jóval nagyobb (Kovács 2012).

A huszadik század végén a kelet-közép európai országokban a gazdasági szerkezetváltás miatt drasztikusan csökkent a mezőgazdaság munkaerő felszívó képessége. Azok a falusias térségek, amelyek korábban döntően a mezőgazdasági tevékenységeikkel tudtak bekapcsolódni a gazdaság vérkeringésébe a gazdasági modernizációból nem profitáltak, sőt leszakadtak más területektől. A gazdasági változások a társadalom struktúráját sem hagyták érintetlenül, hiszen ezekben az országokban a vidéki munkanélküliség tömeges és tartós jelenségévé vált. A rendszerváltás után a vidéki szegénység kialakulásában és fennmaradásában a munkaerőpiac átalakulása, a mezőgazdasági munkalehetőség visszaszorulása, az intézményi ellátottság hiánya egyaránt hozzájárul (Kovács 2012).

A falutípusok közül az aprófalvak maradnak ki leginkább a gazdasági fejlődésből, így távol kerülnek az országos gazdasági és társadalmi fejlettségi mutatóktól. Virág Tünde (2010) kutatási eredményei szerint a legrosszabb helyzetű gettósodó falvakban élők száma hatszázezer fő körül alakul. Ezekben a falvakban a foglalkoztatottság az országos átlag fele. A halmozottan hátrányos helyzetű településeken az elsődleges munkaerőpiacról való kiszorulás meghatározza az emberek élettervezési lehetőségeit.

A települési lejtő legalján elhelyezkedő településeken a családok többségének bevételei a közfoglalkoztatásból származó bérre, a különböző szociális segélyekre és az alkalmi munkára korlátozódik (Vida 2013). Ezeknek az embereknek a dezintegrációját tovább fokozza a települések alacsony intézményi ellátottsága. A leghátrányosabb helyzetű térségek gettótelepüléseiben lenne a legnagyobb szükség a magas színvonalú közszolgáltatásokra, mivel itt mutatkoznak meg a legmarkánsabban a különböző erőforrások hiányai (Virág 2009), azonban a kistelepülések önkormányzatai általában a kötelező feladataikon túlmutató szolgáltatásokat nem tudnak fenntartani. A periféria területeken a civil szervezetek száma, innovációs képessége is elmarad az országos átlagtól, így a civil szféra sem tudja kiegyenlíteni az állami vagy önkormányzati szolgáltatások hiányosságait (Czibere – Rácz 2013). A professzionális segítő tevékenységek hatékonyságát mindezeket túl az is akadályozza a gazdasági fejlődésből kimaradó településeken, hogy az együttműködés során nehezen tudnak olyan reálisan megvalósítható célokat kitűzni, amelyek jelentős pozitív változásokat jelentenének az emberek életében (Vida – Virág 2010).

Magyarországon a társadalmi-gazdasági hátrányok és egyenlőtlenségek kialakulásában jóval nagyobb szerepe van a területi dimenzióknak, mint az Európai Unió többi országában, hazánkban a legnagyobbak az országon belüli területi egyenlőtlenségek. A gazdasági szerkezetváltás során a kilencvenes években leépültek a korábban a jelentős számú (szakképzetlen) munkaerőt igénylő húzóágazatok, így azok a nehézipari térségek és az agrártérségek munkahelyei tömegesen szűntek meg. Mindeközben a nyugati és középső országrészbe érkező működő tőke korszerű technológiájú, versenyképes ágazatok és vállalkozások megtelepedését segítette, ami a legkülönbözőbb szakképzettséget igénylő munkahelyeket is generált és jelentős területi különbségeket hozott létre az országrészek között. A gazdasági fejlődésből kimaradó, magas munkanélküliséggel jellemezhető területi egységek a szegénység és társadalmi kirekesztettség gócterületeivé váltak (Czibere – Molnár 2016b).

Az ilyen adottságokkal rendelkező településeken a „településkomfort” a lakások, a különböző intézmények és szolgáltatások tekintetében is az országos átlag alatt marad. A legnagyobb szegénységi kockázattal rendelkező települések népesség korfája folyamatosan a

fiatal népesség felé tolódik el, ami összefüggést mutat a lakosság növekvő szegregációjával (Bihari – Kovács 2006). Azokban régiókban, ahol az aprófalvas térségek erőteljesen jelen vannak, a szegénységben élő gyerekek aránya is meghaladja az országos átlagot, miközben az alapvető egészségügyi, szociális, gyerekjóléti és közoktatási szolgáltatásokhoz való hozzáférés éppen ezeken a területeken okozza a legnagyobb nehézséget az emberek számára. Az oktatási esélyeket vizsgálva szinte általánosítható, hogy minél kisebb a település, annál valószínűbb, hogy az ott élők képzettsége alacsonyabb az országos átlagnál. A települési lejtővel fordított arányban növekszik az alacsony iskolázottságú csoportok aránya, így azoknak az aránya, akik eleve hátrányból indulnak a munkaerőpiacon (Czibere – Molnár 2016c). A magasan képzett szakemberek hiánya következtében nem alakul ki az a helyi értelmiségi réteg sem, amelyik a pozitív változásokra esélyt adó innovatív megoldások kidolgozója lehetne.

A területi egységek gazdasági teljesítménye és az emberi erőforrások állapota napjainkban is erősen differenciált, ezért az eltérő településeken élők életkörülményei között is markáns különbségek vannak. A területi különbségek meghatározó erővel bírnak az emberek életkilátásaira, jövőbeli terveire, így a családdal, párkapcsolat-alakulással összefüggő beállítódásra, értékrendre, családtervezési és élettervezési lehetőségekre is.

3. 6 Területi szegregáció

A piacgazdasági átmenet időszakában átrétegződött és polarizálódott az ország településrendszere, melynek egyik meghatározó folyamata a gettósodás. Ennek következtében Budapesten és számos más vidéki városban gettósodó településrészek, továbbá a társadalmi-gazdasági átalakulás fősodrából elmaradó falusi térségekben egész települések, illetve gettósodó térségek alakultak ki, ahol az ossztársadalommal ellentétes demográfiai folyamatok jellemzőek (Virág 2010). A területi szegregáció a szegénység olyan formáit termeli újra, amely nem átmeneti jellegű, nem csak a jelenben határozza meg a családok kitörési lehetőségeit, hanem meghatározhatja a következő generációk életésélyeit is. Az olyan környezetben, ahol az emberek többsége szegénységben él, a bevételi források szűkössége miatt a családok nem tudnak kölcsönös anyagi segítséget nyújtani egymásnak, így nem képes működni a szegénység mélyülését megakadályozó természetes szociális védőháló (Fábián 1997). A homogén összetételű lakónépesség számára szegregáción kívül található személyek, közösségek, intézmények és rendszerekkel való összeköttetés hiánya megakadályozza a különböző életformák megismerését, adaptálását.

Wacquant (2004) szerint gettóról beszélhetünk, ha a területi egység egyértelműen különvált a település többi részétől, az itt élő emberek kényszerítő tényezők miatt költöztek

ide, a többségi társadalomtól elkülönülő intézményrendszerek állnak a rendelkezésükre. A gettókat a társadalom tartja fenn, ezért az ott megfigyelhető életpályák racionális döntések következményeinek is tekinthetők, az adott körülményekhez való igazodásnak. A gettóban élőkre stigmatizáltság jellemző, ami egyszerre lehet oka és következménye a térbeli elkülönülésnek. A gettók gazdasági és társadalmi értelemben is homogénné válásához az a jelenség vezet, amely során valamilyen kényszer hatására egy területi egységre az egyre alacsonyabb értékű ingatlanokba egyre szegényebb családok költöznek, míg a jobb módú emberek kiköltöznek a területről. A lakosságcsere legtöbb esetben etnikai és társadalmi homogenizálódást is jelent (Wilson 1999).

Váradi és Virág (2015) szerzőpáros párhuzamot állít fel a kelet-európai etnikailag homogén falvak és az amerikai nagyvárosok afroamerikai gettói között. Mivel mindkét területi egység éles határokkal különül el fizikai és szimbolikus értelemben egyaránt, a többségi társadalom stigmatizálja az itt élő családokat, annak intézményei elérhetetlenek számukra. A munkahelyek hiánya és a szegénység nem átmeneti, generációkon keresztül átöröklődik, éppen ezért a lakosai sem szabad elhatározásukból, inkább különböző kényszerítő tényezők miatt költöznek az ilyen típusú területi egységekre. A gettó fogalmát azokra a romák által lakott falvakra és településrészekre használják, ahol a munkahelyek hiánya, a tartós szegénység jellemző, illetve az ott élő embereket a többségi társadalom stigmatizálja. A hazai közvéleményben egyébként is a cigány társadalom sokrétűsége és sokszínűsége helyett hangsúlyosabban jelen van az a nézet, amely szerint önmaguk felelősek a hátrányos helyzetükért, így könnyen válnak az előítéletek célpontjaivá a szegregált terek roma lakosai. Az ilyen a társadalom számára nemkívánatos csoporttal szemben a többség távolságtartó vagy elutasító magatartást vesz fel (Héderné 2015), ami konzerválja a térbeli elkülönülést.

Váradi és Virág (2015) a gettók két típusát különböztetik meg, az egyik a településen belül alakul ki, a másik esetben pedig az egész településre jellemző a gettósodás. A területi folyamatok eredményeképpen akár egész gettófalvak is létrejöhetnek, ezeket a környező települések stigmatizált térként tartják számon. A gettóban élőket éles határok különítik el a többségi társadalomtól, annak intézményeivel, szervezeteivel minimális a kapcsolatuk, így a teljes térbeli és társadalmi kirekesztettség szimbóluma.

A szerzők szerint a kelet-európai etnikailag homogén falvak és városi szegregátumok esetében a gettó kialakulásában közreműködő tényezők játszanak szerepet. A cigányság térbeli elhelyezkedését társadalmi helyzetük alapvetően meghatározza, a hazai romák jelentős számban élnek etnikailag heterogénebb területeken is. Azokon a településeken, ahol a romák magas arányban élnek a térbeli és társadalmi határok elmosódtak a két etnikai csoport között,

a cigány és nem cigány lakosság életmódja között nincsenek jelentős különbségek, a szegénység és társadalmi kirekesztődésben élés határozza meg az életszervezésüket és nem a származás. A roma és nem roma emberek között éppen ezért kevésbé jellemzőek a konfliktusos viszonyok, a romák kirekesztése nem jelenik meg a falu határain belül.

Az általuk vizsgált települések nem nagyvárosi terekben helyezkednek el, mégis amellet érvelnek, hogy az amerikai nagyvárosok gettóinál alkalmazott elméleti keret alkalmas a hazai vidéki településeken élő cigányság térbeli szegregációjának vizsgálatára. Az általuk vizsgált etnikailag szegregált településrészek folyamatos változásokon mennek keresztül, éppen úgy, mint ahogyan az itt élő emberek és a szegregátumon kívül élők viszonya is folyamatosan változik. A két csoport kapcsolatának változásai azért is nagyon jelentősek, mert erősen befolyásolja, hogy milyen mértékben különülnek el a szegregátumok lakói, mennyire van lehetőségük igénybe venni a többség számára könnyen elérhető szolgáltatásokat vagy a nagyvárosi gettóban hasonlóan kialakul-e párhuzamos intézményrendszer.

Wacquant (2004) szerint a gettókon belül éppúgy működik a kooperáció és az újratereplődés, mint az egész társadalom szintjén, csak ezeknek a folyamatoknak a megítélése a többségi társadalomban többnyire kedvezőtlen. Kiválóan szemlélteti mindezt a hazai gettósodott társadalmi terekben is működő uzorakölcsön rendszer. Bár ez a pénzkölcsön nem törvényes, ráadásul a kapott összeget sokszor aránytalanul nagy kamattal kell visszaadni, mégis mivel az itt élők nem tudnak segítséget kérni a környezetükben hasonlóan szegény emberektől, a banki kölcsönök felvétele pedig szintén nehézségekbe ütközik, egyfajta szükségletre reagálva működik az uzorakölcsön „intézménye” (Fábián és munkatársai 2016).

Magyarországon a „cigánytelepek” felszámolásával kezdődött meg a gettófalvak kialakulása, amely olyan demográfiai és társadalmi folyamatokat indított el, amelyek a szegregáció új formáit teremtették meg. A település felszámolások után ugyanis az esetek többségében a falvak és kisvárosok legszélén, a legértéktelemben területeken kezdtek el építkezni a cigány családok, így a romák térbeli elkülönülése nem szűnt meg, csak megváltoztak a térbeli kirekesztés formái. Az államszocializmus alatti településfejlesztési politika az aprófalvas területeken jelentős változásokat indított el. A fejlesztések, a munkahelyek hiánya, az oktatási és igazgatási intézmények több hullámú körzetesítése az aprófalvak lakóinak életére kedvezőtlen hatással volt. A jobbmódú családok elköltöztek ezekről a településekről, az ingatlanárak mindeközben csökkenésnek indultak, így helyükre szegényebb családok költöztek az olcsóbb lakhatási körülmények miatt. A szelektív migráció következtében az aprófalvak társadalma szociális és etnikai értelemben is homogénizálódott (Virág 2006). A periférikus térségekben gettósodó aprófalvak jöttek létre, sőt az ezredfordulót

követően ezek a gettósodó aprófalvak térséggé alakulása is megfigyelhetővé vált (Havas 1999, Ladányi-Szelényi 2004 Virág 2006).

Domokos – Herczeg 2010-es tanulmánya szerint a lakóhelyi szegregáció a hazai népesség 3%-t érinti, közel 300 ezer embert. A szegregált aprófalvak legfőképpen az ország keleti, északkeleti, déli és délnyugati területen jellemzők. Ezeken a területeken magas az alacsony képzettségű és a munkanélküli emberek száma, illetve a romák aránya (Ladányi 2012). Az ilyen településeken a többségi társadalomtól teljesen eltérő esélyek és lehetőségek vannak, ami az élet minden szegmensére hatást gyakorol.

3.7 Családalapítási jellemzők szegénységben élők körében²

A társadalmi-gazdasági változások a jövő tervezésének lehetőségeit, a párválasztási szokásokat és a család intézményét sem hagyták érintetlen. A korábbi nemzedékekhez képest az életformák sokkal változatosabbak, az ezek közötti választás nagyobb rugalmasságot tesz lehetővé, de fokozott bizonytalanságokat is eredményezhet. A választások és kényszerek sokfélesége rávetül az intim kötődésekre és családi kapcsolatokra is (Somlai 2013).

A második világháború befejezésétől a hetvenes évekig közel teljes foglalkoztatás volt az államszocialista rendszerű országokban, később azonban felbomlott a keresőmunka addig kivívott rendszere, növekedni kezdett és magas szinten maradt a munkanélküliek aránya. A kiszolgáltatottság, az állandó bizonytalanság uralja a munkaerőpiac jelentős részét, amelynek következtében egész társadalmi rétegek szorultak ki a munka világából. A jövő tervezése, a pályaválasztás, a párválasztás és a családalapítás területeit sem hagyták érintetlenül a változások. A kilencvenes években a családok többsége nem tudott elégséges erőforrásra szert tenni, tömegessé vált a lecsúszás, az elszegényedés, a létbizonytalanság. A szocializációs és a társadalmi beilleszkedés szempontjából meghatározó a családok vagyoni helyzete, a rendelkezésükre álló kulturális és kapcsolati tőke (Bánlaky 2001).

A társadalom legnagyobb bizonytalanságban élő csoportjai számára stratégia lehet, hogy a többségi társadalomhoz hasonlóan nem vállalják az együttélési és családformák változatosságát, hanem ragaszkodnak a saját társadalmi csoportjukban jellemző tradícióikhoz, ezzel növelve saját biztonságérzetüket. Izgalmas kutatási kérdés, hogy a kutatási terepünkhöz hasonló elzáródó és elszigetelődő társadalmi terekben a modernizáció értékei mennyire tudnak beszivárogni és hogyan hatnak az ott élő emberek családalapítására.

Magyarországon a termékenység évtizedek óta csökkenő tendenciát mutat. A családalapítási szokások megváltozását előidéző tényezők azonban nem egyformán hatottak

² A fejezet tartalmát részletesen bemutatja a következő tanulmány: Molnár Éva (2015): Szegénységben élő fiatalok családalapítását meghatározó tényezők. In: Metszetek 1 (8): 86-95.

minden társadalmi csoportra. A különböző társadalmi csoportok családalapításában mutatkozó különbségének bemutatása a korábbi hazai kutatásokban elsősorban a reprodukciós magatartás vizsgálatán keresztül történt. A nők gyermekvállalási magatartásának jellemzésekor alkalmazott teljes termékenységi arányszám nem mutatja meg az egyes társadalmi rétegek különböző reprodukciós mintáit, ellenben a települési szintű kutatások (Ladányi-Szelényi 2004, Durst 2006, Virág 2009) és az országos, reprezentatív vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a magyar társadalom kettészakad a demográfiai folyamatokat illetően. A legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező, marginalizált társadalmi réteg teljes termékenységi arányszáma közel kétszerese a felsőfokú végzettséggel rendelkező, jobb státuszú nők teljes termékenységi arányszámának (Husz 2006).

Az elmúlt évek kutatásainak eredményei szerint a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szerint jelentős differencia mutatható ki az átlagos gyermekszámban és az első gyermek vállalásának átlagéletkorában is. 2010-ben a diplomás nők átlagosan 30,9 évesen adtak életet első gyermeküknek, míg a legfeljebb alacsony végzettséggel rendelkezőknél az átlagéletkor 21,2 év (Kapitány-Spéder 2012). Az iskolai végzettség a munkaerőpiaci esélyekre, az életvezetési és karriertervezési lehetőségekre is hatással van, így jelentősen befolyásolja a gyermekvállalási szándék realizálódásának idejét is. A fenti adat alapján, Magyarországon az első gyermekét megszüülő felsőfokú és legfeljebb alacsony végzettséggel rendelkező nők átlagéletkora között közel tíz év különbség van.

Coleman (1998) szerint a társadalmi tőkéhez való hozzáférés befolyásolhatja a fiatal felnőttek életútját, így a szülőktől való leválás és az új család alapításának idejét is. A családban csak akkor képesek az erőforrásokhoz hozzájutni, ha a szülőkkel való kapcsolatuk megfelelő. Abban az esetben, ha a családon belül alacsony a társadalmi tőke szintje, több a konfliktus. A gyermek kevesebb odafigyelésben részesül, kevésbé fér hozzá a szülő anyagi és nem anyagi erőforrásaihoz. Azokban a családokban, ahol nincsen jelen mindkét vér szerinti szülő, vagy sok testvér él egy fedél alatt jellemzően alacsonyabb a társadalmi tőke szintje. Az ilyen családokban felnőtt fiatalok motiváltabbak arra, hogy korábban alapítsanak saját családot.

A partnerkapcsolatok kialakulásának időzítésére a szülők házassági életkora több szempontból is befolyással bír. A fiatalon házasodó szülők mintaként szolgálhatnak, illetve maguk is fiatalkori házasságra ösztönözhetik a gyerekeiket. Ugyanakkor a fiatalon megházasodott és gyermeket vállaló szülők a gyermekvállalással munkaerőpiaci előmenetelükben és egzisztenciális biztonságuk megteremtésében akadályozhatja a családalapítást, aminek következtében rosszabb anyagi körülmények között kénytelenek felnevelni gyermekeiket, mint azok, akik későbbi életkorban realizálják családalapítási

terveiket. Az ilyen családok kevésbé tudják megadni az anyagi, társadalmi és érzelmi biztonságot a gyermekeik számára, így azok hamarabb vágnak arra, hogy elhagyják a szülői házat (Thornton 1991).

Az iskolai tanulmányaikat hamar befejezők a felnőtté válás egyik dimenziójának³ feltételét teljesítve a családalapítást is elkezdhetik. A szakképzetlen munkaerőre egyre kevesebb igény mutatkozik a munka világában, az elsődleges munkaerőpiacon való hosszú távú elhelyezkedésre pedig alig van esély, a kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetben lévő embereknél kevésbé mutatkozhat a karrierépítés miatti késői gyermekvállalás. Generációk egész sora nőhet fel anélkül, hogy tartósan a biztos megélhetéshez szükséges jövedelemmel rendelkezne. Sokuk számára a saját tulajdonú lakás, a biztos egzisztencia megszerzése elérhetetlen cél. A családalapítást halogatók általában hasonló anyagi feltételek meglétéhez kötik a gyermekvállalást. Az olyan társadalmi csoportokban, ahol kevés a reális esély ezeknek a megszerzésére nincs miért későbbre időzíteni a családalapítást. Ugyanakkor a fiatalkori gyermekvállalás és a magas gyermekszám a szegénység kockázatát felerősíti és a szegénység átörökítéséhez vezethet (Virág 2015).

A korai gyermekvállalás és a szegénységben élő sokgyermekesek problémáit a magyar közvélemény és a kutatások jelentős része is etnikai hatásra vezeti vissza. A demográfusok már régóta felfigyeltek arra, hogy a különböző faji, etnikai csoportokhoz tartozó embereket a többségi társadalométól eltérő reprodukciós magatartás és családszerkezet jellemez. Magyarországon is kimutatható a termékenységi arányszám különbsége a roma és nem roma nők között, azonban a kutatások hangsúlyozzák azt is, hogy a cigányság társadalmi összetétele lényegesen különbözik a teljes népességétől: az alacsony iskolai végzettségűek, a munkanélküliek, az aprófalvakban élők és a szegény emberek aránya jóval magasabb, mint a nem cigány népesség között. A hetvenes évek óta a cigányság reprodukciós szintje folyamatosan közeledik a teljes népesség teljes termékenységi arányszámához, de még mindig több gyermeket vállalnak, továbbá jelentős különbség mutatható ki a két csoport gyermekvállalásának időzítésében is. Azonban a teljes népességhez hasonlóan a roma nők termékenységi magatartásában is érvényesül az iskolázottsági szint gyermekszámot csökkentő hatása (Husz 2011).

Az etnikai csoportok eltérő reprodukciós magatartásának sajátosságainak leírására számos elmélet született, a nemzetközi szakirodalomban három, egymással versengő hipotézis található. A kisebbségi helyzet tézise a kisebbségi helyzetnek önálló, önmagában is meghatározó szerepet tulajdonít a reprodukciós döntésekre, mivel a kisebbségi helyzetből

³A szakirodalmak alapján a felnőtté válás fontos dimenziói: tanulmányok, befejezése, munkavállalás, anyagi függetlenedés a szülőktől, tartós párkapcsolat megteremtése, az első házasságkötés, gyermekvállalás (Murinkó 2010).

adódó bizonytalanság érzése hat a termékenységre, amely független a társadalmi státusztól (Goldscheider –Uhlenberg 1969). A kulturális magyarázat abból a feltételezésből indul ki, hogy a kisebbségi csoport egészének szubkultúrája, nagycsaládokat preferáló értékrendszere a legmeghatározóbb az adott társadalomtól eltérő családalapítási szokások kialakulásában. A társadalmi jellemzők elméletének főbb megállapítása, hogy önmagában nem az etnicitás okozza a termékenységbeli különbségeket, hanem a különböző etnikai, faji csoportok többségtől eltérő társadalmi összetétele. A hipotézis alapján a státuszbeli különbségek kiegyenlítődéssel az etnikai csoportok közötti termékenységi különbségek is eltűnének (Johnson 1979). Ez alapján a fiatalok gyermekvállalásában a különböző tőkefajták hiányosságai a szociális helyzet a meghatározó, a szegénység, az alacsony iskolai végzettség, a társadalmi kapcsolati hálók sajátosságai fontosabb befolyásoló tényezők, mint az etnikai hovatartozás.

A kulturális antropológia területéről származó tanulmányok egy része (Stewart 1994, Szuhay 1995, Tesfay 2007) felhívja a figyelmet a cigány kultúra olyan sajátosságaira, amit a párválasztási és családalapítási szokások kialakulásával is összefüggésbe hoznak, többek között a családon belüli munkamegosztás merevségére, a férfiak tekintélyére, a nők alárendeltségére, az erős családi és közösségi kontroll jelentőségére. Ugyanakkor a patriarchális családi viszonyok nem csak a roma családokra jellemzők, sokáig a magyar társadalom legtöbb szegmensében érvényesült. A néprajztudományok területén is számos korábbi műben olvashatunk mindezekről. Szendrey (1936) bemutatja, hogy a fiatal férfiak és nők felnőtté válásának más feltételei vannak, hogy a párválasztás során is egészen más szabályok vonatkoznak a két nem tagjaira, amelyeknek a betartását a szülők szigorúan felügyelik. Kresz Mária (1949) művében olvashatjuk, hogyan sajátítják el a fiatalok a falujuk közösségének normarendszerét, milyen készségek szükségesek a férfiak és nők számára ahhoz, hogy tovább tudják örökíteni azokat a közösségi értékeket, amelyeket elvárnak tőlük. A „belenevelődés” folyamata során ugyanakkor nincsen lehetőség a közösségi szabályoktól való eltérésre, más életformák választására. Illyés (1972) szociográfiájában érzékletesen mutatja be a „pusztákon” jellemző hierarchikus viszonyt a nemek között, a nők, alárendeltségét, kényszerekből fakadó engedelmességet. A szerző szerint a közösség zártsága fokozza az emberek, de különösen a nők kiszolgáltatottságát, mivel nincs lehetőség új ismeretek szerzésére, másfajta életszervezés elsajátítására.

Ezek a művek bemutatják, hogy az egykori szegényparaszti társadalomban a nemi szerepeknek életút kijelölő funkciójuk is van, ennek értelmében a házasságkötés és a gyermekvállalás elsődleges cél volt az emberek életében. A néprajzi tanulmányokban bemutatott helyi társadalmak zártsága a gazdasági és társadalmi változások következtében a

hazai települések többségénél enyhült vagy teljesen megszűnt, ugyanakkor napjainkban is jelen vannak földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt elszigetelődő területek, így azok a hatások, amelyek a magyar társadalomban megváltoztatták a családalapítási szokásokat nem lehetnek egységesen érvényesek mindenhol.

Durst Judit (2006) kutatásában a falusi, szegregált környezetben élő, legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkező roma nők gyermekvállalási szokásait vizsgálva a szegénységben élő közösségekben a fiatalkori gyermekvállalást a társadalmi kirekesztettségre adott reakcióként értelmezi. Az alacsony iskolai végzettség, a tartós munkanélküliség és az ezzel járó a többségi társadalomhoz képest alacsonyabb életszínvonal mellett a társadalmi megbecsültség egyetlen lehetősége, az önmegvalósítás csúcspontját jelentheti a családalapítás. Az oktatásbeli pályafutás korai befejezése mögött sok esetben iskolai kudarcok húzódnak. A sikertelenség érzését tovább mélyítheti, hogy az iskolából kilépve a megfelelő szakképzettség hiányában nem lesznek a munkaerőpiac keresett szereplői, így a leendő szülők alacsonyabb önértékeléssel rendelkezhetnek. Esetükben a karrierépítés nem jelenthet alternatívát a családalapítás elhalasztására, a fiatal nőknél a kisgyermek nevelése miatt megszakított munkanélküli vagy a közfoglalkoztatotti státusz pedig nem jelent veszteséget sem anyagi, sem társadalmi értelemben.

Virág Tünde (2009) kutatásában is hasonló következtetésekre jutott. A kutatás helyszínéül szolgáló, a Cserháton elhelyezkedő Encsi kistérségben a demográfiai tendenciák 1990-től megváltoztak. A térségben bekövetkező demográfiai fordulat az országos trendekkel ellentétesen alakult. Nőtt a lakosság szám, amelynek oka egyrészt a pozitív vándorlási egyenleg, másrészt pedig a születések számának növekedése. A kutatás fontos megállapítása, hogy a térségben élő fiatalok egzisztenciális ellehetetlenülése, a munka világából való tartós kirekesztettsége, a mélyszegénység megváltoztatta a családtervezéssel kapcsolatos attitűdöket.

A korai gyermekvállalás a peremhelyzetű társadalmi csoportok kedvezőtlen helyzetének konzerválódásához vezethet, mivel a szegénységi kockázatuk is nő. A családonkénti gyermekszám a világon mindenhol fordítottan arányos az életszínvonallal, a rossz szociális körülmények között élők általában korábban és több gyermeket vállalnak (Ladányi 2005). Napjainkban a szakképzetlen, munkatapasztalattal nem rendelkező, elmaradott településen élő kisgyermekes szülők, közülük is különösképpen a nők munkaerőpiaci hátránya szinte behozhatatlannak látszik Magyarországon. A munkahely és a jövedelem hiánya az ilyen fiatalok és családjuk számára a társadalmi integráció lehetőségét is korlátozza. A munkanélküli lét a kapcsolati háló beszűkülésével járhat. Az egyének társadalmi hálózatokban elfoglalt pozíciói nem csak az életminőségükre, életesélyeikre vannak hatással, hanem az egész társadalom működését is befolyásolják (Albert–Dávid 2012).

A család egyfajta védőfaktoraként működik, a sikeres társadalmi integráció biztosítója (Albert–Dávid 2012). Ebben az értelmezésben a családalapítás elősegítheti a sikeres társadalmi integrációt. A társadalmi integráció szociológiai értelmezésében a társadalmi egység létrehozásával kapcsolatos kifejezések közül többek között a társadalmi kohézió, társadalmi befogadás is arra utal, hogy a társadalom stabilitását elsősorban a kapcsolatok, interakciók segítségével teremti meg (Albert–Dávid 2012). A működő társadalmi integráció esetén az emberek és intézmények úgy működnek együtt egy csoporttal vagy közösséggel, hogy elfogadják azok értékeit és normáit. A társadalomban folyamatosan jelen vannak különböző integrációs mechanizmusok, ugyanakkor az integráció elengedhetetlen feltétele a társadalom újratermelődésének (Kovács és mtsai 2016).

A család integráló szerepének vizsgálatakor a kutatók általában Durkheim (1967, 1986) munkásságából indulnak ki. Társadalomelméletében a szociális integráció fontossága abban rejlik, hogy ez ad értelmet az egyéni céloknak, ennek révén vannak az embereknek érvényes értékeik, amelyek szükségesek ahhoz, hogy tevékenykedni tudjanak egymással. A társadalmi integráció ellentéte az anómia, ami a társadalmi patológiák elterjedésével és a normális állapot ellehetetlenülésével jár együtt. Ebben az állapotban bizonytalanná válnak az értékek. A társadalom működéséhez a társadalom tagjai közötti együttműködésre és egymás iránti szolidaritásra van szükség. Értelmezésében a szolidaritás fogalma megegyezik a társadalommal.

Durkheim a szolidaritás két típusát különbözteti meg. Az első típus, a mechanikus szolidaritás, amely az egyének hasonló kulturális értékein alapul. A preindusztriális társadalmakban általános, de az erős kapcsolatok hálójának segítségével a modern társadalmakban is fennmarad és működik. Napjainkban alapvetően a család és a rokonság biztosítja ezt a fajta szolidaritást a súlyos traumák, tragédiák még jobban megerősíthetik. A második típus, az organikus szolidaritás, amelyet az eltérő életfeltételekkel és munkamegosztási pozíciókkal rendelkező rétegek közötti egyenlőtlenség és érdekkülönbözőség hoz létre. Az államszocializmusban a patriarchális állami gondoskodás, a központilag alakított árszabályozás és a centralizált intézkedések segítségével jórészt diktatórikus módszerekkel képes volt a rendszerváltást megelőző struktúra integrálni a társadalmat Magyarországon. A centralizáció és a családok egymásrautaltsága is erős volt. A piacgazdaságra való áttéréssel jelentkező nehézségek felerősítették a társadalom több rétegének szolidaritás szükségletét. A piacgazdaság az erősekre, a versenyképesekre épít, a gyengéket, a hátránnyal élőket, kellő mértékű szolidaritás hiányában kirekesztheti. Abban az esetben, ha az egyén nem számíthat a közvetlen kapcsolataira és amennyiben a társadalom intézményei sem segítik eléggé, nem működik megfelelően a gazdasági egyenlőtlenségeket

kiegyenlítő szolidaritás. Azok az emberek, akinek nincs segítő-társadalmi közössége, izolálódnak (Utasi 2002).

A társadalom peremén élők az integrációra, szolidaritásra való igényüket kifejezhetik korai családalapítással és/vagy sok gyermek vállalásával, hiszen más erőforrás hiányában a családi kapcsolatok, a nagy családméret jelentheti számukra a biztonságot. Durkheim (1967) szerint egy társadalom integrációs állapota a benne végbemenő kollektív élet intenzitását tükrözi vissza, a társadalom annál egységesebb és ellenállóbb, minél aktívabb és folyamatosabb a tagjainak az érintkezése. A családok esetében a nagyobb létszám, a több rokoni kapcsolat intenzívebbé teszi a család életét. Ezzel szemben a kis családok rövidebb életűek és gyengébb életképességűek.

Kovách és munkatársai (2016) a mai magyar társadalom tagozódásának megismerésére alkalmazott integrációs modelljében az integráció három szintjét – rendszerintegráció, társadalmi szintű integráció, személyközi integráció – különböztetik meg. Az integrációs és dezintegráció középpontba állításával vizsgálják a társadalmat alakító folyamatokat, a társadalmi csoportok és szereplők együttműködését segítő és akadályozó folyamatokat. Értelmezésükben a rendszerintegrációhoz tartoznak azok a mechanizmusok, amelyek összehangolják a társadalom tagjainak a cselekvéseit, így megszabják a társadalmi újratermelés kereteit. A társadalmi szintű integráció magába foglalja a kulturális újratermelés, a szocializáció, a társadalom tagjai közötti együttműködés és a közösséghez tartozás folyamatait. A közvetlen személyes kapcsolatok pedig a személyközi integráció forrásai, amelyek megfelelő működésük esetén lehetőséget adnak a további integrációs szinteken történő részvételhez. Az integráltságot egy társadalmi állapotot kifejező dimenzióként vizsgálják és nem a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíciókhoz kötődő jellemzőként. Eredményeik igazolták, hogy a társadalom legfelső és legalsó szegmensei között éles szakadék húzódik. A társadalmi hátrányok halmozódása, állandósulása az integráció lehetőségeit is korlátozzák. A tartós szegénység a dezintegráció kockázatát is jelentősen megnöveli, miközben „*A mai magyar társadalomban a szegényeknek nincsenek a társadalmi hátrányok kezelésére és enyhítésére szolgáló, együttműködést is magukba foglaló egyéni, családi és csoport szintű stratégiái. A szegények szolidaritása, összefogása a múlté, amelyet a végletes individualizáció és atomizálódás váltott fel.*” (Kovách és mtsai 2016: 24).

A szegénységben élő fiatalok korai családalapításában kifejeződik az integrációra való igény, azonban azokban a közösségekben, ahol tartós szegénység jellemző, így magas a dezintegráció kockázata, a közösségen belüli párválasztás a társadalmi helyzet automatikus átöröklődésével járhat. A gyermekvállalással járó költségek pedig a szegénységük

mélyüléséhez és konzerválódásához vezethet, ilyen módon tovább növeli a dezintegráció kockázatát.

4. A kutatás módszertana

4.1 Kutatási kérdések

Magyarországon a rendszerváltás utáni társadalmi és gazdasági változásokra a különböző társadalmi rétegek eltérően reagáltak, amely az élettervezési és családtervezési stratégiáikra is hatással volt. Míg ösztársadalmi szinten megfigyelhetővé vált az első együtt élő párkapcsolat, az első házasságkötés és az első gyermek vállalásának időbeli kitolódása, illetve a gyermekszám visszaesése, addig a társadalom peremén élő fiatalok a családalapítást a társadalmi átlaghoz képest közel egy évtizeddel korábban elkezdik és jellemzőbb a nagyobb családméret is. A különbségeket jól szemlélteti, hogy a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szerint jelentős differencia mutatható ki az első gyermek vállalásának átlagéletkorában és az átlagos gyermekszám alakulásában (Kaptiány – Spéder 2012). Az iskolai végzettség az életminőségre, a munkaerőpiaci esélyekre, az életvezetési és karriertervezési lehetőségekre is hatással van, így jelentősen befolyásolja a gyermekvállalási szándék realizálódásának idejét is.

Más kutatások kiemelik, hogy a lakóhely típusa és adottságai is jelentős hatást gyakorolhatnak a családalapítási szokásokra. Ladányi és Virág (2009) eredményei szerint a hazai elszegényedett aprófalvak jelentős részére jellemző, hogy a térbeli, szociális és etnikai hátrányok erős kombinációjának következményeként az országos szinten jellemző demográfiai trendekkel ellentétes folyamatok játszódnak le. Az általuk vizsgált elszegényedett településeken az élveszületések magas száma még az ezredforduló után is jellemző volt, eredményeink szerint a tizennégy éven aluliak aránya pedig jóval magasabb az országos átlagnál.

Az eddigi hazai kutatások, amelyek a szegénységben élők családalapításával foglalkoztak általában a termékenységi adatok különbségeire helyezték a hangsúlyt, így a jól mérhető változók felhasználásával a mennyiségi átalakulásokat kiválóan be tudták mutatni. A családokban történt „minőségi” változások, a családok belső mechanizmusai azonban nehezebben vizsgálhatók. A korábbi kutatásokban nem igazán kaptunk választ arra a kérdésre, hogy mi alapján döntenek az emberek a különböző párkapcsolati és családformák mellett.

A kutatás helyszíne egy speciális adottságokkal rendelkező, elszegényedett, elszigetelődött zsákfalv, ahol az első együttélő párkapcsolat kialakításának és a szülővé válás átlagéletkora is jóval alacsonyabb az országosnál.

Kutatásunk célja feltárni azokat az összefüggéseket, amelyek segítségével megtudhatjuk, hogy a magyar társadalomban jellemzően tapasztaltakhoz képest eltérő párválasztási és családalapítási szokások kialakulásában milyen tényezők játszanak szerepet egy zárt közösséget alkotó, homogén összetételű népességgel rendelkező, hátrányos helyzetű zsáktelepülésen, illetve hogy megismerhessük a szegénységben élő fiatal felnőttek családdal, párkapcsolat-alakulással összefüggő beállítódásait, értékrendjét, családtervezési és élettervezési lehetőségeit, párválasztással és családalapítással kapcsolatos döntési mechanizmusait.

A partnerszelekciót a kutatások egy része gazdasági-rationális döntésként vizsgálja, más részük az értékek és normák hatását hangsúlyozza, míg a pszichológia elsősorban az érzelmekre összpontosít. A párválasztás motivációit egyaránt befolyásolják biológiai, társadalmi, gazdasági és érzelmi szükségletek, de a különböző tényezők hangsúlyosságát az adott társadalmi környezet és az egyén sajátos élethelyzete is jelentősen módosíthatja. A kutatási téma összetettségéből adódóan az alkalmazott elméleti háttér is összetett: a családszociológia, a partnerszelekció, a szegénység és a területi szegregáció témaköreire is kapcsolódó elméletekkel és kutatási eredményekkel is dolgozom, mivel a kutatási kérdéseim megválaszolásához mindezekre szükség van. A kutatás több tudományterület segítségével keresi a választ arra, hogy egy bezáródott rurális térben a fiatalok párválasztási, családalapítási döntéseit milyen tényezők befolyásolják leginkább, és ezek milyen mechanizmusokon keresztül örökítik tovább a szegénységet és a kirekesztettségben élelt.

Bukodi (2004) a párválasztás folyamatait vizsgálva megállapította, hogy a származási családban jellemző kulturális, gazdasági, társadalmi tőkék, továbbá a családi és intézményes szocializációs folyamatok lényeges szerepet játszanak a párválasztás motivációiban és folyamataiban. A képzettebb, magasabb jövedelemmel rendelkező szülők gyerekei általában későbbi életkorban kötnek házasságot. A jó anyagi körülmények között felnőtt gyerekek kevésbé motiváltak a családi ház elhagyására mindaddig, amíg képesek lesznek legalább olyan magas színvonalú életfeltételeket teremteni saját maguk számára. Életcéljaik között szerepel a magas iskolai végzettség és jó munkaerőpiaci státusz megszerzése, ami okot szolgáltat az első együtt élő párkapcsolat kialakításának vagy a gyermekvállalás későbbi életkorra tolódására. Ezzel szemben az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyerekei olyan közösségekben élnek, ahol a családalapítás fontossága nem áll versenyben más területekkel, mivel alig van reális esély a magas képzettség, sikeres karrierút és az anyagi jólét elérésére.

A strukturális-funcionális családelmélet szerint (Parsons 1955) a modern családok fontos funkciója a szocializáció és a családtagok érzelmi kiegyensúlyozottságának biztosítása. Különböző tudományterületek képviselői (Bagdy 1998, Bereczkei – Csanaky 1996, Murinkó

2010) is megerősítik, hogy azok a családok, amelyek nem képesek biztosítani a családtagok számára az érzelmi kiegyensúlyozottságot, amelyekben a szülők védelmi és ellenőrző funkciója nem működik megfelelően, a fejlődő személyiség nem kapja meg a szükséges érzelmi támogatást. Ez a feszültségterhes családi légkör nem teszi lehetővé a nyílt kommunikációt, az érzelmek megfelelő kifejezését, ami miatt az egyén bizonytalan helyzetben érezheti magát. Mindez arra motiválhatja a fiatalokat, hogy a származási családon kívül keressenek érzelmi biztonságot, így megnövekedhet a párkeresési aktivitás is.

Felmértük, interjúalanyaink milyen jellemzők mentén írják le származási családjukat, annak erőforrásait, illetve szüleik családalapítását. Megvizsgáltuk, hogy a szülői családban tapasztalt minták és a családjukban betöltött szerepeik milyen mechanizmusok mentén fejtik ki a hatásukat a fiatalok párválasztására és életszervezésére ebben a zárt közösségben, ahol a társadalmi és térbeli elszigetelődés a kapcsolati formák homogenizálódásával is jár, ezért a családi és közösség kontroll erős hatást gyakorol az élet minden területére, így a fiatal felnőttek párválasztással és családalapítással kapcsolatos döntéseire is.

Már korábban beigazolódott, hogy a magyar társadalom alsó szegmensében erőteljes párkapcsolati homogámia érvényesül (Bukodi 2004), azonban nincsenek eredmények arra vonatkozóan, hogy a legszegényebbek milyen preferenciák alapján választanak egymás közül, mire tekintenek erőforrásként a házassági piacokon vagy hogyan zajlanak a házassági alkufolyamatok az olyan marginalizált közösségekben, ahol az erőforrások helyett látszólag a hiányok dominálnak. Megvizsgáltuk, hogy kutatási terepünkön milyen preferenciák mentén választanak a fiatal nők és férfiak párt, melyek a partnerszelekciót leginkább irányító tényezők, milyen tulajdonságokat értékelnek pozitívan a párválasztás során a zsákfaluban élő fiatalok, továbbá hogyan értékelik saját maguk esélyeit a házassági piacon.

A kutatásunk fontos célja volt bemutatni, interjúalanyaink számára hol és hogyan van lehetőség az ismerkedésre, milyen házassági piacokhoz kapcsolódnak, illetve ezek milyen mechanizmusok mentén konzerválják a kapcsolati hálók hiányosságait és a párkapcsolati homogámia szinte kizárólagossá válását a településen. Megvizsgáltuk, a kutatási terepünkön a szegénységben élő fiatalok párkapcsolati és együttélési mintáit, a kialakulásukban közrejátszó folyamatokat, s az ezekkel kapcsolatos szabályok és elvárások rendszerét.

4. 2 A kutatás dimenziói

A kutatás során félig strukturált interjúk készültek. Az interjúvázlat négy fő dimenzióból épült fel, a kérdések összeállításakor fontos szempont volt, hogy megismerhessük mindazokat a tényezőket, amelyek befolyásolhatják a fiatalok életkezdesi lehetőségeit.

Az első tematikus blokkhoz a település bemutatására irányuló kérdések tartoznak. Ezek mérik fel a település adottságait, gazdasági állapotát, a helyben elérhető munkalehetőségeket. Fontosnak tartottuk megismerni, hogy interjúalanyok mit gondolnak a saját településükről, az itt lakó emberekről és a helyi közösségről, mivel feltételeztük, hogy a helyben elérhető intézmények, szolgáltatások, szabadidős programok, a hétköznapi tevékenységek és a lakosság kapcsolatrendszerének jellemzői meghatározzák a település arculatát és a helyiek életszervezését egyaránt.

A második dimenzió az egyéni életútra irányuló kérdéseket tartalmazza. Egy részük a származási család jellemzőire irányulnak, mivel a származási család erőforrásai, a családi szocializáció, a családból hozott minták alapvetően befolyásolják az emberek párválasztással kapcsolatos elvárásait és gyakorlatát. A gyermekkori és iskolai pályafutással kapcsolatos kérdésekkel az interjúalanyok múltját tárják fel, míg a jelenlegi élethelyzet bemutatását tűzik ki célul a lakás és életkörülményeket, bevételi forrásokat megcélzó kérdések, továbbá a mentális állapot felmérésére vonatkozó kérdések. Ez a dimenzió tartalmazza a jövőbeli elképzelésekről, tervekről érdeklődő kérdéseket is.

A harmadik kérdéskör célja az interjúalanyok saját és az általuk a településen észlelt partnerszelekciós mechanizmusok, az ezek közötti különbségek és hasonlóságok feltárása. A párválasztás és az együttélő párkapcsolat életútbeli időzítése, az erről szóló döntést meghatározó és befolyásoló tényezők megvizsgálásán túl, a párválasztási preferenciák és a nemi szerepekről alkotott elvárások megismerésére vonatkozó kérdések tartoznak ebbe a dimenzióba. Megvizsgáltuk, hogy a saját párválasztási preferenciák mellett a család és a közösségi szabályok hogyan befolyásolhatják a párkapcsolat-alakulással összefüggő döntéseket.

A negyedik dimenzió az interjúalanyok gyermekvállalási magatartásának és a településen általuk észlelt családalapítási minták megismerésére irányul, különösen az első gyermekvállalással kapcsolatos körülményekre, feltételrendszerekre. Fontosnak tartottuk felmérni az egyén gyermekvállalási vágyai, tervei mellett más ösztönző tényezők jelenlétét is, többek között a nemi szerepelvárásoknak való megfelelést, a felnőtté válásra való igényt, a gyermekvállalással járó anyagi és szimbolikus erőforrások megszerzését. Ez a dimenzió is tartalmaz a jövőre vonatkozó kérdéseket, amelyek kifejezetten a családdal, a későbbi gyermekvállalással, a családi tervekkel, illetve a gyermekeik jövőjével kapcsolatosak.

4.3 Az interjúzás folyamata

A kutatási téma feltáró vizsgálat elvégzését indokolta, amelyre a kvalitatív módszer alkalmasnak bizonyult. A kutatás során félig strukturált interjúk készültek, amely lehetőséget adott arra, hogy az interjúzás során az előre megszerkesztett kérdéseket tartalmazó interjúvázlat használata mellett további kérdéseket is feltehessek az interjúalany élethelyzetéhez igazítva és az elmondott információkra reagálva. Továbbá a félig strukturált interjú módszere azt is lehetővé tette, hogy a kérdéseket az interjúalany kommunikációs képességeihez igazítsam, így segítve a kérdések megértését és a tartalmas, információban gazdag beszélgetések létrejöttét. A településen nemcsak az interjúk felvételének ideje alatt tartózkodtam, hanem annál jóval több időt töltöttem a faluban. Mindez lehetőséget adott arra is, hogy a helyi közösség életébe is betekintést nyerjek, számos informális beszélgetést folytassak, így könnyebben értelmezhetőbbé vált az elemzés során az interjúszövegek látners tartalma is.

Az interjúk 2015 és 2017 között készültek, mindegyikre a vizsgált zsákfaluban került sor. A legtöbb interjú a település közösségi házában készült el, mivel ezt a helyszínt alkalmasnak tartottam arra, hogy az interjúalanyokkal négy szemközt, nyugodt körülmények között tudjunk beszélgetni. A kutatás kezdeti fázisában az interjúalanyokkal való kapcsolatfelvételben a településen dolgozó alapítvány munkatársai segítettek, majd a terepmunka későbbi fázisában az időközben kialakult személyes kapcsolataim által jutottam el a beszélgetőpartnereimhez.

Az interjúalanyok legfeljebb alapfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek, így tudatosan készültem arra, hogy kérdéseimet a lehető legegyszerűbben kell feltennem. Sok esetben nem működtek azok a klasszikus kérdések sem, mint például: a „Kérem, meséljen magáról!”. Továbbá sokan nem értették az olyan kifejezéseket sem, mint az „iskolai végzettség”, „középiskola”, „egyetem”, „családi állapot”, „foglalkozás”, „jövedelem”, „fogamzásgátlás”. Ezek sok interjú szituációban magyarázatra, egyszerűsítésre szorultak. Az interjúk hossza ennek köszönhetően is változóan alakult, a legrövidebb beszélgetés negyvenöt perces lett, de előfordultak két órát meghaladó interjúk is.

A község életét viszonylag nagy médiaérdeklődés kíséri. Az elmúlt években többször jártak országos nézettségű kereskedelmi televíziós csatornák a településen, az online médiában pedig rendszeresen jelennek meg cikkek és képsorozatok is róla, sőt a falu még egy dokumentumfilm helyszínéül is szolgált néhány évvel ezelőtt. Az itt élők „rutinos szereplők”, de bizalmatlanok is, hiszen tökéletesen tisztában vannak vele, hogy az érdeklődés a szélsőséges és tartós szegénységük miatt alakult ki.

Az interjúalanyok elérésében jelentős különbségek voltak a nemek szerint, a nők sokkal könnyebben vállalták el a beszélgetést, amelyben számos tényező szerepet játszott. A településen élő munkaképes férfiak legnagyobb része közfoglalkoztatott, így a munkavégzés miatt az ő idejük sokkal kötöttebb. A településen dolgozó alapítvány is elsősorban a helyi nőkkel tartja a kapcsolatot, rajtuk keresztül éri el a családokat, így ők is elsősorban a női interjúalanyokkal való összeköttetésben tudtak segíteni. A későbbiek során azonban megtapasztaltam, hogy a településen élő férfiak elutasítóbbak a településről kívülről érkezőkkel, továbbá az itt dolgozó szakemberek is megerősítették, hogy nehezebben motiválhatóbbak, kevésbé nyitottabbak az együttműködésre, mint a helyi nők. Ez a magatartásbeli különbség is feltételezhetően a településen érvényes nemi szerepelvárásoknak köszönhetően alakult ki. Férfi interjúalanyaimat így csak az otthonaikban tudtam elérni, az interjú elkészítésére pedig főleg valamelyik női családtagjuk ösztönzésére vállalkoztak.

Míg a férfiak elérhetőségét a tartózkodó attitűdjük, nehezebb motiválhatóságuk, illetve a közfoglalkoztatásban való részvétel nehezítette, addig a nőknél a beszélgetés idején a kisgyermek felügyeletének megoldatlansága akadályozta az interjú megvalósulását. Több női interjúalanyom a gyermekekkel kapcsolatos feladatokban való segítség hiányában csecsemőkorú gyermekével érkezett az interjúk egyik helyszínéül szolgáló közösségi házba, ahol a beszélgetés elhúzódása esetén a gyermek szoptatása is az interjú közben valósult meg. Mindez azt mutatja, hogy ezek a nők készséggel válaszoltak a kérdésekre, többen jelezték, hogy pozitív élmény volt számukra, hogy beszélhettek, hogy figyeltek rájuk.

A terepmunka korai szakaszában kiderült, hogy a helyi emberek nem kapnak semmilyen mentális segítséget. Egymás iránt is bizalmatlanok, alig volt olyan interjúalanyom, aki azt mondta volna, hogy vannak barátai, vagy van olyan ember az életében, akivel meg tudná beszélni a problémáit, akitől segítséget tudna kérni szükség esetén. Leginkább a családtagokra, rokonokra tudnak számítani, ugyanakkor nem általánosítható, hogy mindannyiukkal jó viszonyt ápolnának. Sok esetben a tágabb és szűkebb családban is jelenlévő konfliktusok megakadályozzák még a családban lévő erőforrások kiaknázását is.

A legtöbb háztartásban a szűkös bevételi források elosztása, a mindennapi létfenntartás is nehezen megoldható. A szegénység nagyon erős stresszforrás, ráadásul nincsenek meg azok a módszereik, gyakorlataik, amivel a szorongásaikat, frusztrációikat kezelni tudnák és általában elmondható az is, hogy kevésbé vannak jelen ennek feloldására irányuló törekvések. A hétköznapi fiziológiai szükségleteinek megteremtésére irányulnak a helyiek és az itt dolgozó segítők energiái is, ami mellett a mentális egészség, a lelki kiegyensúlyozottságra való törekvés másodlagosnak tűnhet. Az itt élő emberek pszichésen rendkívül terheltek,

sérülékenyek, az interjúkérdések pedig személyes témákat is érintenek, ami az interjúztatótól fokozott figyelmet és empátikus készséget igényel.

Mindezekből következően a beszélgetések során így a szokásosnál is nagyobb kihívást jelentett a személyes, bizalmas légkör megteremtése, ezért úgy döntöttem, hogy minden interjút személyesen veszek fel és nem vonok be mást az interjúzásba. Az interjúk készítésekor szociális munkásként szerzett gyakorlati tapasztalatomat, illetve a szakma módszertanából átvett eszközöket is felhasználva igyekeztem interjúalanyaimat motiválni a minél részletesebb válaszadásra a szakma etikai elveinek betartása mellett. Az interjúzás sikerességét a beszélgetések során kapott gazdag információk bizonyítják, amelyeket a település bemutatásához is felhasználok a dolgozat további részében.

4.4 A kutatás célcsoportja

A kutatás során az interjúalanyok kiválasztása szakértői mintavétellel történt. Azokat a településen állandó lakóhellyel rendelkező fiatal férfiakat és nőket kerestük, akik legfeljebb alapfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek, már nem folytatnak nappali tagozatos tanulmányokat, ugyanakkor a nyílt munkaerőpiacról is tartósan kiszorulnak. A kiválasztás fontos szempontja volt még, hogy az interjúalany már rendelkezzen párválasztással kapcsolatos tapasztalattal, vagyis hogy az interjúzás időpontjában legyen párkapcsolata vagy bár egyedülálló, de a múltban volt már párkapcsolata.

A kutatás során 18 és 35 év közötti fiatalokat kerestünk fel, mivel feltételeztük, hogy ők a párválasztás és a családalapítás szempontjából leginkább aktív korosztály, illetve a párválasztással, párkapcsolat-alakulással összefüggő döntéseiket olyan időtávolságban hozták meg, amelyekre még emlékeznek, így el tudják mindezeket mesélni az interjú vizsgálat során. A településen a kiválasztási szempontoknak megfelelő összes elérhető személyt megkerestük, így egy települési szinten átfogó képet kapunk az elkészült 40 interjú feldolgozásával.

1. táblázat Női interjúalanyokat összesítő táblázat

Interjúalany	Neme	Kor	Családi állapot	Foglalkozás	Legmagasabb iskolai végzettség
1.	Nő	19	egyedülálló, 1 gyermek	munkanélküli gyes	11. osztály
2.	Nő	31	élettárs, 4 gyermek	munkanélküli gyes	7. osztály
3.	Nő	27	élettárs, 4 gyermek	munkanélküli gyes	8. osztály
4.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	munkanélküli gyes	11. osztály
5.	Nő	23	egyedülálló, 2 gyermek	munkanélküli gyes	10. osztály

6.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	munkanélküli gyes	8. osztály
7.	Nő	35	élettárs, 3 gyermek	közfoglalkoztatott	8. osztály
8.	Nő	24	élettárs, 3 gyermek	munkanélküli gyes	8. osztály
9.	Nő	23	élettárs, 3 gyermek	munkanélküli gyes	10. osztály
10.	Nő	22	élettárs, 2 gyermek	munkanélküli gyes	9. osztály
11.	Nő	27	élettárs, 2 gyermek	munkanélküli	6. osztály
12.	Nő	27	élettárs, 3 gyermek	munkanélküli gyes	8. osztály
13.	Nő	26	élettárs, 4 gyermek	munkanélküli gyes	6. osztály
14.	Nő	20	élettárs, 2 gyermek	munkanélküli gyes	8. osztály
15.	Nő	19	élettárs, 2 gyermek,	munkanélküli gyes	8. osztály
16.	Nő	33	élettárs ⁴	közfoglalkoztatott	11. osztály
17.	Nő	18	élettárs, 1 gyermek	gyes	10. osztály
18.	Nő	23	élettárs, 2 gyermek	munkanélküli, gyes	7. osztály
19.	Nő	26	élettárs, 3 gyermek	munkanélküli, gyes	8. osztály
20.	Nő	23	élettárs, 4 gyermek	munkanélküli, gyes	6. osztály
21.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	munkanélküli, gyes	6. osztály

Forrás: saját szerkesztés

2. táblázat Férfi interjúalanyokat összesítő táblázat

Interjúalanyok	Neme	Kora	Családi állapot	Foglalkozás	Legmagasabb iskolai végzettség
1.	Férfi	18	párkapcsolat	közfoglalkoztatott	8. osztály
2.	Férfi	22	élettárs, 2 gyermek	közfoglalkoztatott	8. osztály
3.	Férfi	24	élettárs, 2 gyermek	közfoglalkoztatott	7. osztály
4.	Férfi	34	élettárs ⁵	munkanélküli	8. osztály
5.	Férfi	24	élettárs, 2 gyermek	közfoglalkoztatott	2. osztály
6.	Férfi	30	élettárs, 4 gyermek	közfoglalkoztatott	8. osztály
7.	Férfi	26	élettárs, 4 gyermek	közfoglalkoztatott	8. osztály
8.	Férfi	34	élettárs, 4 gyermek	közfoglalkoztatott	8. osztály
9.	Férfi	26	élettárs, 4 gyermek	közfoglalkoztatott	3. osztály

⁴Egészségi okok miatt nem valósult még meg a gyermekvállalás

⁵Egészségi okok miatt nem valósult még meg a gyermekvállalás

10.	Férfi	18	párkapcsolat	közfoglalkoztatott	10. osztály
11.	Férfi	26	élettárs, 3 gyermek	közfoglalkoztatott	10. osztály
12.	Férfi	27	élettárs, 2 gyermek	munkanélküli	6. osztály
13.	Férfi	27	élettárs, 3 gyermek	közfoglalkoztatott	8. osztály
14.	Férfi	26	élettárs, 3 gyermek	munkanélküli	10. osztály
15.	Férfi	21	élettárs, 2 gyermek,	közfoglalkoztatott	11. osztály
16.	Férfi	24	élettárs 2 gyermek	közfoglalkoztatott	11. osztály
17.	Férfi	22	élettárs, 1 gyermek	munkanélküli	10. osztály
18.	Férfi	22	élettárs, 2 gyermek	munkanélküli	9. osztály
19.	Férfi	26	élettárs 3 gyermek	munkanélküli	10. osztály

Forrás: saját szerkesztés

Az interjúalanyok a településen állandó lakóhellyel rendelkeznek, legfeljebb alapfokú iskolai végzettségük és a nyílt munkaerőpiacról kiszorultak. A 40 interjúalany közül 38 párkapcsolattal, ezen belül pedig 36 fő együttélő párkapcsolattal rendelkezik, azonban egyikőjük sem kötött törvényes házasságot. Interjúalanyaim közül négyen nem voltak még szülők az interjúzás időpontjában, azonban fontos hozzátenni, hogy ebből egy párnak egészségi okok miatt nem születhetett még gyermeke, másik két férfi pedig a legfiatalabb interjúalanyaim közé tartozik (18 évesek). A gyermekek száma a megkérdezett szülők esetén 1 és 4 megszületett gyermek között alakult. Az interjúzás időpontjában három nő volt állapotos, de a táblázatban csak a már megszületett gyermekeket tüntettem fel.

A kutatásban részt vettek olyan párok is, amelyeknek mindkét tagját megkérdeztük. Érdekes lett volna párkapcsolatonként is megvizsgálni a válaszokat, ugyanakkor vannak olyan interjúalanyok, ahol nem volt lehetőségünk a másik felet is megkérdezni. Ez azokban az esetekben fordult elő, amikor az adott személy nem felelt meg a kiválasztási szempontoknak. Például amikor a kutatásunk szempontjából nem megfelelő korosztályhoz tartozott. Néhány női interjúalany esetében pedig a társ a terepmunka időszakában távolabbi településen dolgozott. Ezek a férfiak bár szezonális jellegű fizikai munkát végeztek és nem tartósan voltak foglalkoztatva, mégsem feleltek meg a tartós munkanélküliségre vonatkozó szempontnak. Mindezekből következően az interjúkat egyéni interjúként elemezzük.

Egyik interjúalanyom sem rendelkezik felsőfokú végzettséggel és érettségivel sem, a fiatalok negyede az általános iskolát sem tudta befejezni. A legképzettebb interjúalanyaim a középiskola 11. évfolyamát végezték el. Találkoztam olyan szélsőséges esetekkel, akik még az általános iskola alsó tagozatában lemorzsolódtak. Ők az általános iskola 2. és 3. osztálya

után fejezték be a tanulmányaikat, külön érdekessége ezeknek a példáknak, hogy mindketten a huszas éveik közepén járnak, tehát elvileg az ő iskoláskorukra már szakemberek is nyomon követhették volna az iskolai kimaradásuk okait.

Az interjúalanyaim egy hátrányos helyzetű, erősen hiányos intézményi ellátottsággal rendelkező településen élnek. Alacsony iskolai végzettségűek, a nyílt munkaerőpiacról tartósan kiszorulnak, felhalmozott vagyonnal vagy jelentősebb értékű vagyontárggyal, ingatlannal nem rendelkeznek. A lakóhely típusa, az iskolai végzettség, a munkanélküliség önmagukban is szegénységi kockázatot jelentenek, az interjúalanyoknál pedig mindezek egyszerre állnak fenn. Többségüknél a fiatalkori gyermekvállalás és a fiatal életkoruk egyszerre jelent további szegénységi kockázatot. Az interjúalanyok egy részének ráadásul már három vagy négy gyermeke is van, ami további kockázatot jelent, mintahogyan a nem és az etnikai hovatartozás is erősítheti hátrányaikat.

A háztartásaik összetettsége miatt nem volt lehetőségem minden családtag bevételi forrásainak a pontos megismerésére, azonban az interjúk során kiderült, hogy a háztartás többi tagjaira is alig jellemző munkaerőpiaci aktivitás, a bevételek esetükben is általában a transzferjövedelmekre vagy a közfoglalkoztatotti bérre korlátozódnak.

Az interjúalanyok lakáskörülményeire is szinte általánosan jellemző az alacsony komfortfokozat és felszereltség, a magas háztartásszám és laksűrűség. A lakásszegénység mellett a kapcsolati szegénység is meghatározó. A fiatalok ismeretségi köre többnyire nem terjed túl a zsákfalú határain, nem rendelkeznek a település homogén összetételű népességén kívüli kapcsolati formákkal, amelyek hidat jelenthetnének más társadalmi csoportok és azok erőforrásai, intézményei vagy másfajta életformák megismerése felé. A szegénység különböző típusai halmozottan és tartósan vannak jelen a fiatalok életében és az őket körülvevő környezetben is ez jellemző. Számukra a többségi társadalomban elérhető lehetőségek korlátozottan jelenhetnek meg, az életük legtöbb területén leszűkítve a választható alternatívákat, így az autonóm döntéshozatalt a saját életük alakulásáról.

4. 5 A kutatási terep bemutatása

A kutatás egy Észak-Alföld régióban található, a román határtól néhány kilométerre, a Bihari-síkon fekvő településen készül. A 295 fős aprófalú (KSH 2018) az ország egyik leghátrányosabb helyzetű kistérségében található. Egy zsáktelepülés így csak egyetlen útirányból lehet megközelíteni és a faluból más út nem vezet ki, nincs sem átmenő, sem más irányba tartó egyéb forgalma. A zsákfalvakhoz hasonlóan, ez a település is nagyobb távolságra esik a fontosabb utaktól és a központi funkciókkal rendelkező városoktól. Rendkívül rossz tömegközlekedési viszonyok jellemzik, napi néhány buszjárat megy, az is

kizárólag a szomszéd településig. A kistérségi központba vagy a megyeszékhelyre való eljutás így több különböző tömegközlekedési eszköz kombinációjával lehetséges, ami miatt ezekre a településekre nehézkes lenne megoldani a napi ingázást akár tanulás akár munkavégzés céljából.

A térbeli távolságnál a társadalmi távolság még nehezebben áthidalható az itt élő emberek számára. A falu lakóinak jelentős részére jellemző a több generációra visszavezethető szegénység. A lakosság bevételi forrásainak alacsony szintje folyamatos pénzügyi nehézségeket és kiszolgáltatottságot teremt. Az interjúalanyaink beszámolóí alapján a legtöbb helyi háztartást érinti a közüzemi hátralékok és a hitelek felhalmozódásának problémája. A váratlan kiadások különösképpen megterhelik a családok költségvetését.

Kiadásaikat gyakran nagyon megterhelő törlesztési feltételekkel rendelkező gyorskölcsönökből próbálják meg fedezni. Ennél is kedvezőtlenebb alternatívaként jelenik meg a szegénységben élők körében az uzorakölcsön. A terepmunka tapasztalatai szerint az egyik közeli településen kifejezetten a környékbeli elszegényedett falvakon élők helyzetét kihasználva egyfajta „uzorahálózat” jött létre, regálva arra a szükségletre, hogy a legszegényebbek számára a banki pénzkölcsön is problémákat jelent. Ugyanakkor ez az illegális pénzkölcsön csak pillanatnyi megoldást kínál, s mivel jellemzően a kapott összeg többszörösét kell visszafizetni, ami még inkább gyengíti az amúgy is törékeny létbiztonság-érzetet.

A lakásállomány, leginkább annak minősége, illetve az újonnan épült lakások aránya jól mutatja egy település jövedelmi viszonyait és fejlettségi szintjét. A lakásállomány közel negyedét az 1946. előtt épült lakások alkotják. Az építkezések dinamikáját tekintve megállapítható, hogy 1946-1960. között épült a település lakásainak legnagyobb része. A húsz évnél fiatalabb lakások aránya elenyésző. A lakások csaknem fele komfort nélküli és csupán tizede összkomfortos. A településen sok a rossz állapotban lévő ház, a víz sincs bevezetve a házak nagy részébe. A lakásokra kicsi alapterület, alacsony felszereltség, és magas laksűrűség jellemző (Helyi Esélyegyenlőségi Program 2013). A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2017-ben 130 db nyilvántartott lakás szerepelt. Ez a statisztikai adat nincs összhangban a településen tapasztalt nagy háztartásszámmal. Ennek egyik oka, hogy jelentős az elhagyott, lakó nélküli házak száma, mivel általában a településen élőknek nincsenek anyagi lehetőségeik megvásárolni azokat az ingatlanokat, amelyekből kiköltöztek. A zsákfalura jellemző, hogy a környékbeli települések lakói egyfajta stigmatizált térként tekintenek, éppen úgy, mint ahogyan Wilson (1999) a gettók jellemzésénél kifejti, így nem jellemző, hogy az ingatlanvásárláshoz megfelelő tőkével rendelkezők a településre költöznének.

Interjúalanyaim többségének háztartásaiban három generáció él együtt. A faluban nem egyedülálló eset, hogy egy szobakonyhás lakásban akár tizenketten is éljenek. Nem nehéz elképzelni, az így felnövő gyermekek hogyan tudnak pihenni vagy tanulni, ami elengedhetetlen lenne a sikeres iskolai előmenetelükhöz. A hely ifjúságot a rossz iskolai teljesítmény, az évismétlés, az iskolai lemorzsolódás fokozottan érinti. Az iskola befejezése után a fiatalok a családalapítást is hamarabb elkezdhetik, hiszen nincs miért, nincsen mire várniuk. Azok a feltételek, amiket a jobb társadalmi közegből származó fiatalok fontosnak tarthatnak a családalapításhoz, az itt élők számára elérhetetlen távolságra vannak. A jövedelem hiánya megakadályozza őket abban, hogy önálló háztartásba költözzenek a párválasztás, családalapítás után, ami a különböző generációk kényszerű együttéléséhez, sajátos szerepkeveredések kialakulásához és az ezekből adódó konfliktusokhoz vezet.

A falut rendkívül hiányos intézményi ellátottság jellemzi. Jelenleg egyetlen egy bolt vagy vendéglátóipari egység sem működik. Kétnaponta jár a településre a „kenyeres kocsi” megadott időszámban, ahol pékárut tudnak vásárolni a helyiek, más termékeket csak a szomszéd településen tudnak vásárolni.

A településen az oktatási intézmények közül kizárólag óvoda működik, általános és középiskolába szintén a szomszédos településre járnak át a gyerekek. Külön iskolabusz nincsen, csak a menetrendszerinti buszjáratral tudnak közlekedni, gépjárművel csak a háztartások elenyésző része rendelkezik. Az egészségügyi szolgáltatások helyben csak hetente egy napon érhetőek el. Házi orvos heti 4 órában, védőnő heti 6 órában dolgozik a településen. A mozgó gyógyszertár is kizárólag az orvosi rendelés ideje alatt áll rendelkezésre. A községben működő falugondnoki szolgálat feladata (lenne) a lakosságot térítésmentesen eljuttatni az egészségügyi intézményekbe, de erre forráshiány miatt nem mindig van lehetőség. A családgondozó heti 10 órában van jelen a településen, amely szinte csak a kötelező adminisztrációs feladatok elvégzésére elegendő. A rövid idő nem teszi lehetővé az olyan fontos és szükséges szolgáltatások biztosítását, mint például az egyéni esetkezelés, a családgondozás vagy a pszicho-szociális tanácsadás. Az itt élő rászorulókkal egyedül maradnak, mentális támogatásban nem részesülnek. A szervezett szabadidős programok egy a településen néhány éve megjelent alapítvány programjaira koncentrálnak, de a szabadidő közösségi terekben eltöltésére (közösségi terek és programok hiányában) nincs lehetőség.

A mindennapi megélhetésért folytatott küzdelemben a jövő tervezése, az érdekérvényesítés gyakorlása háttérbe szorul. A lakosság kétharmada legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezik, a településen nem élnek olyan magasan képzett szakemberek, akik

megfelelően tudnák képviselni a település érdekeit a fejlesztési politika különböző szintjein, a fejlesztési források megszerzésére nincs reális esélye a településnek.

Néhány éve dolgozik a településen egy alapítvány, amelynek a munkatársai a mélyszegénységben élő gyerekek és családjaik integrációjának elősegítése érdekében sajátos modellfejlesztésbe kezdtek. Nemcsak egy probléma megoldására fókuszálnak, hanem a problémákat rendszerben kezelik, mindegyikhez alternatív megoldási lehetőségeket kidolgozva. Tevékenységeiket az oktatás, a családgondozás és a közösségfejlesztés alappillérei mentén végzik. A faluban kevés professzionális segítő van, így az Alapítvány tevékenységeivel megpróbálja pótolni, kiegészíteni a település hiányzó intézményeit, szolgáltatásait. Krízis esetén segíti a családokat élelmiszer-csomaggal, gyógyszerrel, ruházattal, bútorral vagy kölcsönrel az aktuális szükségletektől függően. A gyerekek iskolai előmenetelének támogatására ösztöndíjprogramot és tanodát működtet, de a tanuláshoz nélkülözhetetlen eszközök beszerzéséhez is hozzájárul. Közösségfejlesztő tevékenységeik keretében programokat valósítanak meg, illetve az ezeken résztvevő családok lehetőséget kapnak, hogy bevételi forrásaikat különböző alternatív jövedelemszerzési lehetőségekkel kis mértékben növelni tudják. Az Alapítvány tevékenységei pozitív változásokat hoztak a velük együttműködő személyek életminőségére. Az Alapítvány munkájának elkezdésekor interjúalanyaim egy jelentős része már túl volt a családalapításon, így hatását nem tudjuk megvizsgálni a kutatási kérdéseinkkel összefüggésben.

Azonban a jelenleg iskoláskorú gyermekek életkörülményeinek javítása, iskolai pályafutásának támogatása, a tanulást népszerűsítő és segítő szolgáltatások, továbbá a prevencióra és tudatos egészségmagatartásra vonatkozó tevékenységek jelenléte esélyt teremthet a felnövekvő generációk számára, hogy lehetőségük legyen a különböző életformák közötti választásra. Ennek vizsgálata azonban egy másik kutatás izgalmas kérdése lehetne a jövőben.

4.6 A település demográfiai jellemzői

A kistérség legtöbb településéhez hasonlóan a háromszáz fős aprófaluban is jellemző a népességszám csökkenése. Ebben az esetben azonban a természetes szaporodás mérlege pozitív, az elvándorlás mértéke viszont olyan nagy, amit az élveszületések száma nem tud ellensúlyozni. Az elvándorlás és a lakosságcsere problémája súlyosan érinti a települést. A jómódú lakosság elköltözött, a legtöbb itt élő család számára viszont nem álltak rendelkezésre azok az erőforrások, amelyek segíthették volna őket az újrakezdésben egy jobb adottságokkal rendelkező településen. A faluban a legszegényebb, legelesettebb emberek maradtak, akik

sajátos életvezetési stratégiákkal kénytelenek a mindennapi megélhetésért küzdeni, térben és szociálisan egyaránt elszigetelve a többségi társadalomtól.

A falu szinte teljes népességére jellemző a több nemzedékre visszavezethető szegénység, az alacsony iskolázottság és a tartós kirekesztettség, amely csapdában tartja a cigány és nem cigány lakosságot egyaránt. A cigányság arányát nehéz megbecsülni a településen. A 2011-es népszámlálás önbevallásos adatai alapján a helyi lakosság 17%-a roma, ezzel az adattal készült el a település helyi esélyegyenlőségi programja ugyanakkor, kiegészíti a következőkkel: „Természetesen ezeket az adatokat fenntartásokkal kell venni. A népszámlálási adatok azért megbízhatatlanok, mivel a legtöbb roma származású ember nem vallja magát romának.” (Helyi Esélyegyenlőségi Program 2013:17). A kutatás nem terjedt ki arra, hogy részletesen feltárjuk, a helyi lakosság milyen szempontok alapján ítél valakit romának, de a kutatásba bevont fiatalok a cigányság arányát 60-80% közé becsülik a településen.

Az interjúzás során a cigány származást önbevallásos alapon jelöltem. A magukat cigánynak valló interjúalanyaimra legtöbb esetben jellemző, hogy általánosságban cigánynak vallják magukat, de nem jelöltek meg ezen belül alcsoportot, nem ismerik a cigány nyelvet és nem igazán tudtak olyan családi szokást, hagyományt sem megnevezni, ami egyértelműen a roma származásukkal magyaráznának és amelyet figyelembe vettek volna a párválasztással, családalapítással összefüggő döntéseiknél.

Az interjúk során a cigány és nem cigány lakosság közötti különbségek főleg az iskolai élményekkel kapcsolatos elbeszélésekben jelent meg. Valószínűleg a vegyes házasságok, a cigány-nem cigány együttélések nehezítik a két csoport közötti különbségek és így az etnikai hatás beazonosítását számukra is. A partnerszelekciót, a reprodukciós magatartást, a gyermekszámot és az első gyermekvállalás életkorát megvizsgálva sem találtunk jelentős különbségeket a roma és nem roma fiatalok között. Ezek következtében a kutatás során a településen kialakuló családalapítási mintákat nem tudjuk etnikai dimenzióban vizsgálni.

Ehhez kapcsolódóan Váradi és Virág (2015) szerint azokon a településeken, ahol a romák magas arányban élnek elmosódnak a térbeli és társadalmi határok a cigány és nem cigány lakosság között. A terepmunka eddigi tapasztalatai is azt igazolták, hogy a területi elzártság, a tartós szegénység és kirekesztődésben élés határozza meg a helyi lakosság életszervezési, családtervezési lehetőségeit etnikai hovatartozástól függetlenül.

A település korstruktúráját megvizsgálva azt láttuk, hogy a zsákfalú mintapéldája a szegénységben élő fiatalok az országos folyamatokkal ellentétes családalapítási szokásainak. A lakosság közel harmadát a 18 év alatti korosztály teszi ki. A 2011-es népszámlálási adatok

szerint az öregedési index itt a legalacsonyabb a kistérségben, a 14 év alattiak aránya több mint háromszorosa a 65 év felettiének (Helyi Esélyegyenlőségi Program 2013).

3. táblázat A település népességének korcsoportonkénti megoszlása 2013 (%)

Korcsoportok	Százalékos megoszlás
0-2 évesek	4%
0-14 évesek	24%
15-17 évesek	4%
18-54 évesek	56%
60-64 évesek	4%
65 év feletti	8%

Forrás: Helyi Esélyegyenlőségi Program 2013

A fiatalos népességszerkezet oka a fiatalkori gyermekvállalási minta elterjedése a településen. Ebben a faluban a fiatalok az országos átlagtól jóval korábban kezdik el a gyermekvállalást, a háztartások több mint felében legalább három gyermek van. Magyarországon a felsőfokú végzettségű nők átlagéletkora az első gyermek vállalásakor meghaladja a 29 évet, a legfeljebb alacsonyabb végzettséggel rendelkezőké 21 év (Kapitány – Spéder 2012). A kutatás során megkérdezett fiatal édesanyák átlagéletkora az első gyermekük születésekor 17,5 év, ami sokat elmond a településen jellemző gyermekvállalási mintákról. Az interjúalanyaim szerint a családok legalább három gyermeket vállalnak, de előfordulnak 8-10 gyermekes családok is.

4.7 A település gazdasági, foglalkoztatási jellemzői

A falu is áldozatául esett az elmúlt évszázad magyar társadalmi modernizációs folyamatainak, vagyis távol esve a városi-ipari központoktól és a mezőgazdasági termelés szerkezeti átalakulásaiból is kimaradva, jelentős funkcióvesztésen ment át. A helyi gazdaság teljesen leépült, korábbi szereplői eltűntek, a lakosságnak el kellett sajátítani az instabil alkalmi munkák világába történő beintegrálódás technikáit és fortélyait. A korábban is erősen hiányos foglalkoztatási kapacitások teljesen megszűntek és nem épültek újra. Ugyanakkor nem jelentek meg olyan új gazdasági lehetőségek, amelyek új irányokat szabhattak volna az ott élőknek, és amelyek új életstratégiákat alapozhattak volna meg. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a környékbeli települések gazdasága sem regenerálódott annyira, hogy szükség legyen az itt élők munkaerejére. A település Helyi Esélyegyenlőségi Programja (2013) szerint a gazdaságilag aktív korú népesség 56%-a munkanélküli. A dokumentum bemutatja, hogy a regisztrált álláskeresők negyede pedig a 25 évnél fiatalabb. A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat legfrissebb adatai szerint a 2018. év folyamán 15-64 év közötti, munkaképes korúak 13-14%-a tartozott a nyilvántartott álláskeresők közé a településen.

A rendszerváltás előtt a szakképzetlen lakosság számára lehetőség volt a környékbeli településeken a mezőgazdasági szektorban és az iparban dolgozni. Napjainkra minimálisra csökkent az ilyen jellegű munkalehetőségek száma, ami a falubeliek számára is drasztikus következményekkel járt, mivel a rossz tömegközlekedési viszonyok miatt a több munkalehetőséggel rendelkező településekre hosszú távon nem lehet átjárni napi ingázással. Az iparban és a mezőgazdaságban lejátszódott folyamatok révén a település teljesen elszegényedett. A helyi lakosok közül csak néhány embernek van az elsődleges munkaerőpiacon munkahelye, a többiek a közfoglalkoztatotti bérből, szociális juttatásokból és idénymunkából élnek.

A vizsgált faluban helyben az emberek számára kizárólag a közfoglalkoztatásba, illetve alkalmi jelleggel a mezőgazdasági segédmunkába van lehetőségük bekapcsolódni. A szezonális munkákhoz is komoly összeköttetések szükségesek, mivel leggyakrabban valamelyik környező település határában található földeken történő munkavégzésről van szó. A terepmunka tapasztalatai szerint az itt élő családok között azok tartoznak a legjobb módúak közé, akiknél van legalább egy olyan kereső, aki más településekre eljár dolgozni. A legfőbb ingázási célpont a főváros és a dunántúli városok, így csak hetente járnak haza az így dolgozók. Kizárólag férfiak vállalják a heti ingázást, mivel a településen érvényes nőképpel ellentétes lenne a családi feladatok mellőzése a munkavégzés miatt.

A vizsgált zsáktelepülésen több generációra visszavezethető a tartós munkanélküliség és jelenleg sem tapasztalhatók olyan gazdasági folyamatok, amelyek munkalehetőségeket teremthetnének a helyiek számára. Az itt élő fiatalok túlnyomó többsége arról számoltak be, hogy szülei és nagyszülei sem rendelkeztek szakmával, életük legnagyobb részében munkanélküliek voltak. Az interjúalanyok többsége a munkaerőpiaci integrációjuknak a legfőbb akadályaként a település gazdasági állapota mellett az alacsony iskolai végzettséget nevezik meg. A fiatalabb életkorokban az iskolában lehetőség nyílna a munkavállalásnál is nélkülözhetetlen készségek és képességek elsajátítására, ugyanakkor a településen élő fiatalok iskolai előmenetelét számos tényező nehezíti. Ráadásul a faluban a családok meglehetősen szegényes körülmények között élnek, a mindennapi létfenntartásért folytatott küzdelemben a gyerekek iskolai előmenetelének támogatása másodlagossá válik.

5. A kutatás eredményei

5.1 Az együttélő párkapcsolat kialakítását ösztönző tényezők típusai

A párválasztást és családalapítást befolyásoló tényezők tudományos vizsgálata azért is különösen nehéz feladat, mert a magánéletet, családi életet meghatározó személyes döntésekkel kapcsolatban keresünk szabályszerűségeket, típusokat. A különböző elméletek más-más szempontokat hangsúlyoznak a partnerszelekciós mechanizmusok működésében, ezekben egyaránt megjelennek érzelmi, gazdasági vagy társadalmi szükségletek, így azt is mondhatjuk, hogy az ezzel összefüggő döntésekben az érzelmek, a gazdasági érdekek és a társadalmi értékek is nagy szerepet játszhatnak. Az interjúalanyok párválasztással és párkapcsolat-alakulással összefüggő döntéseikben is felismerhetők mindezek a szükségletek és motivációk, ezeket a tényezőket azonosítva készült el az interjúk típusalkotása. Természetesen nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy egy-egy csoportba tartozó interjúalanyok párválasztási döntéseik kizárólag a bemutatott motivációk miatt születtek meg, viszont az első együttélő párkapcsolat kialakítására ösztönző tényezők érvényesülése, hangsúlyossága alapján erőteljes különbségeket érzékelünk.

A partnerrel való összeköltözés a közös élet szervezését, a családi együttélés, a családalapítás lehetőségét is magába foglalja. Ahogyan azt későbbiekben bemutatjuk a településen elterjedt fiatalkori együttélési minta jellemzően nem próbaházasságként funkcionál, hanem a házasság alternatívájaként, informális házasságként működik, így hosszútávon hatással van a településen élő fiatalok életére.

Az első együttélő párkapcsolat kialakítását ösztönző tényezőket vizsgálva az interjú elemzés során három kategóriát különböztettünk meg. Ezek a típusok egyben lefedik az „érzelem – érdek – érték” alapú döntéshozatal közötti különbségeket is, amely irányok megjelennek a pszichológiai, közgazdaságtani és szociológiai elméletekben is. A továbbiakban ezeket a kategóriákat a következőképpen nevezzük: az érzelmi biztonság szüksége (érzelem), a kedvezőbb életfeltételek reménye (érdek), a közösségi elvárásoknak való megfelelés (érték). A típusalkotáskor összehasonlítottuk a származási család erőforrásait, működési mechanizmusait, a családtagok kapcsolatait, illetve azt, hogy az interjúalanyok hogyan értékelik mindezeket. Felmértük, hogy a fiatalok hogyan gondolkodnak a zsákfaluban jelenlévő párkapcsolati, családalapítási mintákról, s ehhez képest hogyan látják a sajátjukat. Megvizsgáltuk, hogy a párkeresés során milyen tulajdonságokat minősítettek pozitívan, milyen elvárásokat fogalmaztak meg az ideális partnerrel, az ideális párkapcsolattal szemben, továbbá milyen feltételeket fogalmaztak meg a párkapcsolati elköteleződéssel, illetve az együttélő párkapcsolat létrehozásával kapcsolatban.

Az érzelmi biztonság szükséglete

Az interjú vizsgálatunk kiemelt kérdésköre volt a származási családok jellemzőinek, erőforrásainak feltárása. Fontosnak tartottuk megismerni az érvényesülő családi és nemi mintákat az interjúalanyok szubjektív megítélése alapján. Mindeközben számos más érdekességeket is megtudtunk a fiatalokat kibocsátó család működési mechanizmusairól, amelyek ösztönzően hatottak az együttélő párkapcsolatról szóló döntés meghozatalára.

A strukturális-funkcionális családelmélet (Parsons 1955) a családot egy intézményként fogja fel, amely a társadalom érdekében olyan alapvető funkciókat lát el, mint a reprodukció, a szocializáció, a családtagok érzelmi kiegyensúlyozottságának biztosítása. Ezek a funkciók elősegítik a család és a társadalom szükségleteinek kielégítését. Ugyanakkor nem minden család képes ellátni egyformán ezeket a feladatokat. Sok esetben ráadásul éppen a sokproblémás állandó krízishelyzetben lévő, természetes szociális védőhálójával nem rendelkező családokhoz érnek el a legkevésbé azok a szolgáltatások, amelyek segíthetnék a családokat a funkcióik helyreállításában (Rácz 2013).

A családi légkör és a fiatalok családalapítási motivációja közötti összefüggésben több szerző (Bagdy 1998, Bereczkei – Csanaky 1996, Murinkó 2010) megerősíti, hogy az érzelmi kiegyensúlyozottságot korlátozottan biztosító családi légkörben a fejlődő személyiség nem kapja meg a szükséges támogatást, érzelmileg bizonytalan helyzetben érzi magát. A folyamatos feszültségek, a nyílt kommunikáció, az érzelmek megfelelő kifejezésének hiánya, a túl magas vagy a túl alacsony szülői kontroll magas párkeresési aktivitáshoz vezethet, mivel a fiatalok a származási családon kívül kereshetik az érzelmi biztonságot, amelynek fontos forrásává válhat a párkapcsolat.

Interjúalanyaink egy jelentős része kiemelte az interjúk során, hogy a párválasztás előtt magányosnak érezték magukat, nem volt olyan személy körülöttük, akivel a hétköznapi gondjait megosztották volna. Ezek a fiatal nők és férfiak magas létszámú és lakossűrűségű háztartásokban éltek, ahol a magas gyermekszám miatt a szülők figyelme és a gyermeknevelésre fordítandó energiája is sokfelé osztódott. Több fiatal érezte úgy, hogy mivel sokan voltak testvérek, a szüleiknek nincsen idejük rájuk figyelni, ezért nem tudtak bizalommal fordulni feléjük, beszélgetéseik a mindennapi rutintevékenységekre koncentráltak, nem volt lehetőségük a problémáik feltárására a szüleik előtt. A kétségeikkel, szorongásaikkal egyedül maradt fiatal interjúalanyaink számára az ilyen családi rendszer nem jelenthetett érzelmi biztonságot.

„Ott voltam, de mégsem voltam ott. [...] azért is lehet, mert hogy sokan voltunk testvérek, együtt is sokan laktunk, meg valahogy nem alakult úgy ki, hogy én most menjek hozzájuk,

„hogy baj van az iskolában. [...] hát hogy mondjam, így a szeretetet kerestem ő benne és végül is megtaláltam.” (27 éves nő)

„Nem azt mondom, hogy anyuék rosszak voltak, mert az nem igaz, csak egyszerűen nem tudtak vagy nem akartak foglalkozni úgy velünk. [...] szóval olyan sosem volt, hogy leültünk és megbeszéltük, hogy mi volt az iskolában, mi a bajom, mi bánt engem. [...] lehet ez azért is alakult így, mert valamelyik testvérem mindig csüngött rajta.” (31 éves nő)

A lakáskörülmények sem kedveztek annak, hogy a fiatalok a szülőkkel vagy valamilyen más családtaggal bizalmas, négy szemközti beszélgetéseket folytassanak, mivel ezekben az otthonokban nem nagyon volt jelen az erre alkalmas privát tér, így a bizalmas, érzelmekkel telített beszélgetések kevésbé válhattak szokásos, rendszeres tevékenységgé. A sokszor szobakonyhás lakásokban élő sokgyermekes háztartásokban ráadásul a nélkülözés mindennapos élmény volt, így a legtöbb figyelem a háztartás költségeinek kigazdálkodására irányult, a családtagok lelki egyensúlyának biztosítására irányuló törekvések háttérbe szorultak. Nem nehéz belátni, hogy amikor a szülők számára fejtörést okoz a téli tüzelőanyag megszerzése, a család érdeke, hogy ennek a feladatnak a megoldására összpontosuljanak a családi energiák és nem egy-egy családtag személyes problémájára.

A fiatalok kapcsolata a szülői családdal bár nem volt minden esetben heves konfliktusokkal terhelt, ugyanakkor nem minősítették egyértelműen kedvezőnek sem, mert éppen a biztonság, a valahová való tartozás élményét nem kínálta számukra, amely általában az emberek alapvető elvárásai között szerepel a társas kapcsolataikkal szemben (Fiske 2006). Ebben az értelmezésben a fiatalok motiválttá válnak az olyan kapcsolatok keresésére, amelyek megfelelnek az elvárásaiknak.

A nők és férfiak között egyaránt találunk olyanokat, akiknél erősen megjelent a származási család érzelmi instabilitásának motiváló hatása a párkapcsolati elköteleződésre. A fiatal nők pontosabban meg tudták fogalmazni azt az igényüket, hogy szerettek volna olyan partnert találni, aki felé teljes bizalommal fordulhatnak, míg a férfiak többségénél inkább látens módon jelent meg mindez.

A településen nagyon erősen érvényesülnek a hagyományos nemi szerepelvárások, amely a férfiak esetén azt jelenti, hogy ők jelképezik az irányítást, az erőt, a védelmet, ami ellentétes azzal, hogy egy férfi is elgyengülhet, elérzékenyülhet bizonyos szituációkban, hogy igénye van a szeretetre, az érzelmi gyengédségre. Így az a férfi, aki meg akar felelni ennek a szerepelvárásnak a településen csak a legintimebb, legbizalmasabb kapcsolatban tudja érvényre juttatni azokat az igényeit, amelyek nem egyeznek meg a tradicionális férfi

szeressel. Az interjúalanyaink túlnyomó többségének a legnagyobb, sőt a legtöbb esetben az egyetlen bizalmasa a párja. A férfiak számára az egyik legvonzóbb női tulajdonság a „gondoskodó”, amely nemcsak a háztartás körüli feladatok ellátását foglalhatja magában, hanem azt is, hogy figyelmes, törődő, fontos számára mások közérzete.

Férfiak és nők között egyaránt talákoztunk olyanokkal, akik kiemelték, hogy szükségük volt egy olyan személyre, akiben megbízhatnak, akikkel megoszthatják az érzéseiket, amire korábban nem volt lehetőségük. A párkeresési törekvésnek így megjelent egy olyan párkapcsolat kialakításának igénye, amelyben megvalósulhat az érzelmek nyílt kifejeződése, a valakihez való tartozás, az összetartozás élménye. Ahogyan a későbbiekben bemutatjuk, a településen élő fiatalok közül csak kevesen számoltak be arról, hogy a családtagokon kívül lennének bizalmas kapcsolataik, a párválasztás pedig a bizalmas kapcsolat kialakításának lehetőségét is magában hordozza. Az ideális partner és párkapcsolat jellemzésekor is hangsúlyosan megjelent az intimitás, a biztonság, az összetartozás igénye. Az együttélő párkapcsolat legfontosabb feltételeként a legtöbbször a bizalomra és a hűségre vonatkozó utalások jelentek meg, de a szeretet és szerelem érzése is többször előfordult.

„Itt ebben a faluban nem szokás olyan, hogy barátnő. Ha a szüleid vagy a testvéreid nem olyanok, akikkel lehet beszélni, akkor senkid sincsen. Nem mondom, hogy nekem rosszak voltak, de azt sem, hogy, hú de nagyon jók. [...] nem foglalkoztak annyira velünk, hogy na lányom mi van veled, meséld el mi nyomja a szíved bánatát. Cs...-val viszont az első pillanattól kezdve éreztem, hogy megért engem és a mai napig is ez így van.” (23 éves nő)

„Így nem volt senki, akiben úgy nagyon megbíztam volna. Aztán mikor megismertem E...-t, akkor megváltozott így minden körülöttem. [...] anyámék nem annyira foglalkoztak velem, igazából én azért jártam csak két osztályt, mert senki nem mondta, hogy na, menjél tanuljál, szóval egyáltalán nem érdekelt senkit, hogy mi van énvelem. [...] akartam, hogy legyen valaki, aki meghallgatja a búmat, bánatomat és szerencsére meg is találtam ő benne.” (24 éves férfi)

A párválasztási preferenciákat vizsgálva azt találtuk, hogy azok a nők tudták a legpontosabban megfogalmazni a párkeresés során előnyösnek ítélt tulajdonságokat, akiknél az érzelmi biztonságot nyújtó párkapcsolat kialakítása ösztönözte leginkább a párkapcsolati elköteleződést. Ezekkel a nőekkel folytatott interjúkban érdekes módon a tradicionális férfi képpel, sokkal inkább ellentmondó „gyengéd”, „visszahúzódó” jelzők is nagy számban előfordultak a férfiak vonzó tulajdonságainak felsorolásakor, de a „kedves”, a „rendes”, a

„türelmes”, az „őszinte” illetve a családcentrikusságra utaló jelzők is visszatérő elemei voltak a nők válaszainak.

„Hát az, hogy itt ... tudod ilyen rámenős fiúk vannak, hogy egyből azt akarják, hogy a nő adja meg magát nekik. Ő meg nem. Türelmesen várt rám, soha nem csalt még meg. Azt láttam benne, mikor elsőnek megismertem, hogy ez jó lesz, mert őszinte, meg hogy mondjam neked, ő nem ilyen nagyszájú, inkább visszahúzódik, nem szól senkinek, ilyen kis magának való, rendes, csendes. Meg kiált mellettem bármikor, bárkivel.” (21 éves nő)

„Azt láttam, hogy ez egy nagyon rendes ember. [...] itt a faluban azért mindenki ismeri a másikat és tudtam, hogy nagyon rendes. [...] Hát nem olyan, mint a többi, ő olyan gyengébb, hogy mindenkit megsajnál. Például, ha van ezer forintja, akkor is odaadja a másíknak. [...] nagyon tetszett benne, hogy ilyen, mert akkor úgy gondoltam, hogy velem is ilyen rendes, törődő lesz és tényleg ilyen.” (23 éves nő)

A párkapcsolati elégedettséget vizsgálva arra az eredményre jutottunk, hogy ebbe a kategóriába tartozók a leginkább elégedettek a párkapcsolatuk alakulásával. A párválasztásukhoz fűződő eseményekről nagyon pozitívan nyilatkoznak. Annak ellenére, hogy az együttélő párkapcsolatot sok esetben abban a családi háztartásban kezdik el, amelynek légkörével nem voltak elégedettek pozitív változásokról számolnak be. Úgy érzik, hogy a párkapcsolatuk érzelmi biztonságot jelent számukra, a párjuk a legfőbb és sokszor egyetlen bizalmasuk, az a személy, akire szükség esetén számíthatnak. A szülőikkel, a testvérekkel való bizalmas kapcsolat iránti vágy és így a kapcsolattal való elégedetlenség is csökken, hiszen a valakihez való tartozás élményét már nem tőlük várják. Többen fogalmaztak úgy, hogy a társ megismerése után érezték először, hogy őket is szereti valaki.

Az ebbe a típusba tartozó férfiak azok, akik a legpozitívabban beszélnek az életük alakulásáról, abban az értelmezésben, hogy nem bánták meg, hogy fiatal korban „házasodtak”. Megfelelőnek tartják a saját családon belüli munkamegosztásukat, amelyben a nő elsődleges feladata a házimunka ellátása, a gyermekek gondozása, így nincs szükségük arra, hogy továbbtanuljanak vagy integrálódjanak a munka világába. Az elégedettség hiánya esetükben csak a munkaerőpiaci esélyeikre, jövedelemszerző képességükre vonatkozik, mivel úgy gondolják férfiként az ő feladatuk lenne a család anyagi biztonságának megteremtése. Legfontosabb céljaik között is az szerepel, hogy javítsanak a családi életkörülményeken, ugyanakkor a saját munkavállalási esélyeiket javító befektetések (pl. továbbtanulás, szakmaszerzés) nem jellemzők. Számukra az ideális, ha a családban a férfi a jövedelemszerző,

aminek köszönhetően képes gondoskodni a családjá anyagi biztonságáért, a nő pedig a háztartáskörűli feladatokért felelős, ugyanakkor közülük kerülnek ki azok a férfi interjúalanyaink is, akik hajlandóak alkalmi jelleggel segíteni a nőknek a háztartási feladatok ellátásában, a gyermekekkel pedig rendszeresen foglalkoznak, apaként részt vesznek a kisgyermek etetésében, fürdetésében, rendszeresen játszanak és vigyáznak rájuk. A párkapcsolatukat és a családi életüket is harmonikusnak tekintik.

A nők is többnyire elégedettek ennél a típusnál, mégis úgy érzik, hogy későbbi életkorban is ráértek volna elköteleződni és családot alapítani. A férfiakkal ellentétben nincs egységes véleményalkotás arra vonatkozóan, hogy a családi élet kizárólag a tradicionális nemi szerepek szerint a legjobban megszervezhető. A család ellátását, a családtagokról való gondoskodást, a házimunka elvégzését mindannyian elsődleges, másra nem átruházható feladatuknak tartják, mégsem elképzelhetőnek tartják, hogy a férfiak mellett a nők is integrálódjanak a munka világába, amennyiben van rá lehetőségük és támogatják is őket ebben. A kétkeresős családmodell mellett nem hoznak fel olyan érveket, amely a nők karrierépítésének vagy önmegvalósításának szükségességére utalnának, inkább az jelenik meg, hogy mindkét szülő munkabére javíthatna a család életkörülményein. Bár többen azt nyilatkozták az interjúk során, hogy hajlandóak lennének tovább tanulni és munkát vállalni, mégsem jellemzőek a konkrét tanulási vagy munkavállalási tervek, nem tettek lépéseket a saját jövedelemszerző képességeik javítására. Úgy tűnik tehát, a családi szerepeken kívül is érvényesülni képes nő koncepciója inkább egy távoli elképzelés, vagy más társadalmi helyzetű csoportoknál elfogadott jelenség marad számukra, mintsem valóban választható alternatíva.

A kedvezőbb életfeltételek reménye

Ebbe a típusba olyan fiatal nők tartoznak, akik a párválasztás után, rövid ismerkedési periódust követően a partner családjához költöztek, ott megvalósítva az együttélő párkapcsolatot. Az előző típushoz kapcsolódóan itt is jelen van a család belső működésével való elégedettség hiánya, ugyanakkor az előzőnél az érzelmi biztonság szükséglete növeli a párkeresési aktivitást, így a bizalmas partner, az érzelmi társ az elsődleges, míg ebben a kategóriában a családon belüli hatalom- és erőforrás megosztással való elégedetlenség motiválja a fiatal nőket a származási családjuktól való külön költözésre, amelyre a párkapcsolat teremtett számukra lehetőséget. Bukodi (2000) „sodródásos házasságkötés”-nek nevezi azt a jelenséget, amikor olyan események következnek be a fiatalok életében, amelyek „kikényszerítik” a házasságkötést. Ennek az egyik esete, amikor a kedvezőtlen élethelyzetből,

a származási család szegénységéből való menekülés nagy szerepet játszik az összeköltözésről szóló döntéshozatalkor. A jelenség az interjúalanyaink körében is tapasztalható.

Korábban a települést úgy jellemeztük, hogy homogén összetételű, az elszegényedett családok koncentrációja jellemző. A magyar társadalom jövedelmi viszonyaihoz, életkörülményeihez képest helytálló ez a kijelentés, ugyanakkor a szegénységben élők között is vannak különbségek. Ebben a faluban, ahol a családok túlnyomó többsége nem kötődik az elsődleges munkaerőpiachoz, ahol ritkaságnak számít az érettségi megszerzése is, nem a munkajövedelem, a foglalkoztatási státusz vagy a képzettség fogja jelenteni az emberek életlehetőségei, életszervezése közötti különbségeket, hanem egyéb tényezők jelentik a differenciát. Egy háztartás transzferjövadelmekkel való ellátottsága, közfoglalkoztatáshoz való hozzáférése, kapcsolata a hivatalokkal, hatóságokkal, professzionális segítőkkel, vagy a családtagok nem törvényes jövedelemszerzés lehetőségei, illetve olyan tárgyi feltételek megléte, amely nem minden helyi család számára elérhető. Az interjúk alapján a helyi viszonyokhoz képest jobb helyzetű családok „státuszszimbólumaiként” a következők is megjelennek: kisebb lakósűrűség, saját szoba, saját ágy, fürdőszoba, vízöblítéses toalett, televízió.

A csereelmélet (Thibaut-Kelley 1959) szerint a párkapcsolatok kialakításakor az emberek érdekmotivált döntéseket hoznak, mivel az erőforrások maximalizálására törekszenek. Ez alapján az emberek a kapcsolataikat az azokból származó jutalmak és költségek alapján alakítják ki, így a partnerszelekciót az irányítja, hogy az egyén számára minél kedvezőbb erőforrásokkal rendelkező személlyel alakítsanak ki kapcsolatot. A párválasztási preferenciákat vizsgálva arra az eredményre jutottunk, hogy azoknak a női interjúalanyainknak okozott a leginkább problémát a férfi vonzó tulajdonságainak felsorolása, az ismerkedéssel kapcsolatos pozitív emlékek felelevenítése, akiknél a párválasztási motivációik közül kiemelkedő szerepet kapott a kedvezőbb életkörülmények lehetősége. Egyik interjúalanyunk sem jelentette ki egyértelműen azt, hogy gazdasági tényezők alapján választott párt, ugyanakkor a női interjúalanyunk egy csoportjánál a párválasztásukhoz kapcsolódó emlékek felidézésekor nem a férfi személyiségjegyeinek, viselkedésének bemutatása dominált, sokkal inkább megjelent a férfi élet- és lakáskörülményeinek jellemzése.

Kizárólag nőkkel készített interjúk során találkozhattunk erre vonatkozó utalásokkal. Valószínűsíthető, hogy azért csak a női interjúkban jelenik meg a párválasztással elérhető kedvezőbb életfeltételek reménye, mert a férfi interjúalanyaink a nemi szerepükhöz kötik a család fizikai és anyagi biztonságáról való gondoskodást, ami ellentétes lenne azzal, hogy a férfi a párválasztás útján szeretne jobb életkörülményeket kialakítani.

Interjúalanyaink hozzájuk hasonlóan szegény családokból származó partnereket választottak, így azt mondhatjuk, hogy a párválasztás számukra nem járt státuszmobilitással, abban az értelemben, hogy a kapcsolat nem nyitott meg új lehetőségeket előttük, sem a tanulásban, sem a munkavállalásban nem jelentett új esélyeket, nem tettek szert hídszerű kapcsolati formákra, nem szakadtak ki a szegénységből. A településen az alacsony iskolai végzettség, a munkanélküliség és a tartós szegénység a legtöbb családot érinti, így képzettség, munkaerőpiaci státusz vagy társadalmi helyzet alapján nem tudunk olyan eseteket bemutatni, amikor az interjúalany számára a házasság mobilitással is járt volna. Ugyanakkor egy ilyen elszegényedett közösségben felértékelődnek olyan tényezők is, amelyeket nem biztos, hogy számításba vennénk, ha egy országos kutatás keretében vizsgálnánk a fiatalok párválasztási motivációit. Az interjúk alapján azonosítani tudtunk néhány különbséget az interjúalany és a párja származási családjának életkörülményei között, amely alapján az élettársi kapcsolatot a partner családjánál kezdték el. Interjúalanyaink olyan példákat soroltak ezekre az esetekre, hogy míg a szülői házban nem volt bevezetve a víz, addig az új otthonaikban már nem kellett az utcai kútról vizet hordaniuk a fürdéshez, rendelkezésre állt mosógép a mosáshoz, a párjukkal külön szobába költözhettek, míg korábban több családtagjával aludtak egy szobába.

Míg a női interjúalanyok gyermekkorukban elfogadóbbak voltak azzal, hogy több testvérrel, családtaggal osztoznak egy szobán, sőt sok esetben közös ágyban aludtak a családtagokkal, addig életkorukkal együtt fokozatosan megnőtt az igényük a nagyobb térbeli elkülönülésre, amelynek megvalósítására a származási családdal egy fedél alatt nem lett volna lehetőség.

„Anyuéknál nem is nagyon tudtunk úgy együtt lenni. [...] hát sokan is voltunk, nem volt külön szobánk, mint itt ahol most lakunk. [...] a testvérem ugye hamarabb lecsaládosodott és nekik adták oda a kis szobát, mi meg a másokban nyomorogtunk mindannyian. [...] Sokkal jobb itt lakni, mert jobban el is férünk, meg itt van fürdőszoba is, nem kell kintről hordani a vizet, mint anyuéknál.” (24 éves nő)

„Hát azt gondoltuk, hogy a pároméknál jobb lesz lakni, mert jobban elférünk, csak hát nem számítottam arra, hogy az anyós...az anyós az mindenbe bele fog szólni. [...] Jobbak voltak a körülmények, ezért még így is azt mondom, hogy jobb volt elköltözni.” (31 éves nő)

A fiatalok számára a privát tér azért is különösen fontos, mert a partnerrel való ismerkedés során szervezhető szabadidős tevékenységekre nincsenek széleskörű lehetőségek a településen. Az ismerkedésre alkalmas közösségi terek, a szabadidő változatos eltöltését

kínáló szolgáltatások nem jellemzőek a faluban. A partnerek így tulajdonképpen csak az utcán vagy valamelyik fél otthonában tudnak egymással találkozni, ezért az ismerkedés korai szakaszában megismerkednek az ott élő családtagokkal és az életkörülményeikkel. Racionális döntés lehet részükről, ha annak a félnek az otthonában kerül sor a találkozásokra, ahol fizikai és szimbolikus értelemben is nagyobb teret kapnak az ismerkedésre. Mivel a fiatal nőket a szüleik jobban féltik, többek között a nem kívánt terhesség esélye miatt, a férfiak otthonaiban alacsonyabb családi kontrollal találkoznak az ismerkedési periódusban. Mindez a fiatal nők körében azt az illúziót keltheti, hogy a férfi családjában kedvezőbb helyzetbe kerülhet, nagyobb szabadságot, erősebb döntéshozatali lehetőséget kaphat, ugyanakkor többnyire nem ez történik a férfihoz való költözés után.

Fiatal női interjúalanyaim kiemelik, hogy életkorukkal együtt a családon belül vállalt feladataik (háztartás körüli munkák, családtagokról való gondoskodás) folyamatosan bővültek, ugyanakkor ezzel párhuzamosan nem nőtt a személyes autonómiájuk, továbbá a családi döntéshozatalban és a saját magánéletükkel kapcsolatos döntésekben sem erősödött meg a szerepük, ami miatt nem szerettek a származási családjukkal együtt élni. Ezzel szemben hasonló korú férfi családtagjaiknak nagyobb szabadságuk volt a szabadidejük, tevékenységeik szervezésére és a családi döntések során is előnyt élveztek a fiatal nőkkel szemben. A konfliktusmodell is felhívja a figyelmet arra, hogy a családon belüli hatalmi viszonyok és szokások nem minden családtag számára egyértelműen kedvező. Ezek az egyenlőtlenségek ösztönzően hatnak arra, hogy ezek a fiatal nők egy másik családi háztartásba költözzenek, abban bízva, hogy annak erőforrásai, működési mechanizmusai kedvezőbb lehetőségeket biztosítanak számukra.

A terepmunka során azt tapasztaltuk, hogy a helyi háztartások fenntartásához szükséges kiadások után, a kisgyermekes szükségleteinek fedezésére irányulnak a családi erőforrások, így a gyermekkortól fokozatosan távolodó fiatal nők éppen azt élhetik meg, hogy az ő szükségleteik folyamatosan háttérbe szorulnak, miközben ebben az átmeneti életszakaszban új igények léphetnek fel, például az öltözködés, az iskolába járás, a szabadidő eltöltésének költségei is megnövekedhetnek, amelyekre a családi költségvetés már nem képes áldozni. A háztartások nagyrésze kizárólag transzferjövedelmekből él, a bevételek alacsony szintje nem tehetette lehetővé, hogy figyelembe vegyék ezeknek a fiatal nőknek a személyes szükségleteit.

„Itt a legtöbb családban nem egyforma dolgok vannak megengedve a fiúknak meg a lányoknak. Olyan is van, hogy az idősebb lánynak nem engednek fele annyi mindent se meg, mint a fiúnak. [...] Nálunk is így volt, hogy engem nagyon szigorúan fogtak, mindig el kellett

számolni vele hová megyek, de az öcsém meg bármikor hazajöhetett és nem szidták össze. Cigaretázott is, oszt arra sem szóltak semmit.” (26 éves nő)

„Nálunk is úgy volt, hogy nekem állandóan segíteni kellett a házi munkával, mert ahhoz már elég nagy voltam, hogy mossak, főzzek, takarítsak, de ahhoz meg nem tartottak érdekes módon elég nagyoknak, hogy átmehessek én is...-re. Persze a fiúk azok mehettek, még buszjegyre is kaptak pénzt.” (23 éves nő)

A családi hatalom- és munkamegosztással nem megelégedett fiatal nők piacképes szakképzettség, munkajövedelem, felhalmozott anyagi erőforrások és hídszerű kapcsolatok hiányában csak a párjuk családjához való költözés jelenthetett esélyt a származási családtól való elszakadásra. A család több kategóriánál is erős hatást gyakorol az élettársi kapcsolatról szóló döntés meghozatalára. Az előző típusnál az érzelmi biztonság hiánya növelte a párkeresési aktivitást, és ennél a típusnál is megjelenik a családi együttéléssel való elégedetlenség, de az együttéléstről szóló döntésben az érzelmi biztonságot jelentő partner igénye mellett/helyett hangsúlyosabban jelen van a másfajta életszervezés, a kedvezőbb életkörülmények reménye, amelyre anyagi erőforrások hiányában nincsen máshogyan lehetőség. Mindez ellentmondásos helyzetet teremt. Az élettársi kapcsolatot a férfi családjánál kezdik meg és nem önálló háztartásban, amely így nem jelent valódi elszakadást a szülői nemzedéktől, hiszen a partner családjától, annak szabályaitól, szokásaitól függenek továbbra is a fiatalok.

A párjukhoz költöző fiatal nők életkörülményeiben történt kedvező változás abban az értelemben, hogy esetenként jobb felszereltséggel rendelkező házba költöztek. Ugyanakkor a döntési helyzetük, a saját sorsuk autonóm irányításának lehetősége továbbra sem nőtt meg. Sőt, sok esetben teljesen ki vannak szolgáltatva a férfi családjának, amely olykor kívülállóként tekint rájuk, akiknek nincsen beszólási joga semmibe, máskor visszaélnék a fiatal nők energiáival és a háztartási munkák erőn felüli elvégzésére kényszerítik őket. Különösen érvényesül a nők ilyen jellegű kihasználása, amikor azok teljesen elszakadnak a származási családjuktól, így semmilyen védelmi rendszerük nincsen.

Ezek a női interjúalanyaim azok, akik legkevésbé tudták feleleveníteni, milyen pozitív tulajdonságaik vannak a párjaiknak, illetve milyen adottságaik alapján választották azokat a férfiakat, akikkel jelenleg is együtt élnek. Sőt, amikor az ideális partnerről kérdeztem őket, akkor is nehezen tudták megfogalmazni, hogy milyen tulajdonságok lehetnek egy férfiban vonzóak. Az ideális párkapcsolat jellemzésekor többségükben inkább a vágyott életkörülményekről, családon belüli munkamegosztásról beszélnek.

Az ebbe a típusba tartozó fiatal nők a legkevésbé elégedettek a párkapcsolat és a saját sorsuk alakulásával. Hangsúlyosan megjelenik náluk, hogy kedvezőbbnek ítélik meg az olyan életutakat, ahol az iskolai tanulmányok sikeres befejezését, a szakmaszerzést, munkatapasztalat és jövedelem felhalmozás követi, s csak mindezek után következik a házasság és a gyermekvállalás. A tanulást és a munkavállalást az önállóság és az autonómia feltételeként azonosítják, így a kedvezőbb életkilátások lehetőségét is. Ezek a nők azok, akik leginkább kiemelik, hogy megbánták a korai iskolaelhagyást, szívesen tanulnának, dolgoznának a jövőben, azonban a környezetük nem támogatja őket a céljaik elérésében, így nem is jelennek meg ezekre irányuló törekvések. A munkaerőpiaci integráció számukra nemcsak a jövedelemszerzés lehetőségét jelentené, de azt is, hogy kiszakadnának az otthonaik zártóságából, megismerkedhetnének más emberekkel, közösségben lehetnének.

Az interjúalanyaink közül ők nincsenek leginkább megelégedve a tradicionális nemi szerepek szerinti családi feladatmegosztással és az így megszervezett életlehetőségekkel. Ugyanakkor semmilyen valóban elérhető lehetőséget, kiutat nem látnak a saját helyzetükből. A saját életük irányításának korlátozottsága folyamatos belső feszültségeket generál bennük, azonban mindezek feloldására semmilyen eszköz nem áll rendelkezésükre.

A közösségi elvárásoknak való megfelelés

A szakirodalmak (Vaskovics 2000, Murinkó 2010) általában a tanulmányok befejezését, a munkavállalás elkezdését, a szülői házból való elköltözést, a házasságkötést és a gyermekvállalást nevezik meg, mint a felnőtté válás fontos mérföldköveit. Azt is kiemelik, hogy ezeknek az életeseményeknek a bekövetkezésében, időzítésében egyre nagyobb változatosságok jellemzőek a modern társadalmakban, továbbá az életesemények megvalósításában társadalmi csoportonként nagy eltérések vannak. A szegénységben felnőtt interjúalanyaink számára a felnőtté válás folyamatához hasznosítható erőforrások jellemzői jelentős befolyást gyakoroltak döntéseikre.

A családfejlődés-elmélet szerint a család életútjának eseményei lineáris vonalban következnek, a családi életciklus során tipikus fázisok váltják egymást, amelyek mindegyike sajátos kihívásokat hordoz (Hogan - Astone 1986), így a felnövekvő gyermeket kibocsátó család számára is új feladatok jelennek meg a korábbi életszakaszhoz képest, például a fiatal felnőtt önállósodási törekvéseinek, munkavállalási és családalapítási céljainak segítése. A különböző társadalmi helyzetű családok másképpen tudják támogatni a fiatalokat ebben az átmeneti életszakaszban. A fiatalok közötti egyenlőtlenségek, a különböző erőforrások megléte vagy hiánya jelentősen befolyásolja a felnőtté válás lehetőségeit, a hozzá kapcsolható szerepeket, elvárásokat (Ságvári 2012), ezért a felnőtté válás folyamatában és a „felnöttség”

megítélésében is nagy különbségek mutatkoznak társadalmi csoportonként. A családökológia elmélete ehhez kapcsolódóan megállapítja, hogy a családok életét alapvetően befolyásolják a társadalomban elérhető lehetőségek és akadályok (Bronfenbrenner 1979), így a családi élet olyan területeire is hatással van, mint például a gyermekek felnőtté válásának, önállósodásának segítése.

A tanulási esélyeket vizsgálva láthattuk, hogy a zsákfaluban nagyon magas az iskolai lemorzsolódók aránya. A képzettség nélküli iskolaelhagyás bár a tanulmányok megszűnésével jár, azonban ez a fajta befejezés nem hasonlítható össze azzal az eredménnyel, amikor olyan végzettség megszerzésével zárulnak a tanulmányok, amely lehetőséget teremt továbbtanulásra vagy munkavégzésre. A munkaerőpiaci integráció sem jelentheti a felnőtté válás jelképét egy olyan faluban, ahol egyáltalán nincsenek elsődleges munkaerőpiac teremtette lehetőségek és a nők számára még a közfoglalkoztatás sem elérhető. A faluban jellemző többnemzedékes együttélési minta az emberek egész életútját végig kísérheti, csak a legkevesebbeknek van esélye arra, hogy a szülő házon kívül éljen alapított családjával. Mindegyik interjúalany valamilyen rokonnál, leggyakrabban a szülői háznál kezdte el az együttélő párkapcsolatát. Az interjúzás időpontjában is csak néhány interjúalanyunk él kizárólag az alapított családjával, ők is már több gyermekes szülőként költöztek el a származási családtól. A származási családtól való elköltözés így szintén nem lehet egyértelmű jelzője a felnőtté válásnak, mivel a legtöbbször számára a szűkös anyagi lehetőségek nem teszik elérhetővé az önálló háztartás fenntartását.

Mindezekből következik, hogy az olyan egyéb alternatív felnőtté válást jelentő eredményekre sem igazán van lehetőség, mint a jogosítványszerzés, önálló lakásvásárlás, hosszú ideig tartó utazás a szülőktől távol. Ezeknél a fiataloknál a felnőtt létet csak olyan események jelezhetik, amelyek anyagi erőforrások hiányában is megvalósíthatók. Más opciók hiányában a családalapítás tűnik az egyetlen lehetőségnek. A helyi közösségbe való integrálódás a felnőtté válás egyik lehetséges jelzője a „házasságkötés” maradt. Interjúalanyaink körében az élettársi kapcsolat informális házasságként funkcionál, amelynek segítségével a fiataloknak lehetőségük lesz integrálódni a felnőttek közösségébe. Eredményeink szerint az élettársi kapcsolat megítélése a házassággal megegyezik a településen, így annak kialakítása a házasságkötéshez hasonlóan jelzi a gyermekkor végét, s egyben lehetőséget teremt a felnőttek életvitelére is. A partnerrel való összeköltözés szinte minden esetben az iskolai tanulmányok megszakításával is jár, mivel a „felnőtté válás”, illetve az ehhez kapcsolódó férfi és női szerepek nehezen összeegyeztethetők a tanulói státusszal a helyiek szerint.

A családi- és nemi szerepekkel, így a felnőtt férfiak és felnőtt nőkkel szemben is erősen érvényesülnek a közösségi elvárások, amelyek oldódását akadályozza a kapcsolati formák uniformitása a településen. A vizsgált zsákfaluban a Granovetter (1991) nyomán erős

kötéseknek nevezett kapcsolati formák dominanciája jellemző, amely jelentősen hozzájárul a településen nemzedékek óta öröklődő érték- és elvárás rendszerek szerinti életszervezéshez.

Messinger és Molnár (2011) összetartó kapcsolatokként vizsgálva állapították meg, hogy ezek a kapcsolati formák zártak, társadalmilag homogének, nem segítik elő más társadalmi csoportokkal való érintkezést. Mindezekből következően egy olyan zárt közösségben, ahol ezeknek a kapcsolati formáknak a dominanciája jellemző más társadalmi csoportok értékrendszerével nem ismerkedhetnek meg a közösség tagjai, ami akadályozza a viselkedés és magatartás minták sokféleségének kialakulását. Megyesi (2015) szerint az összetartó társadalmi tőke magas szintje erős társadalmi ellenőrzést idéz elő, amely során az adott csoport tagjaival szemben sajátos elvárásokat, szabályokat fogalmaz meg. A terpmunka során is azt tapasztaltuk, hogy az erős társadalmi kontroll a kutatási terepünkön is kiterjed az élet számtalan területére, így a felnőtté válás lehetőségeire, a felnőtté válással járó életfeladatok betöltésére is.

Nemcsak az iskolába járás elvárása szűnik meg az informális házasságkötéssel, hanem a fiatalok szexuális kapcsolattól való tiltása is, amely különösen a fiatal nőkre vonatkozik, ugyanakkor a velük kapcsolatba kerülni akaró férfiakat is az élettársi kapcsolatra ösztönzi. A szexualitás iránt érdeklődő fiatal lányok számára csak akkor válhat a közösségi értékek szerint is elfogadottá a nemi élet, ha már „megházasodtak”, ami tovább növeli az együttélő párkapcsolat kialakításának motivációját a fiatalok körében, mivel ez a kapcsolati forma a házassággal egyenértékű jogokat és kötelezettségeket teremt a településen.

A kategóriába tartozó interjúalanyok fontos szempontnak tartották az összeköltözésről szóló döntés meghozatalában, hogy abban bíztak, hogy az élettársi kapcsolatuk kialakítása után kevesebb közösségi kontrollal találkoznak majd, hiszen a „házasodás” után, megszűnik a gyerek státuszuk, s így a cselekedeteik ellenőrzése, szankcionálása is.

A falu adottságai miatt nincsenek olyan helyek, közösségi terek, kulturális és szabadidős lehetőségek, amelyek alkalmasak lennének az ismerkedésre, a randevúzásra, amennyiben a család nem engedi be az otthonaikba a fiatalokat, azok csak az utcán tudnak találkozni egymással. A település méretéből, lélekszámából adódóan az emberek jól ismerik egymást és könnyen nyomon tudják követni egymás cselekedeteit a településen belül. Így sok esetben a szülők sem akadályozzák a fiatalok összeköltözését, mivel tartanak a gyermekeik és a család kedvezőtlen megítélésétől.

A fogamzásgátlási módszerekkel kapcsolatos ismeretek hiánya, illetve a fogamzásgátlási eszközök korlátozott elérhetősége miatt a településen gyakori a fiatalokban bekövetkezett, előre nem tervezett terhesség, amelynek megítélése kedvezőbbé válik, amennyiben a fogantatás már egy együttélő kapcsolatban valósul meg, hiszen a

„megházasodott” fiatalok már nem számítanak gyermeknek többé a falu szokásrendszerében, így megnyílik számukra a szexualitás és a gyermekvállalás lehetősége is.

A terepmunka során azt tapasztaltuk, hogy más megítélése van két hasonló korú fiatal előre nem tervezett gyermekvállalásának, amennyiben az egyikük még nem rendelkezik élettársi kapcsolattal, míg a másiknak van együttélő párkapcsolata. A helyi közösség elfogadóbb a nagykorúság elérése előtti életkorokban történő gyermekvállalással, amennyiben az egy élettársi kapcsolatban valósul meg, ami szintén ösztönzően hat az összeköltözésről szóló döntés meghozatalára. Ez vonatkozik azokra az esetekre, amikor még nem alakult ki terhesség, de a fiatalok a szexuális kapcsolatukat is „legalizálni” akarják, illetve megelőzni a nem tervezett gyermekvállalással kapcsolatos negatív közösségi véleményeket.

„Az anyjám nem igazán néztek jó szemmel, hogy ő csak így eljár hozzám. Elég sok veszekedés volt ezzel kapcsolatban, hogy ne legyen terhes és a szájukra vegyen a falu minket. [...] Oszkó úgy voltam vele, hogy akkor jobb a békeség, tegyük hivatalossá, elkértem az apjától a kezét. Mondjuk esküvő azóta sem volt meg, de onnantól kezdve, hogy összeköltöztünk én a feleségemnek tekintem.” (30 éves férfi)

„Anyuék tiltották tőlem. Nem tudom miért, valamiért nem tetszett nekik, hogy jönni akart. De szerintem inkább az volt, hogy attól féltek, hogy terhes leszek és azt nem akarták, hogy én is korán szüljek.. [...] az is benne volt, hogy féltettek engem, de az is, hogy jaj mit fognak majd szólni a faluba.” (23 éves nő)

Szinte általánosan jellemző, hogy a terhesség tényének megállapítása után a fiatalok, illetve azok szülei a gyors összeköltözés mellett döntenek, hiszen az interjúk szerint a faluban nemcsak a fiatalok „jóhíre” miatt fontos, hogy ne legyenek egyedülálló szülők, hanem mert a tradicionális nemi- és családi szerepeknek való megfelelés kiemelkedően fontos, így az egész egyéni életút alakulására rendkívül erős befolyással bír a nők és férfiak körében egyaránt.

Bukodi (2000) is azonosította, hogy az előre nem tervezett terhességek is eredményezhetnek sodródásos házasságkötést, mivel ez is egy olyan váratlan életeseemény, amely kényszerítőleg hathat az összeköltözésről szóló gyors döntéshozatalra. Azok az interjúalanyaink, akik még nem rendelkeztek együttélő párkapcsolattal az első gyermekvállalás előtt, a terhesség tényének megállapítása után minden esetben az összeköltözés mellett döntöttek akár férfiak, akár nők voltak. Az összeköltözésről szóló döntéskor az interjúalanyok szüleinek komoly szerepük volt. Nem talákoztunk olyan esettel, amikor a szülők az első terhesség mesterséges megszakítását javasolták volna vagy azt, hogy

várjanak még a fiatalok az együttéléssel. Ezekben az esetekben egyfajta döntés született: az élettársi kapcsolat kialakítása, közös élet és gyermeknevelés. Az interjúalanyaink elbeszéléseiben inkább a szülők álláspontját hangsúlyozzák és nem a saját érveiket.

„Mikor kiderült, akkor egyből össze is kellett költöznünk, hogy ne legyen az, hogy szegyenbe maradok. Szóba sem jött, hogy esetleg el is lehetne vetetni, mert mondta anyu, hogy nem tudunk mit tenni ellene, itt vagyunk, segítünk. Osztt akkor anyu volt neki a gyámja. [...] mert még kiskorú voltam, ezért anyu lett neki a gyámja.” (27 éves nő)

„Azért költöztünk össze, mert jött a kislányunk, és azelőtt még csak jártunk így egymáshoz. Meg volt, amikor ott aludt nálunk, mondjuk én nem nagyon, de ő sokszor volt nálam. Aztán már, hogy jött a kislányunk, mondta apu, hogy ne külön neveljük, hanem költözzünk egybe, és egy ideig ott nálunk laktunk K...-en, csak ott nem volt jó, mert egy házban voltunk sokan, itt meg csak megcsináltuk külön a kisházat az anyukájáéknál.” (19 éves nő)

A településen generációk óta öröklődő jelenségek érvényességét nincsen, ami megkérdőjelezhetné. A mindennapi tevékenységek, az egyéni élettér általában nem terjed túl a zsákfalu határán kívül, a kapcsolati formák vizsgálatakor pedig egyértelműen azt láttuk, hogy többnyire nem rendelkeznek a helyi fiatalok más társadalmi csoportokkal összekötő kapcsolatokkal, így más mintákat, más elvárások alapján kialakuló társadalmi szerepeket, más értékrendszer vezérelte döntési és életvezetési stratégiákat nem látnak a közvetlen környezetükben a fiatalok.

Fernandez-Kelly (1998) is megállapította egy szegregált társadalmi térben kialakuló családalapítási minták tanulmányozásakor, hogy a társadalmi folyamatokat az emberek leginkább a közvetlen környezetükben tapasztaltak alapján érzélik, így a cselekedeteiket a helyi közösség mintái sokkal inkább befolyásolják, mint az adott országban általában jellemző tendenciák. A terepmunka során mi is ezt a jelenséget tapasztaltuk. Az interjúalanyok jelentős része kiemelte, hogy jobb helyzetben vannak azok a kortársaik, akik szakmát szereznek, munkát vállalnak, megteremtik az egzisztenciális biztonságukat és csak mindezek után házasodnak, vállalnak gyereket, ugyanakkor a saját életük során mégsem ezt az utat választották, hanem a településen leginkább érvényesülő családalapítási mintákat követték.

Az interjúalanyok közül ennek a típusnak a tagjai beszéltek a legpozitívabban a származási családjukról és többségük úgy nyilatkozott, hogy jól érzik magukat a helyi közösségben is. Bár gyermekkoruk meghatározó élménye volt a nélkülözés, ugyanakkor a szülőkkel, a gyermekkorukkal kapcsolatban inkább a kedves emlékek felidézése volt jellemző

az interjúkban. Ez a csoport értékeli a legpozitívabban a szülőkkel, testvérekkel való kapcsolatát is és ők azok, akik probléma esetén a leginkább bizalommal tudnak hozzájuk fordulni. Bár a felnőtté válás motivációja hangsúlyos, így a szülőtől való leválás igénye is ugyanakkor ez esetükben nem azt jelenti, hogy ki akarnak szakadni a családból, inkább csak át akarják minősíteni a korábbi kapcsolataikat a családtagokkal azzal, hogy elhagyják a gyermek státuszukat. Mindezt súrlódások nélkül szeretnék elérni, így a szülők és a helyi közösség elvárásaihoz igazítva a viselkedésüket. Ez történik akkor, ha a szülők hatására döntenek az összeköltözésről, vagy a nem tervezett terhesség kihordásáról és akkor is, amikor a fiatalkori „házasodást” választják, amely legitimálja számukra a felnőtté válással járó nagyobb cselekvési lehetőségeket.

Míg az előző két kategóriánál határozottan tapasztalható a párkapcsolattal és ehhez kapcsolódóan a jelenlegi családi élettel való elégedettségben a különbség, addig ennél a típusnál egyaránt találhatunk többnyire elégedetteket és olyanokat is, akik inkább elégedetlenek. Egyértelműen érzékelhető viszont, hogy azok a fiatalok, akik a nem tervezett terhesség után döntöttek az együttélő párkapcsolat kialakításáról kevésbé elégedettek a kapcsolatuk alakulásával. Ezek a fiatalok az összeköltözésről szóló döntés legfőbb okaként a bekövetkezett terhességet nevezték meg, többen azt is kiemelték, hogy sikeres fogamzásgátlás és a terhesség elkerülése esetén úgy érzik, nem a jelenlegi párjuk mellett állapodtak volna meg. Több női interjúalanyunknál tapasztalt alacsony önértékelés, gyenge érdekérvényesítő képesség nem teszi lehetővé a családi- és közösségi szabályokkal való szembeszegülést, az esetleges szankciók kockázatának vállalását. A helyi közösségben uralkodó tradicionális nőképpel ráadásul nem összeegyeztethető az innovatív, az önmegvalósító, a társadalmi normák ellen fellázadó nő.

A többnyire elégedettek között inkább azok találhatók, akik még a terhesség bekövetkezése előtt együttélő párkapcsolatot alakítottak ki, legitimálva ezzel a felnőtt státuszukat, s így a szexualitás és a gyermekvállalás lehetőségét is. Náluk kevésbé érzékelhető a váratlan esemény miatt kialakuló kényszer, inkább a közösségi elvárásoknak való megfelelés dominál. Arra következtetünk, hogy a közösségi értékeknek a teljes elfogadása, megkérdőjelezhetetlensége bár korlátozza az autonóm döntéshozatalt, de a saját életük alakulásával való elégedettséghez vezet, hiszen nem merül fel, hogy lehetne másképpen dönteni.

4. táblázat Az együttélő párkapcsolat kialakítását ösztönző tényezők típusai

Interjúalany	Szülőkkel, testvérekkel való kapcsolat minősége	Erőforrás- és hatalommegosztás a származási családban	Tradicionalis nemi szerepek szerinti életszervezés	Preferenciák, élettársi kapcsolat kialakításában szerepet játszó egyéb tényezők	Az együttélő párkapcsolat kialakítását ösztönző tényezők típusa
1. Nő (19)	nem elégedett	inkább elégedetlen	inkább elégedetlen	valakihez való tartozás szükséglete	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
2. Nő (31)	nem elégedett	inkább elégedett	elégedett	a partner pozitív tulajdonságai, valakihez való tartozás szükséglete	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
3. Nő (27)	inkább elégedetlen	inkább elégedetlen	inkább elégedett	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
4. Nő (21)	inkább elégedetlen	inkább elégedett	elégedett	felnőtté válás lehetősége, nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
5. Nő (23)	inkább elégedetlen	inkább elégedetlen	inkább elégedetlen	a partner pozitív tulajdonságai, valakihez való tartozás szükséglete	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
6. Nő (21)	inkább elégedetlen	inkább elégedett	inkább elégedetlen	a partner pozitív tulajdonságai	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
7. Nő (35)	elégedett	elégedett	elégedett	felnőtté válás lehetősége	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
8. Nő (24)	inkább elégedett	nem elégedett	inkább elégedetlen	a férfi erőforrásai	<i>kedvezőbb életfeltételek reménye</i>
9. Nő (23)	nem elégedett	nem elégedett	nem elégedett	a férfi erőforrásai	<i>kedvezőbb életfeltételek reménye</i>
10. Nő (22)	inkább elégedett	inkább elégedett	inkább elégedetlen	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
11. Nő (27)	inkább elégedett	nem elégedett	inkább elégedett	nem tudott illet megnevezni	<i>kedvezőbb életfeltételek reménye</i>
12. Nő (27)	inkább elégedett	inkább elégedett	inkább elégedett	a partner pozitív tulajdonságai	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
13. Nő (26)	inkább elégedett	inkább elégedett	inkább elégedett	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
14. Nő (20)	elégedett	elégedett	inkább elégedetlen	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>

15. Nő (19)	inkább elégedetlen	inkább elégedetlen	inkább elégedetlen	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
16. Nő (33)	nem elégedett	nem elégedett	nem elégedett	a férfi erőforrásai	<i>kedvezőbb életfeltételek reménye</i>
17. Nő (18)	inkább elégedett	inkább elégedett	inkább elégedett	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
18. Nő (23)	elégedett	inkább elégedetlen	inkább elégedetlen	a férfi erőforrásai	<i>kedvezőbb életfeltételek reménye</i>
19. Nő (26)	inkább elégedett	nem elégedett	inkább elégedetlen	nem emlékszik	<i>kedvezőbb életfeltételek reménye</i>
20. Nő (23)	nem elégedett	nem elégedett	nem elégedett	a partner pozitív tulajdonságai	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
21. Nő (21)	elégedett	inkább elégedetlen	inkább elégedetlen	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
1. Férfi (18)	-	-	-	-	nem volt még élettársi kapcsolata
2. Férfi (22)	nem elégedett	elégedett	elégedett	valakihez való tartozás szükséglete	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
3. Férfi (24)	inkább elégedetlen	elégedett	elégedett	a partner pozitív tulajdonságai, valakihez való tartozás szükséglete	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
4. Férfi (34)	inkább elégedetlen	elégedett	inkább elégedett	a partner pozitív tulajdonságai, valakihez való tartozás szükséglete	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
5. Férfi (24)	elégedett	elégedett	elégedett	felnőtté válás lehetősége	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
6. Férfi (30)	elégedett	elégedett	elégedett	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
7. Férfi (26)	elégedett	elégedett	elégedett	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
8. Férfi (34)	inkább elégedett	elégedett	elégedett	a partner pozitív tulajdonságai	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
9. Férfi (26)	nem elégedett	inkább elégedetlen	inkább elégedett	valakihez való tartozás szükséglete	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
10. Férfi (18)	-	-	-	-	nem volt még élettársi kapcsolata

11. Férfi (26)	elégedett	elégedett	elégedett	felnetté válás lehetősége	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
12. Férfi (27)	inkább elégedetlen	elégedett	elégedett	a partner pozitív tulajdonságai, valakihez való tartozás szükséglete	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
13. Férfi (27)	inkább elégedett	elégedett	elégedett	felnetté válás lehetősége	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
14. Férfi (26)	inkább elégedetlen	inkább elégedett	elégedett	valakihez való tartozás szükséglete	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>
15. Férfi (21)	elégedett	elégedett	elégedett	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
16. Férfi (24)	inkább elégedett	nem elégedett	elégedett	felnetté válás lehetősége	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
17. Férfi (22)	inkább elégedett	inkább elégedett	elégedett	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
18. Férfi (22)	elégedett	elégedett	elégedett	nem tervezett terhesség	<i>közösségi elvárásoknak való megfelelés</i>
19. Férfi (26)	inkább elégedett	elégedett	elégedett	a partner pozitív tulajdonságai	<i>érzelmi biztonság szükséglete</i>

Forrás: saját szerkesztés

A táblázat az egyes kategóriákba tartozó interjúalanyaink jellemzőinek összehasonlítását mutatja be. Az interjúalanyok elbeszélései alapján négy különböző fokozatban különítettük el, hogy az interjúalany elégedett, inkább elégedett, inkább elégedetlen vagy nem elégedett a szülőkkel és a testvérekkel való kapcsolatával, a származási családban jellemző erőforrás- és hatalommegosztással, továbbá a településen érvényesülő tradicionális nem szerepek szerinti életszervezéssel. Ábrázoltuk azt is, hogy a párválasztással és az összeköltözéssel kapcsolatban milyen egyéb tényezők figyelembevételéről beszéltek a fiatalok, például a választott partner személyiségjegyei, vonzó tulajdonságai, lakáskörülményei, erőforrásai, a nem tervezett terhesség miatt kialakuló döntési kényszer stb. Mindezek figyelembevételével próbáltuk azonosítani az interjúkban leghangsúlyosabban megjelenő ösztönző tényezőket.

5. 2 Az interjúalanyok életkörülményei

A helyi családok életkörülményei sokat elmondanak arról a társadalmi környezetről is, ahol a fiatalok életszervezése zajlik és ahol meghozzák azokat a párválasztással, családalapítással kapcsolatos döntéseiket, amelyek hosszú távon befolyásolják az életüket.

A településen sok a rossz állapotban lévő lakóépület, a lakások csaknem fele komfort nélküli. A terepmunka is megerősíti, hogy a lakásokra kicsi alapterület, alacsony felszereltség, és magas laksűrűség jellemző. A lakások bútorzata, egyéb berendezési és használati tárgyakkal való ellátottsága a háztartások között és egy háztartáson belül is vegyes képet mutat. Bár víz az interjúalanyok felénél nincsen bevezetve, vízöblítéses illemhely és fürdőszoba is alig van néhány helyen, ugyanakkor a villany igen és a televízió is szinte kivétel nélkül minden lakásban megtalálható. Nem minden interjú készült az interjúalany lakásában, ugyanakkor az interjúalanyok közel fele megtisztelt azzal, hogy beengedett az otthonába. Náluk a két helyiségből álló, kb. 30-40 négyzetméteres lakóterületű lakások domináltak. A nagyobb háztartások a létszámnövekedéssel igyekeztek bővíteni a lakásokon, de találkoztam olyan családdal, ahol tizenketten éltek egy szobakonyhás lakásban. A helyiségeket ajtók helyett jellemzően plédok, pokrócok vagy egyéb textilanyagok választják el egymástól, ami megfelelő jelképe annak, milyen lehetőségek vannak a családtagok számára a privát tér kialakítására ezekben a háztartásokban.

A lenti táblázat bemutatja az interjúalanyaink háztartásainak létszámát, összetételét. Az itt élő fiatalok az együttélő párkapcsolatukat jellemzően valamilyen rokon, leggyakrabban valamelyikük szüleinél kezdik el, csak a legszerencsésebbek számára nyílik lehetőség egyből önálló lakásba költözni. A negyven interjúalany közül csupán öten nyilatkoztak úgy, hogy jelenleg a párján és gyermekeink kívül nem élnek más emberekkel együtt, s közülük is csupán egy fő kezdte el az együttélő párkapcsolatát önálló háztartásban, a többieknek évekig nem volt erre lehetősége. A legtöbb interjúalany jelenleg is a saját vagy a párja szüleivel él, esetenként valamelyik testvér is a szülői házban él a családjával. A háztartásokban a kiskorúak magas száma jellemző. A terepmunka tapasztalatai szerint a településen az egy és kétszemélyes háztartásokban szinte kivétel nélkül idős emberek élnek és különösen a kisgyermekes fiatal párokra jellemző, hogy nagyobb létszámú háztartásokban laknak.

Interjúalanyaim csupán ötöde él kizárólag az alapított családjával, a párjával és a gyermekeivel, a többiek háztartásában a nukleáris családon kívül más családtagok, rokonok is élnek. Azok az interjúalanyok, ahol a háztartást kizárólag a nukleáris család alkotja jellemzően valamilyen „szívességi” alapon (legtöbbször vigyáznak valaki házára, aki elköltözött a településről, de nem tudta eladni) költözhettek önálló lakásba, olyan ingatlannal,

ami hivatalosan is kizárólag a saját nevéen, vagy esetleg fele-fele arányban megosztva a párjával lenne egyik interjúalanyom sem rendelkezik.

A háztartások átlagos létszáma hét fő. A terepmunka során azt tapasztaltam, hogy a háztartás létszáma nem arányos a lakások nagyságával, sok esetben talákoztam olyan kiterjesztett családi háztartásokkal, amelyeknek egy garzonlakás méretű ingatlan ad otthont.

5. táblázat Az interjúalanyok háztartásainak létszáma, összetétele

Interjúalany	Nem	Életkor	Családi állapot	Háztartás létszáma (fő)
1.	Nő	19	egyedülálló, 1 gyermek	5
2.	Nő	31	élettárs, 4 gyermek	9
3.	Nő	27	élettárs, 4 gyermek	6
4.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	8
5.	Nő	23	egyedülálló, 2 gyermek	12
6.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	9
7.	Nő	35	élettárs, 3 gyermek	5
8.	Nő	24	élettárs, 3 gyermek	7
9.	Nő	23	élettárs, 3 gyermek	6
10.	Nő	22	élettárs, 2 gyermek	12
11.	Nő	27	élettárs, 2 gyermek	4
12.	Nő	27	élettárs, 3 gyermek	8
13.	Nő	26	élettárs, 4 gyermek	6
14.	Nő	20	élettárs, 2 gyermek	8
15.	Nő	19	élettárs, 2 gyermek	9
16.	Nő	33	élettárs	6
17.	Nő	18	élettárs, 1 gyermek	7
18.	Nő	23	élettárs, 2 gyermek	8
19.	Nő	26	élettárs, 3 gyermek	8
20.	Nő	23	élettárs, 4 gyermek	9
21.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	10
1	Férfi	18	párkapcsolat	9
2	Férfi	22	élettárs, 2 gyermek	8
3	Férfi	24	élettárs, 2 gyermek	8
4	Férfi	34	élettárs	6
5	Férfi	24	élettárs, 2 gyermek	6
6	Férfi	30	élettárs, 4 gyermek	6
7.	Férfi	26	élettárs, 4 gyermek	6
8	Férfi	34	élettárs, 4 gyermek	9
9	Férfi	26	élettárs, 4 gyermek	9
10	Férfi	18	párkapcsolat	5
11	Férfi	26	élettárs, 3 gyermek	8
12	Férfi	27	élettárs, 2 gyermek	4
13.	Férfi	27	élettárs, 3 gyermek	8
14	Férfi	26	élettárs, 3 gyermek	7
15	Férfi	21	élettárs, 2 gyermek	8
16	Férfi	24	élettárs, 2 gyermek	12
17.	Férfi	22	élettárs, 1 gyermek	7
18	Férfi	22	élettárs, 2 gyermek	9
19.	Férfi	26	élettárs, 3 gyermek	6

Forrás: saját szerkesztés

A településen jellemző többgenerációs együttélési forma sokkal inkább kényszer, mint választás. A jövedelem hiánya megakadályozza a fiatalokat abban, hogy önálló háztartásba költözzenek a párválasztás, családalapítás után. Az iskolából már lemorzsolódó, a szakképzettséggel, állásinformációkkal nem rendelkező munkaerőpiacra integrálódni nem képes fiataloknak szinte semmilyen bevételi forrásuk nincsen. A családok jellemzően különböző transzferjövedelmekből, illetve a közfoglalkoztatásból származó bérekből gazdálkodnak, ami nem teszi lehetővé, hogy támogassák a fiatalokat abban, hogy önálló háztartásban kezdjék el közös életüket. Nem ritka az sem, hogy a már családot alapított fiatalok az egyik rokontól a másikhoz költöznek, éppen ahhoz, ahol a leginkább elférnek.

A többgenerációs együttélési forma szinte az egész életút során végig kíséri a helyieket, hiszen gyakran három, illetve négy generáció él együtt: gyerekek, szülők, nagyszülők, dédszülők. A gyerekek a testvéreik és a szüleik mellett együtt élnek a nagyszülőkkel vagy a dédszülőkkel is akár, később felnőtté válva a saját gyerekeiket is ugyanabban a házban nevelik, ahol a szüleik már nagyszülővé, a nagyszüleik pedig dédszülőkké váltak, s nagy esélyük van arra is, hogy elődeikhez hasonlóan ők is együtt éljenek majd az unokáikkal, dédunokáikkal.

Az interjúalanyok mindegyikénél jelen van az önálló otthon vágya, ennek kinyilatkoztatásának mértéke azonban eltérő volt az interjúkban. A jövőről való gondolkodás egyik legfőbb eleme, a fiatalok egyik legfőbb álma a jelenlegi lakásból való elköltözés. Ugyanakkor a különböző generációk együttélése kapcsán nemcsak hátrányokat, de előnyöket is emeltek ki a fiatalok.

„Hát jó sokan vagyunk, de közel is vannak. Ha van valami akkor mondom, hogy anyu gyere oszt jön is. Itt ugye sosincs olyan, hogy egyedül vagyunk vagy nincs aki vigyázzon a gyerekre. Mondtam is az uramnak, hogy jó-jó menjünk majd el innen...de ha ő nem lesz itthon, akkor én meg mindig egyedül leszek a gyerekikkel.” (21 éves nő)

„Szeretünk így együtt lakni. Elmehettünk volna mi albérletbe is...de akkor meg mire kifizetem addigra nem marad semmi. Most se marad sok...de mondjuk így kérni sem kell kölcsön. Meg ha kéne is, akkor meg apámék vagy a testvéremék csak adnának valamit. Mert volt is már ilyenre példa. De mondjuk ha nekik kellene valami akkor mi is adnánk. Ezért végülis jó így.” (24 éves férfi)

Az előnyök kapcsán főleg azt emelték ki, hogy gazdaságosabb számukra ez az együttélési forma. Akár valamelyik családtag saját ingatlana, akár albérletben élnek együtt a közüzemi

díjak, illetve a bérleti díj költségei is megoszlanak, így ezek kifizetése után több szabadon felhasználható pénzük marad. A többgenerációs együttélés pozitívumaként emelték ki azt is, hogy könnyebb a segítségkérés, ha más családtagokkal laknak együtt. A nők főleg a gyermekgondozásban, gyermeknevelésben, gyermekfelügyeletben és a házimunkában kérnek segítséget más családtagoktól. A férfiak pedig a karbantartási, felújítási és egyéb ház körüli fizikai munkában (pl. tűzifa szállítása és aprítása, kaszálás), illetve néhányan megemlítették, hogy alkalmanként pénzt is szoktak kölcsönkérni.

A háztartásokban több nukleáris család is együtt élhet: a szülőkhöz akár több gyermekük is odaköltöztetheti a párját, akivel később családot alapít. Így nemcsak egyenes ági rokonok és testvérek, de sógorok is osztoznak a közös otthonon. A háztartások pénzgazdálkodása így többféle költségvetésű és többféle pénzhez, pénzköltéshez illetve pénzmegtakarításhoz kapcsolódó attitűddel rendelkező emberekből áll össze, ami bonyolítja a bevételek és kiadások nyomon követését a benne élők számára is, ezáltal a háztartások pénzgazdálkodását is. Mindezekből következően alig van lehetőség a hosszú távú tervezésre, az anyagi erőforrások tartalékolására. Az időszakosan jelentkező bevételek félretevésének motivációja azért is alacsony, mert nem egyforma bevételi forrásokkal rendelkeznek a háztartás tagjai, s ha valakinek több pénz összegyűlne, akkor nem fordíthatná csak a saját párjára vagy gyerekeire, hanem az egész háztartással osztoznia kellene. Másrészt az anyagi erőforrások szűkössége miatt nem látják reálisan megvalósíthatónak azt, hogy később egy nagyobb összeg összegyűlhet, amiből egy hosszútávon is hasznosnak ítélt dolog finanszírozható lenne.

„Itt van a sógorom, most annak hiába van pénze, de amúgy cigarettázik, kávézik...én se nem a cigarettát nem szívom, se nem a kávé nem iszom...oszt mégis úgy van, hogy neki sosincsén pénze. Még olyan is van, hogy elmegy dógózni valahova építkezésen segít, oszt kap érte pénzt, de mégse adja le. Akkor ami nekem van azt én meg adjam oda és abból vegyék neki meg a kávé? Hát akkor inkább megveszem reggel a gyerekeknek belőle a kakaós csigát vagy a túró rudit.” (21 éves nő)

„Áh nekünk sose lesz házunk...hitelt se kapnánk...hát mire kapnánk? Nem igazán van mit félre rakni... kifizetem a villanyt, a vizet, télen a fát, megveszem azt a kis enivalót. Hát nem tudom mi lesz...nem tudom, hogy el tudunk-e innen valaha is költözni...jó lenne, de nem tudom.” (23 éves nő)

A bonyolultabb felépítésű háztartások pénzgazdálkodása még inkább összetett. A ház fenntartásával kapcsolatos költségeket általában közösen fedezik, ami azt jelenti, hogy a nukleáris családok mindegyike hozzájárul az ismétlődő, rendszeresen fizetendő közüzemi díjak kifizetéséhez. Ez jellemzően nem azt jelenti, hogy egy főre lebontva kiszámítják, hogy mennyi villany- vagy gázhasználat jut egy családtagra, sokkal inkább a háztartáson belül élő családokra lebontva, mintahogyan a lenti interjú is jól szemlélteti:

„Hát úgy van, hogy jönnek a csekkék és mi szépen elharmadoljuk mindegyiket. Ugye apámék, mi, meg a testvéremék. Az nem számít, hogy apámék is ugye a kisebbik kistestvéremmel együtt vannak hárman, mi vagyunk négyen, meg a másik testvéremék már öten. De mikor nekik egy gyerek volt akkor is csak ennyit fizettek, meg mostan is csak a harmadát adják oda, hogy megszületett a kicsi náluk.” (24 éves férfi)

Míg a közüzemi számlák kifizetésénél a háztartás összetétele kevésbé okoz gondot, hiszen a villanyfogyasztás vagy a fűtési költségek a lakás méretétől inkább függnek, mint a lakók számától, addig az élelmiszervásárlásnál nehéz a költségek szétosztása. A különböző szükségletekkel, ízléssel és különböző mértékű bevételekkel rendelkező családtagok miatt nehéz a háztartás élelmezésének menedzselése, ami minden esetben a nők feladata az interjúalanyok háztartásaiban. A nukleáris családok nem egyforma számú és nem egyforma korú családtagokkal rendelkeznek. Általában egy csecsemő, egy kamaszfiú vagy egy szépkorú dédszülő mennyiségi és minőségi táplálkozása is különböző.

„Oszt még azt se főzhettem otthon, amit akartam. Hiába laktam ott, anyósom mindenben beleszólt meg kritizálta. Mi szeretjük ezt a bolognai tésztát nagyon, de anyósom nem engedte hogy vegyek port hozzá, mert drága. Ő azt mondta, hogy ki nem állhatja ezeket a különleges ízeket. De nekem meg abból volt már elegendő, hogy mindig csirkelábat kellett rágni. Oszt a végére már az vót, hogy külön főztünk. De az is milyen vót már, hogy azok a gyerekek akik még ott laktak érezték a jó szagot, amit én főztem...oszt csak adtam belőle nekik, de hát az meg nekem sokba került, hogy mi etessük egyedül mindet.” (26 éves nő)

Az interjúk során többen is kifejtették, hogy gyermekkorukban a mennyiségi és minőségi éhezés is jelen volt a családjaikban. A településen dolgozó szakemberekkel történt beszélgetések és az interjúk is azt bizonyítják, hogy a településen napjainkban a mennyiségi éhezés visszaszorult, azonban a megfelelő minőségű és összetételű élelmiszerek beszerzése mindennapos kihívást jelent a helyi családok jelentős részének. Nemcsak a jövedelemhiány és

az élelmiszerboltok hiánya, de a tudatos táplálkozással, az egészségtudatos magatartással kapcsolatos információk hiánya is akadályozza a családokat az egészséges életvitelben. Táplálkozásukból különösen a magas rosttartalmú zöldségek és gyümölcsök, illetve a magas értékű fehérjeforrások hiányoznak. Az olcsóbban beszerezhető burgonya, szárzésztafélék, baromfi aprólékhús túlsúlya jellemzi a helyi konyhákban előállított ételeket. Mindezeket felül kiharadt pénzükből pedig a gyerekeknek vásárolnak, elsősorban édességeket, hiszen még mindig ez a leginkább elérhető kézzel fogható örömforrás, amit nekik adhatnak.

A szegény sorsú nők családjaiban szinte általánosan jellemző, hogy a nők azok, akik saját egyéni szükségleteik háttérbe szorítása árán is takarékoskodnak a család érdekében. Női interjúalanyaink fiatal koruk ellenére máris arról számoltak be, hogy számukra elsődleges a gyerekek és a férj szükségleteinek kielégítése a saját igényeikről történő lemondások árán is, legyen az a legalapvetőbb szükséglet, akár az étkezés, a gyógyszerek kiváltása vagy a ruházkodás.

A váratlanul felmerülő költségek, kiadások különösképpen megterhelik a családi költségvetést. A közüzemi hátralékok, a hitelek felhalmozódása mindennapos. Más lehetőségek és információ hiányában sokan nagyon kedvezőtlen törlesztési feltételekkel rendelkező gyorskölcsönöket vesznek fel, amelyeknek többszörösét kellene visszafizetniük. Ennél is rosszabb alternatívaként jelenik meg az uzorakölcsön, amelyről hiába tudják, hogy aránytalanul nagy kamattal jár, más lehetőségek hiányában mégis igénybeveszik. A szegénység mélyülését megakadályozó természetes szociális védőháló (Fábián 1997) ebben az elszegényedett környezetben nem tud működni, mivel az emberek nem tudnak kölcsönös segítséget nyújtani egymásnak.

5. 3 A kapcsolati háló sajátosságai és hatása a partnerszelekcióra

A kapcsolati háló sokféleképpen befolyásolhatja az emberek életét. Eredményeink szerint jelentős hatással van többek között a tanulási és munkavállalási lehetőségekre, életervezésre párválasztással, párkapcsolat-alakulással, gyermekvállalással összefüggő döntésekre és a mindezekkel kapcsolatban kialakuló közösségi kontrollra.

Korábbi kutatások (Wilson 1997, Albert – Dávid 2007, Huszti 2012) már bemutatták a különböző társadalmi státuszú csoportok kapcsolati hálójának jellegzetességeit. Míg az iskolázottabb, jobb anyagi helyzetű emberek kapcsolati hálói kiterjedtebbek, addig az alacsony társadalmi státuszúaké szegényesebbek. Interjúalanyaink körében a Granovetter (1991) nyomán erős kötéseknek definiált kapcsolati formák dominanciája figyelhető meg, míg a gyenge kötések, amelyek a különböző társadalmi csoportokhoz való összekötést, makrotársadalmi integrációt segíthetnék elő kevésbé jelennek meg. Kapcsolati hálójuk

leginkább a közvetlen környezetükre, a családtagokra és a szomszédságra terjed ki. Messing és Molnár (2011) összetartó kapcsolatoknak nevezik ezeket a kapcsolati formákat, amelyek a reciprocitással, szolidaritással jellemezhetőek, elősegítik a mikrotársadalmi integrációt, ugyanakkor homogének, zártak, nem rendelkeznek híd funkcióval, így nem segítik elő a társadalmi mobilitást.

A vizsgált zsákfaluban élő fiatalok ismeretségi köre ugyan kiterjed akár a falu teljes népességére is, de többnyire nem terjed túl annak határain. A falu homogén szegénysége miatt így nincsenek eltérő társadalmi státuszú szereplői a kapcsolataiknak. Interjúalanyaink között azok a férfiak rendelkeznek a legkiterjedtebb kapcsolati hálóval, akiknek volt már korábban munkaviszonyuk más településeken. Ők azok az elenyésző kisebbség, akik munkainformációkról tudnak érdeklődni más településen élő ismerőseiktől, így alkalmi jelleggel tudnak dolgozni. Ugyanakkor ezek a kapcsolatok a partnerszelekció során nem hasznosultak, nem jellemzőek a szezonális munkavégzés során kialakult párkapcsolatok.

A vizsgált zsákfaluban élők többségének kapcsolati hálóját a multiplexitás alacsony foka és a „hídszerű” kapcsolatok szinte teljes hiánya határozza meg, ami nem csak munkaerőpiaci lehetőségeiket korlátozza, de partnerszelekciót is jelentősen befolyásolja. Különösen női interjúalanyainkra jellemző, hogy a családi, rokoni, szomszédsági kötelékeken kívül nem rendelkeznek más kapcsolatokkal, mivel számukra az elsődleges munkaerőpiac nem nyitott.

„Így az iskolában ugye voltak osztálytársak, de azokkal megszakadt már a kapcsolat. Nem beszéltem azokkal mióta eljöttem. Aztán mással úgy nem nagyon. Nem nagyon szoktam eljárni innen. Néha átmegyünk vásárolni ...-re, de máshova úgy nem.” (19 éves nő)

„Van a szomszéd néni... egy hatvanvalahány éves, hát nem öreg, mert jól tartsa magát, vele szoktam így beszélgetni, de így más nincs. Anyuék ugye nem itt élnek, anyósommal meg örülök, ha nem kell beszélnem.” (23 éves nő)

„Hát itt mindenki ismer mindenkit! [...] Hát a falun kívül lakik egy testvérem L...-en, meg az egyik nagybátyám Budapesten, de azokkal meg mondjuk nem beszéltem már ezer éve. Így ennyi.” (34 éves férfi)

„Ohh mindenkit ismerek! Ez a baj! Vagyis nem baj, mert végül is jó is, hogy tudom, hogy milyenek, meg kitől mire számíthatok. De rossz is, mert mindennek egyből híre megy. Meg hát unalmas is egy idő után, hogy itt sosincsnek új arcok.” (18 éves fiú)

A településen dolgozó, de nem ott élő orvost, védőnőt, alapítványi dolgozókat, illetve a polgármestert és a falugondnokot mindannyian ismerik. Ezek a professzionális segítők bár szerepükből adódóan olyan szolgáltatásokat nyújthatnak, amelyeknek célja az emberek egészségi állapotának, szociális biztonságának, életminőségének stb. növelése, azonban ezek a szakmai szerepek ideiglenes jellegükből adódóan nem segíthetik elő a kapcsolati formák bővülését olyan mértékben, mint például ahogyan egy munkahely. A falu méretéből adódóan mindenki ismeri a településen dolgozó szakembereket, ugyanakkor interjúalanyaim nem egységesen nyilatkoztak arról, hogy tudnak-e ezekhez a szereplőkhöz fordulni probléma esetén, tudnak-e tőlük segítséget kérni.

„Hát polgármester. De hálistennek már régen kellett tőle kérni...le is kopogom...de régen ha nem volt bementem...mondtam neki, hogy mi van...pont vettem egy új gáztűzhelyt, de közben H... kórházba került és már hónap vége is volt. Kértem tőle egy tízest, de ő egyből egy húszszret adott. Rendes nagyon. Nincs vele baj.” (34 éves férfi)

„A család, meg az alapítványtól. Mástól nem. Családgondozó papírmunkában tud segíteni, beszélgetni nem szoktunk. A polgármester nem nagyon segít. Védőnő sem segít. Ha baj van, ügyeletet hívunk. Egy óra, fél óra mire kijön, pedig itt van a K....-en.” (23 éves nő)

„Csak a családtól. Nem megyünk a családgondozóhoz, mert ránk szállnának.” (24 éves férfi)

„Hát nem nagyon kérünk segítséget. Nem is tudnánk kitől. Itt ebben a faluban nincsen olyan, hogy barátnő vagy barátság. A sógornőmmel tudok beszélgetni, mert ő is fiatalabb. Meg ugye anyósoméék. Szóval csak a család, akihez lehet fordulni.” (24 éves nő)

Az interjúalanyok elsősorban a családot nevezték meg, mint a segítségnyújtás fő forrását. A szülők, testvérek, anyósok, apósok, sógorok után a távolabbi rokonok és szomszédok is gyakrabban jelennek meg a professzionális segítőknel az interjúkban, mint a különböző problémák megoldását segítő szereplők. Ezek a helyi kapcsolatok nem képesek társadalmi távolságokat összekapcsolni, nem jelentenek hidat más társadalmi csoportok felé és nem teremtenek szélesebb lehetőségeket a problémák megoldásában sem. Mivel a falu lakosságának még a kapcsolati hálója is homogenitást mutat, ezért nincs lehetőség helyben a kapcsolati hálót más társadalmi helyzetű szereplőkkel bővíteni, ami a partnerszelekciós lehetőségekre is hatással van.

A zsákfaluban élő elszegényedett családokban ez a kapcsolati forma így nem jelenthet biztonságot, nem véd meg a szegénységtől és nem is segíti elő a szegénységből való kitörést. Mindeközben a kapcsolati háló újraépítésére sem az iskola, sem a közfoglalkoztatás, sem az idénymunkák, sőt még a párválasztás sem ad lehetőséget.

A párkeresési aktivitást növelhetné annak reménye, hogy a párválasztás a kapcsolati háló bővülésével is jár. Hiszen az adott személye egy másik családba belépve, annak kapcsolati formáival, egyéb erőforrásaival összeköttetésbe kerülhet a párválasztás után. Az interjúalanyok körében a származási szempontú homogámia jellemzi a párválasztást, így a kapcsolati háló bővülés is főleg az „erős kötéseket” kategóriájára terjed ki. Mindez nemcsak az egyén, hanem az egész közösség számára is hatással van, mivel nem érkeznek be új, másfajta társadalmi-gazdasági erőforrásokkal rendelkező tagok a közösségbe, akik bázisát jelenthetnék bármilyen változás elindításának.

Megyesi (2015) a társadalmi tőke negatív hatásait vizsgálva Portes (idézi Megyesi 2015:106) nyomán megállapítja, hogy az összetartó társadalmi tőke túlsúlyba kerülése sajátos normákat, elvárásokat teremthet, erős társadalmi ellenőrzést idézhet elő. A párkapcsolati, családformák esetében ez azt jelenti, hogy ebben az elszigetelődő és az összetartó kapcsolatok kizárólagosságával jellemezhető társadalmi térben nem válhat normává a különböző értékrendszerek, életstílusok együttlélése, ami a párválasztás és családalapítás mintáira is vonatkozik. A hagyományok, a tradíciók, a társadalmi ellenőrzés sokkal erőteljesebb hatással bír a párválasztással és családalapítással összefüggő döntésekre, mint azokban a közösségekben, ahol a különböző társadalmi tőke fajták egyensúlya jellemző. Az interjúalanyok egy csoportja is leginkább a közösségi elvárásoknak való megfelelés miatt döntött a fiatalkori élettársi kapcsolat mellett, mivel ez a kapcsolati forma a házassághoz hasonlóan a településen a felnőtté válás lehetőségét kínálja. A közösségnek való megfelelés motiválja a fiatalok akkor is, amikor azért költöznek össze, hogy kapcsolatukat elfogadtassák a környezetükkel és akkor is, amikor az előre nem tervezett terhesség bekövetkeztével döntenek a közös élet megszervezése mellett.

A vizsgált zsákfaluba nagyon alacsony számban érkeznek be új lakosok, ők is jellemzően itt élő párjukhoz költöznek. Mint már említettük, a településen kívül párt választó interjúalanyaink is hozzájuk hasonló társadalmi helyzetűek, a hasonló társadalmi közeg megkönnyíti számukra a helyi szokásokkal való azonosulást. Sok interjúalanyról tapasztalt alacsony önértékelés, gyenge érdekérvényesítő képesség nem teszi lehetővé a helyi normákkal való szembeszegülést, az esetleges szankciók kockázatának vállalását. A jelenséget tovább erősíti, hogy interjúalanyaim közül kizárólag a nők között találhatunk olyat, aki párválasztási céllal költözött a településre (a férfiak vagy ide születtek, vagy kisgyermek korukba érkeztek

ide a családjukkal) és a szegény családokban jellemző tradicionális nőképpel nem összeegyeztethető az innovatív, az önmegvalósító, a társadalmi normák ellen fellázadó nő.

„Furcsa volt először itt, de végül is megszoktam. [...] hát egyedül voltak, csak az anyósoméék voltak itt nem volt nagyon más választásom, mindent úgy kellett csinálni, ahogy ők akarták. Meg mindent úgy kellett csinálni, ahogy a faluban szokás volt.” (23 éves nő)

„Hát van úgy, hogy én nem értek egyet azzal, amit az anyósoméék mondanak, vagy akárki itt a faluban. Mert, hogy mondjam...azért nem minden úgy van már, mint az ő idejükben volt, változott a világ. [...] nem nagyon szoktam ellent mondani nekik, még akkor sem, ha tudom, hogy nincsen igazuk, mert úgy vagyok vele, hogy nem akarok vitát meg békétlenséget.” (33 éves nő)

Az elvárt magatartástól eltérő viselkedés szankciókkal járhat egy ilyen zárt közösségben, így a közösség tagjai kénytelenek alkalmazkodni. Ez a szankció lehet a „megvetés” is, mint ahogy láthattuk az interjúalanyaim számára is fontos, hogy mit gondolnak róluk a helyi közösségben. Az erőforrások korlátozottsága, más közösségekhez való kötődésük hiánya miatt így nagyon fontossá válik a településen belüli megítélésük.

A kapcsolati formák sajátosságai, az összetartó társadalmi tőke túlsúlya megakadályozhatja a helyi közösségen kívüli értékek beáramlását és átvételét, ami a fejlődés útjába állhat és megakadályozhatja a párkapcsolati és családformák sokszínűvé válását, a különböző életformák közötti választás lehetőségét, amely a modernizáció értékeivel áthatott fejlett társadalmakban elfogadottá vált. Az összetartó kapcsolatok, a másik két kapcsolati forma hiánya miatt így korlátozó, bezáró erővé válnak, hatást gyakorolnak a fiatalok párválasztási folyamatában, a nemi és családi szerepekkel kapcsolatos elvárások átörökítésében, így a zsákfaluban élő fiatalok tradicionalitásba kényszerített életútjának fixálásában is. Ebben a társadalmi közegben az erős közösségi kontroll hatással van az élet minden területére: tanulás, munkavállalás, felnőtté válás, párválasztás, párkapcsolat-alakulás, szexualitás, gyermekvállalási döntések.

A településen a különböző életformák elfogadása is kevésbé jellemző. Ezt bizonyítja például, hogy annak ellenére, hogy a településen nem ismernek homoszexuális párokat, negatív érzelmekkel túlfűtve beszélnek a homoszexualitásról. Egy konkrét eset megjelent több interjúban is, amely szerint néhány évvel ezelőtt egy a saját neméhez vonzó fiatal férfit szinte kitalált a helyi közösség.

Az egyedülálló családi állapot is többnyire kedvezőtlen megítélést kap a faluban. A helyi közösség elvárásaként jelenik meg a felnőttkorúak számára a párkapcsolat megléte, ami tovább erősíti a fiatalok párkeresési aktivitását és ösztönzi a fiatalkori együttélő párkapcsolat kialakítását is.

„A sógornőm is csak úgy néz ki, hogy megállapodik végre. Azt hittük már sose fog. Mindig mondogattuk neki, hogy ne válogasson ennyit, mert egyedül fog maradni itt szégyenünkre, oszt akkor majd megnézheti magát. Már 20 éves, éppen ideje volt már.” (31 éves nő)

„[...] itt ilyen korúak, mint mi nincsenek szinglik, egyedül A... van. Azért már 30 év felett már ciki, csak ki kéne alakulnia, hogy férj, család meg gyerek.” (35 éves nő)

„Kevés van, aki már úgymond felnőtt és egyedül lenne. Igazából, aki egyedül van, arról mind tudom, hogy miért. Az egyiknek például nemrég meghalt az ura, a másiknak börtönben van. Vagy mondjuk egyszerűen bolond és azért lett neki később, mert olyanról is hallottunk már.” (18 éves férfi)

A településen meglehetősen alacsony a felnőtt lakosság körében az egyedülállók száma. Egyszemélyes háztartásokat kizárólag megözvegyült idősök között találunk a településen, de a társ nélküliség is inkább az idősebb korosztályra jellemző. A fiatalabb korosztályban az egyedülálló státusz is inkább ideiglenes vagy valamilyen váratlan esemény miatt alakul ki (például betegség, özvegyiség, az élettárs börtönbüntetése miatt megszakad a kapcsolat) és nem egy önként vállalt életforma. Interjúalanyaim közül két nő nem rendelkezett párkapcsolattal az interjú időpontjában. Mindkettőjüknek élettársi kapcsolata ért véget a beszélgetés előtt néhány hónappal. Az egyik esetben a férfi börtönbüntetése miatt szakadt meg a kapcsolat, a másik esetben pedig a nőt bántalmazta a párja és ezért elköltözött tőle. Mindkét esetben komoly okok vezettek a kapcsolat felbontásához és az egyedülálló anya státuszának vállalásához.

Csurgó és Légmán (2015) a helyi közösségek integrációját vizsgálva két alapvető integráló mechanizmust azonosít. Az elsőben a kollektív identitás jelenti az integráció alapját, a közösség identitásformáló szerepéhez kapcsolódik, míg a másodikban az integráció a közösség intézményi jellegéhez kapcsolódva az egyének közösségbe szerveződve vállalnak részt a közösség életében. A közösségek életét jelentősen befolyásolják a benne működő intézményei, illetve mennyire elérhetők a társadalmi intézmények számukra, hiszen ezek ellátják a fennmaradásukhoz szükséges funkciókat, szervezik a társadalmi életet, elősegíthetik

a társadalmi integrációt. A közösségek számos funkciót töltenek be: közös szabályok, normák megteremtése és fenntartása, kollektív identitás alkotása és fenntartása, egymás segítése, kontrollálása, egyének közötti interakciók működtetése, szocializáció és társadalmi részvétel elősegítése és ellenőrzése. Elősegítheti az egyén integrációját, ugyanakkor a helyi közösségek zárttá válása, homogenizálódása szegregálódáshoz és dezintegrációhoz vezethet. Mindez a partnerszelekció mechanizmusaira is hatással van. A zsákfaluban más társadalmi csoportok és más társadalmi intézmények elérhetőségének korlátozottsága miatt a helyi értékek, normák kizárólagossága nem kérdőjelezhető meg, mivel tömegesen nem jutnak be olyan szereplők (pl. új lakosok, más társadalmi csoportokból származó ismerősök, állandóan jelen levő szolgáltatások és annak szakemberei) a településre, akik másfajta értékrendszereket képviselve újfajta mintákat mutatnának meg.

Interjúalanyaink számára a helyi közösség a Légmán (2012) által közvetlen vagy adott közösség ideáltípusának definiált közösségtípusnak feleltethető meg. Az ilyen közösségekre jellemző, hogy egy már kialakított identitást, normákat, így biztonságot is kínál, amelynek értékei nem kérdőjelezhetők meg tagjai számára. A közösség fontos szocializációs funkciót tölt be, az egyén alkalmazkodik a közösség érték és normarendszeréhez, az individuum háttérbe szorulása jellemző. Durkheim (2001) differenciált társadalmakra jellemző organikus szolidaritása és Granovetter (1995) erős kötések elmélete is ezt mutatja be. Interjúalanyaim többsége a településen nőtt fel, számukra a zsákfalú közössége jelenti a közvetlen közösség ideáltípusát. Erre a hagyományos közösségre jellemző, hogy a kollektív identitás az egyént a közösséghez köti. Több interjúalanyom is elköltözött ideiglenesen a településről, de mindannyian visszatértek. Azok, akik egyedül költöztek el, általában párkapcsolati motivációval tették mindezt és az adott párkapcsolat megromlása miatt költöztek vissza a szülői házba. Az elköltözők egy másik csoportja viszont családotól költözött el a jobb életlehetőségek reményében, amelyeket részben meg is találtak, mégis visszatértek. Ezeknél az eseteknél érzelmi alapon hoztak döntést a visszaköltözésről, a család, és a szülőfalú hiányát nem tudták kompenzálni a jobb életésélyek sem.

„Elmentünk ...-re mindannyian. Abból jobb volt, hogy volt munka, iskola meg minden, de csak mindig hazavágytunk, csak mindig azt mondtuk, hogy nekünk itt van az otthonunk. Így egy évet fent voltunk, hogy hátha megszokjuk majd, de sose tudtuk.” (18 éves férfi)

„Én laktam máshol is, de visszaköltöztem. Egy részből, mert én itt nőttem fel. Ez a szülőfalum. Volna rá esély hogy, elmenjek, de nem akarok, mert nekem itt vannak a mamáim...itt vannak

eltemetve és én a sírt nem akarom itt hagyni. Jó haza tudnék járni, de úgy nem akarok.” (24 éves férfi)

„Mi elköltöztünk egyszer Pestre, de jaj, én soha nem szerettem Pestet. Vagy 3-4 éve költöztünk el, a férjem miatt. Munka miatt. [...] megpróbáltuk, de hát a gyerekeknek nem jött be Pest, és ide vágytak vissza. Meg én is nagyon. [...] Meg ott a gyerekeknek a barátkozás sem úgy ment. Meg ha már melegszik az idő, kint vannak mindig, nekik hiányzott a kinti légkör, ők hozzá vannak szokva a zöldhöz és az, hogy egész nap be voltak a négy fal közé zárva az nem ment nekik.” (35 éves nő)

A közösséghez való tartozás élményének megélése szempontjából a konfliktusok minimalizálása a cél, ami miatt a közösség által elfogadott szabályok szerinti életszervezést követik az interjúalanyok is. Mindezt bizonyítja, hogy nincsenek éles különbségek az életpályákban: iskola, iskolai lemorzsolódás, párválasztás, gyerekvállalás, családi élet és közfoglalkoztatás. A szakaszok többnyire lineárisan követik egymást és többnyire az is meghatározott, hogy egy férfi és egy nő életében melyik életszakaszban mi a legfőbb feladat. A gyerekvállalás után nincs lehetőség visszamenni tanulni, mert a tanulói szerep nem összeegyeztethető a szülői szereppel. Nőként nincs lehetőség heti ingázással munkát vállalni, mert az összeegyeztethetetlen a tradicionális nőképpel. Az autonóm döntéshozatal ebben az értelemben vett korlátozottságáért cserébe viszont biztonságérzés járhat: ha nincsenek valódi alternatívák, akkor nem lehet rosszul választani, nem érheti veszteség az egyént, illetve nem érezhet veszteséget. Azok a fiatalok, akik felnőtt szerepük megerősítése, párkapcsolatuk elfogadtatása érdekében döntöttek fiatal korban az együttélő párkapcsolat kialakítása mellett azok közé az interjúalanyaink közé tartoznak, akik leginkább elégedettek a kapcsolatuk és az életük alakulásával. Életkörülményeik a többiekéhez hasonlóak, ugyanakkor, mivel mindezt elfogadják, természetesnek veszik, ezért sok esetben nem érzékelik, milyen szakadékok választják el őket a többségi társadalomban elérhető életszervezési lehetőségeiktől.

Giddens (1991) szerint a premodern társadalmakban biztosították az egyéni és kollektív identitás stabilitását a tradíciók. Míg a késő modern korban az identitás megerősítését már nem feltétlenül segítik azok a hagyományok, amelyek korábban megkérdőjelezhetetlennek tűntek. Mivel megszűnt a tradíciók kizárólagos követésének kényszere az emberek számára egyéni feladattá vált az identitásuk kialakítása, amely bizonytalanság érzés fokozódásával is járt. Ezzel szemben a vizsgált településen a helyi hagyományok erősen jelen vannak, az individuum előtérbe kerülése kevésbé jellemző. Mindezt bizonyítja, hogy az interjúalanyaink jövőtervezésében szinte egyáltalán nem

szerepeltek és jelenleg sem szerepelnek egyéni célok. Egyéni és családi erőforrásaik hiányosságai, iskolai pályafutásuk akadályozottsága és a mindezekből is következően szerény munkaerőpiaci kilátásaik és bevételeik nem is tették reálissá az olyan jobb helyzetű kortársaik számára szinte általános egyéni célként azonosítható elemeket, mint például az iskola befejezése, érettségi, továbbtanulás, munkaerőpiaci elhelyezkedés, karrierépítés vagy valamilyen anyagi forrást is igénylő szabadidős, kikapcsolódási lehetőség (pl. szórakozás, koncertek látogatása, nyaralás). Így mindezek nem is versenyezhettek az olyan a helyi közösség számára hasznosítható elemekkel, mint például a helyi szokásoknak követése, a nemi szerepekhez kötődő elvárásoknak való megfelelés vagy a helyben elérhető társadalmi szerepek betöltése, amelyek más lehetőségek hiánya elsődlegesen a következőkre korlátozódik: gyermek, férfi/nő, férj/feleség, szülő, nagyszülő, vagyis a családban betölthető szerepekre.

„A gyerekeknek minél többet megadni, hogy ne legyen olyan kirekesztettek az iskolából.” (24 éves nő)

„Hát nekem már nem kell semmi. Majd a gyerekeknek... azért megpróbálunk gyűjteni-gyárapítani, hogy a gyerekeknek már jobb legyen.” (34 éves férfi)

„Nekem magamnak már semmi...a gyerekeknek...most magamnak milyen jövőt már? Nekem már semmi jövőm nincs...a gyerek tanuljon tovább...a kislány is...legalább a nyóc.” (24 éves férfi)

Szükségleteik megnevezésekor nem szerepelnek olyan elemek, amelyek kizárólag önmaguk számára hasznosíthatók. Jövőbeli terveik megnevezésekor is az egész családjukra gondoltak. Ezek a fiatalok nagyon fiatal korban családot alapítottak, gyermeket vállaltak, a nyilatkozataik szerint a családi szerepek, szülői szerepek, a családról és gyermekekről való gondoskodás felülírja az egyéni szükségletek kielégítését és az egyéni célok teljesülését.

5. 4 A származási család hatása a párválasztásra⁶

A szülői befolyás több dimenzióban is kifejti hatását a gyermekek élettervezésére, így a családalapítására is. A család a szocializáció elsődleges színtere, a normák, értékek, szerepek

⁶ Az alfejezet tartalmát részletesen tartalmazza a következő tanulmány: Molnár Éva (2018): A származási család hatása a fiatalok életkezdési lehetőségeire egy elszegényedett faluban. In: Mező Ferenc – Mező Katalin – Mándy Zsuzsanna – Mester Dolli (szerk.): A világ interdiszciplináris megközelítésben. Debreceni Egyetem, Debrecen 106-119.

átadásának terepe (Utasi 1991), amelyek egész életen át végigkísérik az egyént (Bánlaky 2001). A családban és annak környezetében tapasztalt párkapcsolati, családi minták, a férfiakkal és nőkkel szemben támasztott elvárások mintaként szolgálhatnak a felnövekvő generációk előtt. A szülők nemi szerepekhez köthető attitűdje, kapcsolatának megítélése a párválasztással kapcsolatos elvárásokat is irányíthatja (Buda 1985) ezért vizsgálatunk szempontjából nagy jelentőséggel bír, hogy interjúalanyaink hogyan értékelik saját származási családjukat, annak erőforrásait, működési mechanizmusait.

Interjúalanyaink jellemzően nagycsaládokból, magas gyermekszámú családokból származnak. Két interjúalanyom nem a származási családjában nevelkedett, hanem gyermekotthonban illetve nevelőszülőknél. Nekik alig vannak információik a testvéreikről és a vér szerinti szüleikről. Ugyanakkor a származási családok bemutatásakor megfigyelhető volt, hogy az interjúalanyoknak nehézséget okoz a család jellemzőinek, a családdal kapcsolatos emlékek felidézése. Nem gondolom, hogy mindez az interjúszituáció miatt kialakuló feszültség vagy bizonyos információk szándékos elhallgatása, szégyenkezés miatt alakult volna ki, mivel a meglévő emlékképeket viszont nagy részletességgel, a legintimebb információk kendőzése nélkül mesélték el. A családi múlt homályosságának okát sokkal inkább annak tulajdonítom, hogy az interjúalanyok nagycsaládokból származtak, sok testvérrel rendelkeztek és otthonaikban is magas lakószám volt jellemző. A szülőknek így kevesebb ideje és energiája volt egy-egy gyerekkel való foglalkozásra, ami azzal járhatott, hogy kevesebbet beszélgettek velük, ami nem segíthette elő a gyerekkori emlékek rögzülését. Egyetlen interjúalanyom rendelkezik csupán egy testvérrel, a többiek legalább háromgyermekes családokból, leggyakrabban öt és hatgyermekes családokból származnak.

A szülők házassági és gyermekvállalási életkora több szempontból is befolyással bír, mivel a fiatalon házassodó szülők mintaként szolgálhatnak, illetve maguk is fiatalkori családalapításra ösztönözhetik a gyerekeiket. A fiatalkori gyermekvállalás nehezítheti a munkaerőpiaci elhelyezkedést, a munkabérszerzést, az ilyen családokban kevésbé tudják megadni az anyagi, társadalmi és érzelmi biztonságot a gyermekeik számára, akik korábbi életkorban válnak motiválttá a szülői ház elhagyására (Thornton 1991). Így a fiatalkori családalapítás és az annak következtében felerősödő szegénységi kockázat is generációkon keresztül öröklődhet (Virág 2015).

Az interjúalanyok bár nem minden esetben tudták megmondani az édesanya életkorát az első gyermek vállalásakor (sőt a jelenlegi életkorát vagy a pontos születési dátumát sem), ugyanakkor az interjúkból kirajzolódik, hogy a szülői generációban is fiatalkori gyermekvállalási minta volt jelen. Interjúalanyaim több mint fele tudta pontosan az édesanya életkorát az első gyermek vállalásakor, ők egyetlen kivételtől eltekintve 16 és 20 év közötti

életkorokat neveztek meg. Az édesapák életkora is ehhez hasonlóan alakult az első gyermek születésekor, 16 és 22 év között. Egy későbbi fejezet bemutatja, hogy ez a fiatalkori gyermekvállalási minta jellemzően azóta is megmaradt.

Az interjúalanyok szülei között néhány éves korkülönbség látható. Az édesanyák és édesapák jellemzően hasonló korosztályból kerültek ki, nincsen példa öt évnél nagyobb korkülönbségre a szülők között általában az apák idősebbek néhány évvel az anyáknál.

Nem minden interjúalany családjá származik a vizsgált zsákfaluból. Három esetben háromezer főnél kisebb településről, egy esetben egy hétezer fős kisvárosból és egy esetben egy tizenötezer fős városból érkeztek a faluba, mindegyik legfeljebb 40 km-es távolságra található. Eredményeink szerint nincsenek jelentős különbségek a zsákfaluban felnőtt és a már „felnőttként” minden esetben párkapcsolati motiváció miatt a zsákfaluba költöző fiatalok származási családjainak családszerkezete vagy szociális helyzetük alapján.

Az interjúalanyok szülei a legtöbb esetben törvényes házasságot is kötöttek egymással. Négy esetben szakították meg a házasságot a szülők, ugyanakkor ez csak egyetlen esetben jelentett tényleges különválást. A másik három esetben a válás után is egy háztartásban éltek a szülők és továbbra is házastársként viselkedtek egymással, így a házasság törvényes megszűnését nem feltétlenül a kapcsolat minősége befolyásolta. Féltestvérek az apa részéről fordultak elő, ők voltak azok, akiknek az interjúalanyok édesanyjával való családalapítás előtt más nőktől is lett gyermeke, akik nem az édesapjukkal egy háztartásban nőttek fel, így nem is alakult ki szoros kapcsolat az interjúalanyok és féltestvéreik között.

Az interjúk szerint a szülők egyik esetben sem rendelkeztek érettséggel, így annál magasabb iskolai végzettséggel sem. Az édesanyák legtöbbször a háztartást vezette, a családról és a gyermekekről gondoskodott. Egyik édesanya esetében sem neveztek meg szakmákat, foglalkozásokat, a fizetéssel járó munkavégzést a szezonális jelleggel végezhető, szakképzettséget nem igénylő mezőgazdasági munkák jelentették, illetve a nagyobb szomszéd településeken végezhető takarítói munkát említettek még meg. Az édesapák is egy jelentős része dolgozott a mezőgazdaságban, ugyanakkor esetükben már foglalkozások is megjelentek: hegesztő, lakatos, kertész, sofőr.

„Annyi, hogy régebben jobban lehetett a földeken dolgozni, a legtöbben abból éltek. Aki meg nem eljárt K...-re, vagy B...-ra mert ott sokan dolgoztak a gyárakban is, hegesztőként vagy géplakatosként például.” (26 éves férfi)

„Ott volt ilyen torma, oszt azzal. Mert akkor még nagy volt a szegénység, mikor én még gyermek voltam. Cirkot vágtak, meg ilyenek, abból tartottak el minket.” (34 éves férfi)

„Anyám az úgy semmit nem dolgozott, otthon volt velünk. Nem is tudott volna elmenni, mert heten voltunk testvérek és mindig volt kicsi gyerek, akiről gondoskodni kellett.” (26 éves nő)

„Hát régebben itt a földeken lehetett dolgozni a határban. Úgy jöttek ki és vitték munkáskocsival az embereket. Apám is ezt dolgozta. Meg mikor már nagyobbak voltunk, akkor mi is mentünk anyámmal címerezni vagy kukoricát szedni, mikor minek volt a szezonja.” (27 éves nő)

A rendszerváltás előtt a helyi alacsony képzettségű munkavállalóknak is volt lehetőségük a mezőgazdaságban vagy az iparban elhelyezkedni a környező településeken, addig a kilencvenes években megváltozott munkaerőpiac következtében az interjúalanyok szülei is elveszítették az állásukat, aminek következtében a családok többsége nem rendelkezett munkabérből származó jövedelemmel.

Az interjúalanyok egy része gyermekkorában is tisztában volt vele, hogy hátrányos helyzetű családból származik, hogy más településen él, több anyagi bevétellel rendelkező családok jobban élnek, több lehetőséget tudnak biztosítani a családtagok számára, mégis elbeszéléseikben többnyire a pozitív emlékek dominálnak, a származási család a bizonytalan egzisztenciális helyzete ellenére is nagyfokú érzelmi biztonságot jelentett számukra.

„Szegények voltunk...megmondom őszintén nagyon be kellett osztani. Egyik nap krumplit ettünk, másik nap tésztát, nem úgy ám, hogy krumplis tésztát egyből. Sok éhes száj volt otthon és ezért is kellett beosztással lenni. De így is azt mondom, hogy nekem nagyon jó gyerekkorom volt és nagyon jó viszonyom volt a szüleimmel is, meg az összes testvéremmel és ez így van a mai napig is.” (27 éves nő)

„Sok jó emlékem van a gyerekkoromból. Nem voltunk gazdagok, de azért mindennap jutott ennivaló. [...] és ha volt valami bajom, akkor anyámnak éppúgy elmondhattam, mint apámnak. Úgy, hogy sokan voltunk testvérek nem volt unalom a házban, mindig ki találtunk valamit magunknak.” (21 éves nő)

„Jó ha nagy a család...hát hogy mondjam...én onnan tudom, hogy nekem sok tesóm van. És minket mindig is az illemre tanítottak, meg a jóra tanítottak. Mi nagyon szeretjük egymást, meg mindig kiállunk egymásért. Sosem volt olyan, hogy mi egyik tesónkat hagyjuk, hogy menjen a hülyeségbe, és mi nem védjük meg. Szóval vigyázunk egymásra.” (19 éves nő)

Interjúalanyaim másik csoportjánál a pozitív emlékek háttérbe szorulása a jellemző. A gyermekkoruk bemutatásánál a negatív elemek dominálnak. A szegénység és az anyagi erőforrások hiányának részletes elemzése mellett kitérnek arra is, hogy nem voltak elégedettek a szülőikkel kialakult kapcsolattal, nem igazán volt lehetőségük a szorongásaik megosztására, így a család nem jelentett számukra érzelmi biztonságot. Mindez ösztönzően hatott a fiatalkori együttélő párkapcsolat kialakítására is.

„Én csak arra emlékszem, hogy mindig, de mindig veszekedtiünk. Legtöbbit apámmal meg az egyik öcsémmel. A testvéremmel valahogy nem bírtuk egymást és ez így van a mai napig is. Apámék meg mindig az ő pártját fogták akármi is volt. Nem szerettem ott lakni.” (Férfi 26)

„Hát nem volt olyan túl jó gyerekkorom. Az hogy szegények voltunk az egy dolog volt. Mindig mentünk az iskolába és persze láttuk, hogy csak mi voltunk rongyosak. Egy se volt olyan rongyos mint mi...de a másik meg az, hogy nem is nagyon foglalkoztak velem. Volt még négy kistestvérem és én voltam a nagy, rám már nem jutott idő.” (Nő 23)

A származási család jellemzői nemcsak akkor hatnak ösztönzően a családtól való leválásra, ha az nem tölti be az érzelmi biztonság funkcióját is, hanem azokban az esetekben is, amikor a rossz életkörülmények közül, a családi munka- és hatalommegosztás szempontjából kedvezőtlen helyzetből akartak a fiatalok egy jobb élet reményében kiszakadni. Ezt az ösztönző tényezőt női interjúalanyaink egy csoportjánál tapasztaltuk, mivel a családi munka- és hatalommegosztásban leginkább a fiatal nők kerültek periférikus helyzetbe. A fiatal nők feladatai, kötelességei folyamatosan nőttek az életkorukkal előre haladva, ugyanakkor jogaik, lehetőségeik nem bővültek ezzel párhuzamosan. Mindez folyamatos belső feszültségeket generált bennük, amit a családi ház elhagyásával akartak enyhíteni.

„Mivel én voltam a legidősebb lány, ezért nekem ugye mindent csinálni kellett. Mert az öcsémnek nem mondták, hogy mossanak, meg főzzenek. Ők mehettek ide-oda és rám maradt minden. Miután megcsináltam mindent otthon, én azután sem mehettem el, de nekik meg csinálniuk sem kellett semmit meg el is mehettek. De ha szóltam érte, hogy ez nem igazságos még majdnem le lettem mocskolva.” (31 éves nő)

A származási család hatása a fiatalok életszervezésének számos területére kiterjed, amely közvetve vagy közvetlenül befolyásolja a párválasztással, családalapítással összefüggő

döntéseiket is. A családot körülvevő társadalmi közeg, az örökölt erőforrások, a szocializációs minták a fiatalok életének szinte minden területét befolyásolják: tanulási esélyek, munkavállalás lehetőségei, nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások, elérhető házassági piacok, kapcsolati háló, párkeresési aktivitás, párválasztási preferenciák, szexualitás, családtervezés, gyermekvállalás. A következőkben ezeket a meghatározó területeket mutatjuk be.

5. 5 Tanulási perspektívák és „karriertervezés”

Az oktatási esélyeket vizsgálva szinte általánosítható, hogy minél kisebb a település, annál valószínűbb, hogy az ott élők képzettsége alacsonyabb az országos átlagnál. A települési lejtővel fordított arányban növekszik az alacsony iskolázottságú csoportok aránya, így azoknak az aránya, akik eleve hátrányból indulnak a munkaerőpiacon (Czibere – Molnár 2016b). Magyarországon az elmúlt évtizedekben nőtt az emberek képzettsége, azonban azokban a falusias térségekben élő családokban, ahol a mindennapi létfenntartáshoz kapcsolódó szükségletek kielégítése is gondot okoz, nincs lehetőség arra, hogy sokáig támogassák gyermekeik iskolai tanulmányait. Az oktatás és a szakképzés költségei megnöttek a családok számára, de ezzel párhuzamosan nem nőttek meg arányosan az erre fordítható támogatások.

A szegénységben felnőtt interjúalanyaink is már az oktatás legalacsonyabb szintjein is megtapasztalhatják hátrányaikat, amelyek a későbbiekben tovább erősödnek. Az iskolai lemorzsolódás, a képzettség nélküli iskolaelhagyás sokkal nagyobb volt körükben, mint a jobb helyzetben élő kortársaiknál. Így nem volt esélyük azoknak a hasznoknak a megszerzésére sem, amelyeket a tanulás, az iskolába járás, a tanulmányok sikeres befejezése mellett élvezhetnének. Az iskolára nem egy mobilitási lehetőségként tekintettek, sokkal inkább egy olyan társadalmi küzdőtérnek, ahol folyamatosan alul maradnak, ahol folyamatosan szembesülnek a hátrányaikkal. A tanulmányok folytatása, az iskola befejezése éppen ezért nem jelentett olyan ösztönző tényezőt számukra, ami miatt tudatosan későbbre időzítették volna az együttélő párkapcsolat kialakítását vagy a szülővé válást.

Az iskola számukra nem csupán a hátrányokat kompenzáló funkcióját nem tölti be, nem ad valódi lehetőséget a kapcsolati háló bővítésére sem, nem jelent integrálódási lehetőséget egy más közösségbe, továbbá a korai iskolaelhagyás miatt a munkanélküliség és a szegénység kockázatát sem képes csökkenteni.

Az interjúk alapján az iskolából hamar lemorzsolódó, kudarcokkal terhelt fiatalokra nem jellemző, hogy az iskolában megismert, más településen élő barátokra, ismerősökre tegyenek szert, illetve hogy egyáltalán motiváltak legyenek az iskolatársakkal való

kapcsolattartásra. A fiataloknak így az iskolában sincs lehetőségük arra, hogy szert tegyenek olyan kapcsolati formákra, amelyek más társadalmi csoportokkal, vagy intézményekkel kötnék őket össze.

A település lakosságának kétharmada legfeljebb alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezik, így az általános iskolát sikeresen befejező fiatalok már a legképzettebbek közé tartoznak. A korai lemorzsolódás miatt a legtöbben nem szereznek szakmát és érettségit sem. A faluban élő fiatalok az alacsony iskolai végzettséget a munkavállalásuk fontos akadályaként azonosítják, ennek ellenére ebben a szociokulturális miliőben, ahol a legalapvetőbb napi szükségletek kielégítése is kihívás, az iskolai eredményesség nem elsődleges fontosságú teljesítmény sem számukra, sem környezetük számára. A faluban már a harmadik nemzedék válik felnőtté úgy, hogy nem kapott esélyt az elhelyezkedésre, a munkatapasztalat-szerzésre, ami a szegénység újratermelődéséhez vezet ezekben a családokban. A településen dolgozó szakemberek szerint a helyben élő gyerekekre fokozottan érvényes a rossz iskolai teljesítmény, az évismétlés és az iskolai lemorzsolódás.

A település oktatási intézményi ellátottsága sem kedvez a sikeres iskolai előmeneteknek. Helyben csak óvoda működik, általános iskolába másik településre kell átjárni az érintett korosztályoknak. A településen felnőtt fiatalok általános iskolába minden esetben a 6 km-re található (egyetlen) szomszédos településre jártak. Míg a 30 év feletti interjúalanyok arról számoltak be, hogy kisiskolás korukban volt iskolabusz, amely a lakóhelyük és az iskola között szállította volna őket, addig a tőlük fiatalabbak már menetrendszerinti buszjáráttal jártak át a másik településre iskolába. A napi bejárás magasabb energia és költség ráfordítást, megnövekedett terheket is jelent.

A tartós munkajövedelemmel nem rendelkező emberek minden jövedelemszerzési lehetőséget igyekeznek megragadni. Ha adódott szakképzettséget nem igénylő munka (a faluban és a környékbéli településeken elsősorban a mezőgazdasági szektorban volt erre lehetőség), a család minden dolgozni képes tagja napszámosnak állt. Az iskolai tanulmányok befejezésénél a létfenntartási szükségletek fontosabbnak bizonyultak. A hetekig, hónapokig tartó munka miatt a fiatalok nem tudtak iskolába járni, illetve nem voltak képesek sem az elmaradott tananyagot bepótolni, sem az iskolai környezetbe visszailleszkedni.

„...aztán mikor nagyobbak lettünk, úgy mondom olyan 12-14 éves körül mentünk mi is dolgozni. Nem itten, hanem L.... határában mentünk tormázni. Ott nem érdekelte őke, hogy még gyerekek vagyunk, csak annyi, hogy gondolom mi utánunk nem járt annyi fizetség.” (24 éves nő)

„Hát hogy mondjam...nem azzal volt a baj, hogy nem szerettem. [...] anyuék is egy szegény család voltak és hogy voltak ilyen munkalehetőségek, ilyen napszámos munkák, hogy paprikaszedés, torma, meg ilyenek, mindig eljártam dogozni, meg ilyenek, mert ugye volt négy kisebb testvérem, én voltam a legidősebb, szóval volt, hogy én voltam a családfenntartó apuval. Ott annyival jobb volt, hogy volt munka, most már nincs úgy, mint azelőtt.” (27 éves nő)

„Apám eljárt kőműves mellé segédnek, aztán én is sokat mentem vele. Aztán megtetszett ez a dolog és úgy voltam vele, hogy most hiába jutnék el az érettségiig most attól nem lenne nékem jobb...aztán nem is nagyon jártam már be az iskolába utána...[...] Szerettem iskolába járni, de nagyon nehéz volt oszt semmi esélyem nem lett volna.”(18 éves férfi)

A megkérdezett fiatalok az interjúk során néhány kivételtől eltekintve nem igazán tudtak megnevezni olyan szakmákat, amelyeket szívesen kitanulnának és olyan foglalkozásokat sem, amelyekre gyermekkorukban vágytak. A szüleik szintén alacsony iskolai végzettséggel rendelkeztek, főleg szaktudást nem igénylő szezonális jellegű munkákból tartották el a családot. Ez a szülői generáció nem tudta gyermekeiket szakmaválasztásra ösztönözni. A faluban az elérhető munkalehetőségek, intézmények és a segítő kapcsolatok hiányában nincsenek helyben foglalkozási minták, a település elzártsága, a helyiek kapcsolati hálójának beszűkültsége pedig nem teremti meg a helyi fiatalok számára, hogy pozitív mintákkal is találkozzanak. Nem erősíti a fiatalok tanulási motivációját az sem, hogy pozitív mintákat nyújtó ismerősök hiányában nincsenek olyan személyes tapasztalataik, amelyek azt mutatnák, hogy munkaerőpiaci lehetőségeiket és ezzel életesélyeiket pozitívan befolyásolná a magasabb iskolai végzettség. Az elenyésző kisebbség, vagyis akik olyan szakképzettséget tudnak szerezni, amellyel jó állást találnak, elköltöznak a faluból, nem válnak mintaadóvá. A helyi fiatalok többségére jellemző, hogy nem rendelkeznek megfelelő önismerettel, információval és jövőorientáltsággal ahhoz, hogy motiválttá váljanak a tanulásra és a sikeres iskolai előmenetel elérésére.

Az interjúk szerint az általános iskolát jobban kedvelték, mivel itt még kevésbé érzékelték a társadalmi különbségeket és leszakadásukat a középosztályi gyerekekhez képest. A helyi fiatalok közül csak néhányan tanulnak tovább a térség egyik kisvárosának középiskolájában. A kistérség másik városában is lenne lehetőségük középiskolába járni, de autóbusszal nehéz oda eljutni, napi rendszerességgel az ingázás kivitelezhetetlen, a kollégiumi lakhatás finanszírozását pedig a szülők nem tudják megoldani. Így marad a legközelebbi város gimnáziumának szakmunkás osztálya, ahol többféle képzést is kínálnak, de a településről

származók legtöbbször csak a dísznövénykertész szakma tanulására van esélye. Nem önszántukból választják ezt a piacképesnek korántsem nevezhető szakmát, az érintettek megítélése szerint teljesítményük alapján csak ebbe az osztályba veszik fel őket. A szakma megszerzésére irányuló motivációjukat tovább gyengíti, hogy a „gazos” osztály (a fiatalok körében elterjedt kifejezés a szakmunkás osztályra) általában lényegesen kisebb létszámmal indul az iskola többi osztályához képest, és az osztályba járók legnagyobb része roma származású.

„Hát nem nagyon szerettem. Még nyolcadikos koromig elment, de aztán átkerültem középiskolába, ott már nem volt jó. Nem volt olyan a közösség. A cigányt, meg a magyart megkülönböztették. Úgy éreztem, hogy cigány vagyok és mindig hátra kellett üljek. Mindig a magyarok voltak elől, mi meg hátul a cigányok.” (21 éves nő)

„Jobban foglalkoztak a magyar gyerekekkel, mint a cigányokkal oszt kivételeztek velük, ha valami volt, vagy valami történt mindig mi voltunk a hibásak. És ezért nem szerettem iskolába járni, inkább iskola mellé mentem. Mert itthonról elmentem, úgy tudták anyuék, hogy iskolába megyek, de hát nem iskolába mentem, hanem az iskola mellé.” (26 éves nő)

Az interjúalanyok szerint a településükön magas a romák aránya, ezért cigányságukat a falu zárt világában nem élik meg másságként, származásuk miatt többnyire nem kerülnek konfliktushelyzetekbe a nem roma származású helyiekkel. A középiskolában viszont már egyértelműen szembesülnek a cigány és nem cigány tanulók elkülönülésével (vagy elkülönítésével) és az ezzel járó következményekkel. A roma gyerekek a faluban még nem tapasztalják meg az etnikai hovatartozásuk miatti hátrányokat, a középiskolában, interetnikus környezetbe kerülve viszont kénytelenek megélni ezeket az új helyzeteket is. Ugyanakkor a nem roma származású tanulók egy része is úgy érezte, hogy a tanárai másképpen bántak vele, mert erről a településről származott.

„Hát tudod, mikor az iskolában megkérdezik, hogy honnan jöttél, akkor már fogják a fejüket, hogy na... akkor ez is ilyen meg olyan...hogy mondom nem úgy bántak velünk mint akik K...-en laktak. Biztos azt gondolták, nah ez is abból a faluból jött, akkor belőle se lesz semmi...” (23 éves nő)

„Az az igazság, hogy felső tagozatban, általános iskolában volt egy kép rólam, ami jó volt... a tanárok szemibe és úgyi mikor továbbtanul az ember, azok a tanárok azok azt nem látják. És

akkor már az ő viselkedésük is furcsa volt. Volt mikor lekezelők voltak, pedig ők nem ismertek engem. Akkor már nem érdekelt a tantárgy sem. Ha a tanár nem volt szimpatikus, akkor már nem érdekelt az tantárgy sem.” (27 éves nő)

„Hát figyelj, ennek ilyen családi okai voltak, meg anyagi okai, meg hát ottan már mikor kikerülünk az általános iskolából és bekerültünk egy nagyobb iskolába, ott már felütköznek a kötekedések, a vagányság, az egymás kipécézése, mert hogy te szegény vagy....” (35 éves nő)

„Innen mindenki ugyanabba az iskolába megy. És a tanárok úgy is kezelnek, hogy tudják, hogy te innen jöttél és onnantól kezdve nem úgy foglalkoznak veled. És hiába voltam én is szőke és kékszemű és láthatták, hogy nem vagyok cigány mégis lekezelték [...]ezek után gondolod, hogy oda mertem én egyszer is menni óra után, hogy nem értem, tessék már segíteni?!” (18 éves férfi)

Hiába van jogilag szabályozva a hátrányos megkülönböztetés tilalma az oktatási intézményekben, mégis a törvényi szabályozás önmagában nem képes arra, hogy megváltoztassa az emberek érzéseit, gondolatait, értékeit. Az iskolában sokan előítéletes magatartást érzekeltek a tanárok, az iskolai személyzet és gyerekek részéről is egyaránt. Az előítéletek célpontjaivá vált fiatalokat így nem lehet a hagyományos pedagógiai eszközökkel motiválni a tanulásra, és az iskolában tartani sem, pedig az iskolai élményeknek azért is van nagy jelentősége, mert a család után ez is a korai szocializáció egyik legfontosabb színterét adja (Somlai 1997).

Azok a fiatalok, akik úgy érezték, hogy nem fogadják be az osztálytársai, vagy azok, akik azt gondolták, hogy tanárok másképpen bánnak velük, kérdéseikkel, hiányosságaikkal nem tudtak kihez fordulni az iskolában. Nem váltak motiválttá a jó teljesítményre, sőt gyakran magára az iskolába járásra sem. Ez az iskolákban megjelenő stigmatizálás hatása különösen jelentős esetükben, mivel saját kapcsolati hálójukra is többnyire hiányoznak azok a pozitív minták, amelyek bebizonyítanák, hogy van esély a kitörésre. A kevesebb önismerettel, tapasztalatokkal rendelkező gyerekek, fiatalok saját magukról alkotott képük könnyebben befolyásolható, mint az érett személyiségeknek. Interjúalanyaim többségére is jellemző az alacsony önértékelés, nem érzik képesnek magukat arra, hogy életük alakulását befolyásolják.

„Hát én már nem tudnék tanulni...semmit se tudnék már megtanulni...meg most amúgy hiába tanulnék akkor sem tudnék mit kezdeni vele.” (27 éves nő)

„Sok minden érdekelt az iskolában. De már nem tudnék tanulni, már kinőttem abból. Nincs meg hozzá a türelmem sem, hogy én most elkezdjek valamit tanulni. Meg most, ha már nem is lesz napközben gyerek itthon, mert óvodás meg iskolás lesz mind, akkor is főzni, mosni, takarítani kell rájuk és akkor mikor is tudnék tanulni.” (26 éves nő)

Az interjúalanyok egy szűk csoportja az iskolában ismerkedett meg jelenlegi párjával, mégis jellemző, hogy a párkapcsolat kialakulása után az iskolába járás motivációja is erősen lecsökkent. Ez a jelenség számos interjúban kirajzolódott, még azokban az esetekben is csökkent a tanulás iránti elköteleződés, ha a párkapcsolatban még nem fogant meg gyermek, így esetükben még nem a szülői státusz összeegyeztethetlensége okozta a problémát. Fontos hozzátenni, hogy azok, akik az iskolában és nem a településen ismerték meg a párjukat, hozzájuk hasonló szociális helyzetű családokból származót választottak.

„Hát hogy megismertem az élettársamat abbamaradt. Utána már más dolgok érdekeltek.” (34 éves férfi)

„Miután együtt lettünk K...val utána már nem annyira jártam az iskolába. Utána már együtt voltunk...de nálunk nem egyből lett gyerek...soká lett...eltelt vagy 2 év is mire megszületett.” (27 éves nő)

A korai lemorzsolódás a fiúkat és a lányokat egyaránt érinti, de a lányok esélyei a középiskola elvégzésére még alacsonyabbak, mint a fiúké. A terhesség, a gyermekvállalás a lányok esetében egyértelműen a tanulmányok megszakításának kényszerével jár, míg a fiúknak megmarad az esélye az iskola befejezésére. Az interjúalanyok szerint a párkapcsolatok kialakulása mindkét nem esetében rontja az iskola iránti érdeklődést. A gyermekvállalás esetén általában a fiúk is abbahagyják az iskolát, még akkor is, ha kevés esélyük van tartós elhelyezkedésre a nyílt munkaerőpiacon. Számukra a gyermekvállalás egyértelműen jelzi a gyermekkori végét, ekkortól a tanulói státusz már nem összeegyeztethető a felnőtt (szülői) léttel.

A megkérdezett fiatal anyák tanulóként legfeljebb csak addig folytatták a tanulmányaikat, ameddig fizikai megjelenésükön még nem látszódott a terhesség. Az iskolában és a lakóhelyükön is, más-más okok miatt, de egyaránt féltek a megbélyegzéstől. Az iskolában azért, mert a jobb helyzetű lányokra nem volt jellemző a tinédzserkori anyaság, míg a lakóhelyükön attól tartottak, hogy tanulmányaik folytatása miatt nem fogják jó szülőnek gondolni őket.

Nem talákoztunk olyan esettel, amikor felmerült volna a mesterséges terhességmegszakítás lehetősége az iskolai tanulmányok befejezése érdekében, sőt olyan fiatalal sem talákoztunk, aki a gyermeke megszületése után folytatta volna a tanulmányait. A megkérdezett nők első terhességüket nem ilyen fiatal életkorban tervezték, a gyermekvállalás nem tudatos döntés volt számukra, ugyanakkor a hagyományos női szerepeknek való megfelelés igénye vagy kényszere felülírta a saját terveiket. Ebben a váratlanul kialakult élethelyzetben nem számíthattak olyan segítségre, amely az iskolai részvételüket támogatta volna, mivel a településen uralkodó ideális nőképpel összeegyeztethetetlen az egyéni célok elérésére, a saját érdekek érvényesítésére való törekvés.

„Virágkötészetre akartam járni, csak hát nem sikerült, mert hát nem tudtam befejezni az iskolát, mert 3 osztályt, már úgy mondom a 6. osztályt azt már magántanulóként raktam le. Leraktam volna a 8 osztályt magántanulóként, csak hát a legelső gyerekkel teherbe estem, oszt aztán nem mentem iskolába, mert szégyelltem magamat, mert csak 15 éves voltam, oszt szégyelltem menni az iskolába. Mondom, inkább nem megyek.... nem is tudtam, hogy teherbe estem, hanem 5 hónapos voltam, mikor kiderült az első gyerekkel, hogy teherbe estem, de ha hamarabb tudtuk volna, akkor elvetettük volna, csak hát, amikor már 5 hónapos volt, akkor nem lehetett elvetetni.” (26 éves nő)

„Hát így össze-vissza van [...] van egy szakács sulim félbehagyva, szóval ott hagytam, mert jött a kislányunk. Már csak egy évem lett volna hátra, és úgy hagytam ott, így nem lett meg. [...] nem is akartam bölcsődébe adni, mert én annak a híve vagyok, ha én gyereket vállalok, azt én fel is nevelem.” (19 éves nő)

„Amúgy mi nem vártuk B...-t. Nem volt tervbe. Becsúszott. Csak úgy jött. Mi még nem akartunk ilyen korán gyereket meg kisbabát. Csak ha már megvót, akkor már nem szerettük volna elvetetni. [...]Csak így meg az iskolát abba kellett hagyni, pedig szerettem volna befejezni, meg még esetleg valami szakmát is kitanulni, hogy el tudjak állni dolgozni.” (21 éves nő)

A fiatal anyák egy része azt nyilatkozta szívesen visszaülne az iskolapadba és szakmát tanulna. Az ehhez szükséges képzésekhez viszont csak a megyeszékhelyen tudnának hozzáférni. A településről kizárólag egyetlen városba megy közvetlen buszjárat, naponta összesen négyszer. A megyeszékhelyre utazóknak 40-90 percet kell várniuk a buszcsatlakozásokra, és kb. 3,5-4,5 óra alatt tudnak csak eljutni oda, minimum három

átszállással. A kisgyermek gondozása miatt jelentős segítségre lenne szükségük a képzésen való részvételhez, amire viszont nem számíthatnak.

A helyi fiatal férfiakra a nőekkel ellentétben kevésbé jellemző a tanulási motiváció, ők egyértelműen a munkahely megszerzését tartják elsődlegesnek, abból kiindulva, hogy legfontosabb feladatuknak a családjuk eltartását gondolják. A családokban a tradicionális nemi szerep erősen érvényesül, így elsősorban a férfiakban látják a családfenntartó szerepét, akiknek munkaerőpiaci elhelyezkedési esélyei jelentősen nőnének a képzettségük növekedésével. Férfi interjúalanyaim legtöbbje arról számolt be, hogy a tanulási motivációt erősen gyengíti az a vágy, hogy „felnőttként” dolgozhasson, önálló jövedelemmel rendelkezzen, képes legyen az alapított családjáról gondoskodni. Sajátos ellentmondásos helyzet ez, hiszen a tanulmányok megszakítása hosszú távon rontja a jövedelemszerzési, s így az egzisztenciális biztonság megteremtésének lehetőségét. Önmagukban látják a család bevételi forrásainak megszerzésére legalkalmasabb személyt, a nők feladatának a feleség- és az anyaszerep betöltését gondolják. Éppen ezért nem tartják fontosnak, hogy a nők olyan szakmát szerezzenek, amelynek segítségével esélyük lenne az elsődleges munkaerőpiacon elhelyezkedni.

Ráadásul az interjúkból az is kirajzolódik, hogy a férfiak nem szívesen engedik el a párjaikat a család „hatáskörén” túl. Ők maguk úgy fogalmazzák, hogy féltik a párjukat, azt gondolják, hogy a család anyagi és fizikai biztonságának védelme is a férfiak feladata, és az olyan a zsákfalun kívüli társadalmi színtereken, mint például az iskola nem tudnák „megvédeni” őket vagy nem tudnák nyomon követni a viselkedésüket.

„Nem is az, hogy nem akarom, hogy tanuljon csak most elmegy oda K...-re vagy Ú...-ba, mert érted itten nem lehet. Aztán ki tudja, hogy mi lesz ott vele az úton, jöjjön, menjen egyedül. Meg érted, ha valaki leáll vele incselkedni, akkor nem tudom megvédeni.” (34 éves férfi)

„Hát én mennék iskolába, de az uram nem nagyon akarja. Van az a szociális gondozó a munkatügyiben az is milyen jó lenne. De azt mondja mindig az uram, hogy hát mikor ott volt a lehetőség akkor meg nem tanultam...meg mostan már meg ne menjek, mert ott nem tud énrám vigyázni...hát ő ilyen féltő...” (23 éves nő)

A nők iskolába járásával felborulnának a generációk óta „jól működő” családi szerepek is. Egyrészt a nő kiszakadna a településről az iskolába járás idejére, ami már önmagában is jelentős tapasztalatszerzés lenne, mivel a korábbi gyakorlatban inkább csak a férfiakra volt jellemző, hogy más településre eljár például dolgozni. Másrészt a nő ismereteinek bővülése,

képzettségének növekedése, munkaerőpiaci értéke meghaladná a férfiét, ami a férfi dominanciával jellemezhető családokban nem ideális. Ráadásul az iskolában már felnőttként, érett személyiségként új embereket ismerne meg, bővítené a kapcsolati hálóját, ami a munkainformációk szerzése szempontjából kulcsfontosságú lehetne. Ugyanakkor az új emberek megismerése új ismereteket és új preferenciákat is teremthet, átértékelheti a saját párválasztását, párkapcsolatát, ami veszélyeztetheti a jelenlegi kapcsolat stabilitását, amely addig más alternatívák hiányában megkérdőjelezhetetlen volt.

Az interjúkészítés 2015-ben kezdődött, ekkor már évek óta működött a településen közfoglalkoztatás, amiről bár többnyire pozitívan beszélnek, ugyanakkor szintén nem hat ösztönzően a továbbtanulásra. A gazdasági szerkezetváltás előtt elsősorban a szezonálisan végezhető mezőgazdasági tevékenységek jelentették a munkavégzés lehetőségét az itt élő szakképzetlen lakosság számára. Ezeknek a munkahelyeknek a megszűnése után jellemzően nem történtek egyéb gazdasági beruházások, amelyek lehetővé tették volna a felszabaduló munkaerő elhelyezkedését és napjainkban sincsenek olyan betölthető álláshelyek a településen, amely ösztönöznék a fiatalokat a megfelelő képzettség megszerzésére. A nyílt munkaerőpiaci elhelyezkedés reménytelensége miatt a jövedelemnövekedés szinte egyetlen lehetősége a közfoglalkoztatás vált. A fiatalok korán megismerkednek a közfoglalkoztatás rendszerével, mivel a legtöbb családban a közfoglalkoztatásban dolgozók bére jelenti a legfőbb bevételi forrást. Ez a típusú munkavégzés így más alternatívák hiányában mintaként szolgálhat a fiatalabb korosztály számára. A közfoglalkoztatásba való bekapcsolódáshoz ugyanakkor nincsen szükség semmilyen képzettség megszerzésére, így azok a fiatalok, akik a közfoglalkoztatásban szeretnének dolgozni, ezt tartják az egyetlen lehetőségnek, nem válnak motiválttá az iskola befejezésére, a minél magasabb végzettség megszerzésére, hiszen úgy gondolják ez semmilyen előnnyel nem járna számukra.

5. 6 Munkalehetőségek és jövő tervezés

A tanulmányok befejezése/abbahagyása/megszűnése után elvileg elkezdődhetne a munkakeresés és a munka világába való bekacsolódás. A településen és környezetében lezajlott gazdasági változások az egész szakképzetlen lakosság számára drasztikus következményekkel jártak, interjúalanyaink körében jellemző munkaszocializációs deficitek, a munkatapasztalat hiánya, a pályakezdő státusz pedig tovább rontja amúgy is kedvezőtlen elhelyezkedési esélyeiket, s mindezeket a hátrányokat az etnikai hovatartozás, a nem (ha valaki nőnek születik ezen a településen) és a családi állapot (különösen a nők fiatalkori gyermekvállalása) tovább erősíti.

Az elmúlt évtizedekben végbement gazdasági változások hatására nemcsak a faluban, de a környékbeli településeken is jellemzővé vált, hogy tömegesen megszűntek a szakképzetlen lakosság munkalehetőségei, így kistérségi szinten is súlyos problémát okoz a munkanélküliség. Ennek következtében a napi ingázással elérhető munkahelyek száma is erősen korlátozott.

„Hát itt a faluban semmilyen munka nincsen. Régebben apámék még el tudtak járni kapálni, meg címerezni meg mikor minek volt a szezonja, de ma már nincsen még ez se. És azt kell, hogy mondjam, hogy szerintem már nem is lesz soha.” (34 éves férfi)

„Ott is csak a közfoglalkoztatás van. Itt a környéken csak az van. Fel kéne menni Pestre. Én is Angyalföldön dolgoztam építőiparban, betonozás, kőműves munka mikor hogy. Jártam én már minden fele.” (30 éves férfi)

A faluban élő, szakképzettséggel és munkatapasztalattal nem rendelkező fiatalok munkaerőpiaci integrációját tovább nehezíti, hogy semmiféle olyan tudásuk nincs, amely előnyt jelenthetne az álláskeresés során. Ebben az elzáródott társadalmi térben a család kapcsolati hálójára sem számíthatnak, mivel az jellemzően nem terjed túl a falu határán, így főleg csak hasonlóan szegény, a munkaerőpiacról kiszoruló emberekkel vannak kapcsolatban. Azok számára, akik csak fizikai munkák vállalására képesek, az életkor még meghatározóbb tényező, mint a képzettebb munkavállalóknak. A terepmunka tapasztalatai szerint, az itt élők sok évvel idősebbnek látszanak valódi életkoruknál. A szegénység, az egészségügyi ellátások és az információk hiánya megakadályozza őket abban, hogy egészségtudatos és kímélő életmódot folytassanak. A mindennapi megélhetés nehézségei miatti fizikai és mentális terhelés és az állandósult stressz megjelenésükön és egészségi állapotukon egyaránt nyomot hagy. Ugyancsak probléma, hogy egy állásinterjúhoz szükséges megfelelő öltözet beszerzése, a munkába járás költségeinek finanszírozása az első fizetésig lehetetlennek tűnő feladat számukra, ezért alig jellemző, hogy más településen álláskereséssel próbálkoznának. A helyzetet tovább rontja, hogy egy-egy kudarcos álláskeresésnek hamar híre megy a faluban, ami szégyenérzetet vált ki, és tovább gyengíti a motivációjukat.

„Most már ha valakinek ha munkája van el kell messzire menni...mert ha elmész mondjuk B...be és megmondod hogy te honnan jöttél nem vesznek fel. Mondjuk meg is értem, hogy mindenki csak a sajátját veszi fel.” (34 éves férfi)

„Meg megmondom az őszintét az is rátesz egy lapáttal, hogy roma vagyok. Ezt meg is mondták...úgy mondom neked, hogy amúgy is tudtam már, hogy nem fogok bekerülni. Meg sok helyen sok a munkanélküli, még akkor is, ha magasabb végzettséggel rendelkeznek. Meg lássa azt az ember. Meg inkább annak van, aki protekciós. A legtöbb helyen ilyenek vannak, a legtöbb helyre mind ilyenek kerülnek be. Kevés az a hely, ahol nem azt nézik, hanem azt, hogy milyen ember vagy, vagy mit tudsz. Már a külső alapján amúgy megítélnék...úgyis azt mondják, hogy nah most a cigány, az csak cigány...” (33 éves nő)

Interjúalanyaink körében jellemző alacsony álláskereső aktivitást a településen jelenlévő közfoglalkoztatás sem erősíti. Tímár – Kovács – Váradi (2015) is kifejtik tanulmányukban, hogy a közfoglalkoztatás kiterjesztése meghatározza a hátrányos helyzetű települések önkormányzatainak működését, a munkaerőpiacról kiszoruló lakosság megélhetési lehetőségeit és jól-létét, a kutatás helyszínéül szolgáló zsákfaluban is ez jellemző.

Kovács és Király (2015) a munkaerőpiaci helyzet és a szubjektív jól-lét összefüggéseit vizsgálva is arra az eredményre jutott, hogy a rurális terekben élő közfoglalkoztatottak elégedettebbek a munkanélkülieknél, mivel a közfoglalkoztatás révén a munkavégzés olyan járulékos hasznait is élvezik, mint az idő strukturálása vagy a közösséghez tartozás, ami a vidéken élők számára más lehetőségek hiányában vonzóvá tehetik a közfoglalkoztatotti státuszt. A közfoglalkoztatottként kapott bérek magasabbak, mint a foglalkoztatás helyettesítő támogatás összegénél, ezért több bevételi forráshoz juttathatja a családokat, különösen akkor, ha többen is részt vesznek a közfoglalkoztatásban, ugyanakkor nem tud változtatni a jól-lét deficiteket fenntartó struktúrákon.

Számos kutatás (Bakó és mtsai 2014, Székely 2015, Sánta 2016, Csoba 2017) ugyanakkor erős kritikákat fogalmaz meg a közfoglalkoztatás egyik legfontosabb céljának az érvényesülésével, a közfoglalkoztatás hídfunkciójával kapcsolatban. Azok a fiatalok, akik a munkavégzést a közfoglalkoztatásban kezdik, nem rendelkeznek más tapasztalattal, így kizárólag a közfoglalkoztatás alacsony elvárás rendszerét (Vida 2013) ismerik meg, ami nem járul hozzá a munkaszocializációjuk fejlesztéséhez és ahhoz sem, hogy a nyílt munkaerőpiacon versenyképes munkavállalóvá váljanak. Mivel a közfoglalkoztatás nem jelent olyan fejlődést, ami elősegítené a nyílt munkaerőpiaci integrációt, így a közfoglalkoztatotti státusz nem átmeneti állapotá, hanem létformává válik, ami meghatározza az életesélyeiket, jövő terveiket és a társadalmi integrációs lehetőségeiket egyaránt.

Az interjúink is ezeket az eredményeket erősítik meg. A közfoglalkoztatásban a megbízható, precíz, igényes, az elvárásokat meghaladó munkateljesítményért ugyanannyi munkabér jár, mint a kevésbé magas színvonalú tevékenységekért. Az olyan típusú

munkavégzéseknél, amelyek esetén nincsen lehetőség szakmai vagy anyagi előrelépésre, alacsonyabb motiváló erővel rendelkezhet, mint azok a munkák, ahol számít a teljesítmény is. Gyakori jelenség az is, hogy tényleges munkavégzés, feladatok hiányában (mivel kicsi a falu területe és sok a közfoglalkoztatásban dolgozó) nem töltik le a munkaidőt.

„Fél nyolckor feljövök, aláírom. Ha adnak valami munkát, akkor gyorsan megcsinálom. Ha meg nem, eljövök. Nem nagyon lehetne hazamenni, de itt senki nem dolgozik...mindenki hazamegy...” (18 éves férfi)

„Nem mondanám, hogy halálra dolgozzuk magunkat. Nincs is mit csinálni sokszor. Most is munkaidő van például és látod, hogy mennyire nagyon dolgozom. De hát minnek álljak ott egész nap.” (24 éves férfi)

A vizsgált településen is jellemző a munkalehetőségek teljes hiánya, továbbá a környékbeli településeken is alig van esélyük a sikeres álláskeresésre, így más lehetőségek hiányában, a „segélynél ez is több” alapon a közfoglalkoztatotti státusz vágyott életcél a fiatalok számára. A közfoglalkoztatás ebben az értelemben a nyílt munkaerőpiacon való elhelyezkedés alternatívája a helyi fiatalok számára.

Az interjúalanyok a fennálló problémák ellenére is jellemzően pozitívan beszéltek a helyi közfoglalkoztatásról. Az önkormányzat által szervezett hagyományos közfoglalkoztatás keretében elsősorban településtisztasági, közterület rendezési feladatokat látnak el. Elsősorban nem az elvégzett tevékenységet értékelik magasan, hanem azt a közfoglalkoztatotti bért, ami a korábbi bevételeikhez képest kedvezőbb. Néhány férfi interjúalanyom részletezte, hogy milyen munkákat végzett a fekete- és szürkegazdaságban, amelyekhez képest közfoglalkoztatottként végzett feladataik sokkal kevésbé megterhelőek fizikailag, továbbá kiemelték, hogy a munkakörülmények is sokkal jobbak, nagyobb biztonságban érzik magukat a munkavégzés során.

„Biztos van ennél a közhasznú munkánál jobb munka is. De itt nincsen más és ez is sokkal jobb mint a semmi. Én amúgy mindig is szerettem dolgozni, sosem voltam lusta ember és tényleg örülök neki, hogy legalább ezt is csinálhatom. Felkelek reggel és tudom, hogy van miért, mert mehetek dolgozni. (24 éves férfi)

A településen nem mindenki számára van egyformán lehetőség bekapcsolódni a helyi közfoglalkoztatásba. Timár – Kovács – Váradi (2015) hátrányos helyzetű perifériák falvait

vizsgálva is arra a következtetésre jutottak, hogy a közfoglalkoztatás főképp a férfiak foglalkoztatási esélye a vidéki térben, mivel ezeken a területeken 2014-ben a férfiak 21,9%-a volt közfoglalkoztatott, míg a nők 15,6%-a. (Bár a kutatás fontos eredménye többek között az is, hogy a férfiak körében magasabb közfoglalkoztatási arányt mértek, mint alkalmazotti arányt, ami azt jelenti, hogy a közfoglalkoztatás több munkahelyet biztosít, mint az elsődleges munkaerőpiac, ahol csupán 16,8%-uk tudott elhelyezkedni a vizsgálat idején.) A férfiak felülreprezentáltságát a közfoglalkoztatásban a zsákfaluban végzett terepmunka is megerősíti. Míg mindegyik férfi interjúalanyom volt már közfoglalkoztatott, addig a nők közül csupán ketten.

A fiatal nők annak ellenére alulreprezentáltak a helyi közfoglalkoztatásban, hogy ők maguk is rendkívül pozitívan ítélik meg a helyi közfoglalkoztatási programot. Mivel a településükön egyáltalán nincs lehetőségük belépni a nyílt munkaerőpiacra, illetve a környékbeli településeken nekik a háztartási munkák és a gyermekgondozással járó feladatok miatt még kevesebb esélyük van a sikeres álláskeresésre, továbbá a heti ingázás elképzelhetetlen számukra, más lehetőségek hiányában a közfoglalkoztatotti státusz vált a legvágyottabb (ámbar nemük, életkoruk és családi állapotuk miatt pillanatnyilag elérhetetlen) karriercéllá számukra. A megkérdezett gyesen lévő nők mindegyike közfoglalkoztatott szeretne lenni, ha a gyermeke nagyobb lesz, függetlenül attól, hogy az országos tendenciák szerint ez a későbbiekben is a férfiak esélye marad. Jelenleg a munka hiánya nem csak a saját jövedelemtől fosztja meg őket, hanem a kiszakadás lehetőségétől is az otthonuk zártságából. Úgy vélik, a közfoglalkoztatásba történő bekapcsolódás az egyetlen lehetőség számukra a munkavégzésre, a közösséghez tartozásra, a munka járulékos hasznainak elnyerésére.

„Jó az..., több az a pénz, mint a semmi. Ha nagyok lesznek majd a gyerekek, úgy mondom legalább iskolások, akkor mennék én is közcélúnak. Elvannak ott egész nap. Látom én, mikor sétálok a gyerekekkel, hogy nem olyan rosszakat dolgoznak. Takarítják az utcát, a temetőt, ilyenek. Mikor mit kell. Én is tudnám ezeket csinálni. Meg szoktam látni, hogy beszélgetnek közben. Jó lenne sokszor, ha lenne kihez szólnom nekem is napközben.” (22 éves nő)

„Én akartam menni közcélúnak, csak nem vettek fel, mert még csak 16 éves voltam. Utána meg már jöttek a gyerekek és azért nem mehettem. De majd ha nagyobbak lesznek, mind iskolás, akkor míg ők oda vannak én is elmennék majd közcélúnak, mert azért az csak több pénz lesz majd mint a szociális. (24 éves nő)

A nők foglalkoztatásának esélyét a korábbiakban leírtakon túl nagymértékben csökkenti a gyermek(ek) megléte is. A faluban nemcsak túl fiatal korban vállalják első gyermeküket a párok, de jellemző a nagy családméret is. A legtöbb család négy-öt gyermeket vállal, a nők aktív idejét szinte teljesen kitölti a gyermeknevelés, többek között ezért sincs lehetőségük az iskola befejezésére, szakmaszerzésre vagy később a munkavállalásra. A férfiak munkanélküliségként a szükséges regisztrációkat követően bekapcsolódhatnak a számukra kínált képzési programokba. A nők családi helyzetükből következően ezekből az előnyökből sem részesülhetnek. Az általunk megkérdezett fiatal nők (18-35 évesek) gyakorlatilag még sosem léptek be a munkaerőpiacra. Az iskola befejezése után hamar teherbe estek, vagy éppen a terhesség miatt szakították meg a tanulmányaikat, jelenleg a kisgyermek(ek) nevelése köti le a figyelmüket, esélyük sincs arra, hogy munkát keressenek a környékbeli településeken.

„Hát én jól el voltam az ilyen napszamos munkával is, én szerettem menni. Hát a nagylánnyal kilenc hónapos voltam és mentem...azt mondták ott szülők meg. Nem azzal van a baj az akarattal, hanem hogy nincsen.” (27 éves nő)

„Itt a környéken nincs. Mindenki megy el, úgymond szezonmunkára, kőműves vagy bármerre. Most is azt beszélgettük, hogy O...-ra ilyen húsiparba mennek, szóval nem az van, hogy nem akarnak dolgozni az emberek, hanem az, hogy nincs hol. [...]Nem is hívnak be, nem tudom mi oknál fogva, halvány sejtelmem sincs. Annak idején K...-en szerettem volna egy boltba, de nem is hívnak be...mikor meghallják, hogy kisgyermekem van. Elutasítanak.” (19 éves nő)

A helyi nők életük jelentős részében gyermekeket nevelnek, gyakoriak a harmincas évei végén, negyvenes évei elején járó pályakezdő álláskereső nők, akik már nemcsak lakóhelyük, képzetlenségük, tudatlanságuk vagy szakmai tapasztalatuk hiánya, nemük, családi állapotuk és sok esetben etnikai származásuk miatt vannak hátrányos helyzetben, hanem életkoruk miatt sem tartoznak a legkeresettebb munkavállalók közé. Mivel a faluban élő fiatal nőknek nincs lehetőségük részt venni az elsődleges munkaerőpiacon, megszerzhető jövedelmeik is az állami transzferjövödelmekre korlátozódnak. Tartós munkajövedelem hiányában a férj vagy élettárs jövedelme, bevételi forrásai a meghatározók családjaikban, így az eltartotti státuszról következő alárendeltségük tovább erősíti családon belüli kiszolgáltatottságukat. A nők szegénységére irányuló kutatások eredményei szerint mindezek következtében súlyos családon belüli hátrányokat szenvedhetnek el elsősorban a két nem közötti munka- és hatalommegosztás, az időbeosztás és szabadidő-felhasználás, a pénzgazdálkodás és pénzkezelés egyenlőtlenségei, a családi konfliktusok és a megjelenő erőszak, a különböző

pszichés-mentális problémák, valamint a személyes fogyasztások végletes visszafogása terén is (Czibere 2012).

A településen a tradicionális nemi szerepek erős érvényesülése miatt elsősorban a férfiak munkaerőpiaci lehetőségeinek elősegítése a cél, így a családok energiái is arra összpontosulnak, hogy a család férfi tagjait juttathassák valamilyen munkához, a nők munkaerőpiaci részvételének támogatása az általam megismert családokban nem jellemző. Ennek következtében még inkább csökken a háztartások munkajövedelemhez jutásának esélye és mértéke, ami a társadalmi helyzet konzerválódását is erősíti.

5. 7 Nemi szerepek és preferenciák

A nemi szerepekhez kötődő elvárások nemcsak a férfiak és nők munkavállalási terveit befolyásolják, hanem a párkapcsolat kialakításáról szóló döntéseik meghozatalára is erőteljes hatást gyakorolnak. A nemi szerepek a férfiaktól és nőktől elvárt attitűdöket, viselkedéseket és a nemenként eltérő jogokat és kötelezettségeket foglalják magukba (Lindsey 1997).

A strukturalista-funkcionalizmus elmélete szerint (Parsons 1955) a család egy társadalmi rendszer, melynek stabilitását a házastársak közötti munkamegosztás biztosítja. A teória szerint a férj felelős a család eltartásáért, anyagi biztonságáért, míg a feleség a háztartási feladatokért és a család érzelmi biztonságáért. Ezek a szerepek egymást kiegészítve biztosítják a rendszer egyensúlyát. A fejlett országokban ez a klasszikus nemi szerepfelfogás oldódott az elmúlt évtizedekben. A nők iskolai végzettségének növekedésével és a munkaerőpiaci részvételük fokozódásával elveszítette a tradicionális nemi szerepfelfogás kizárólagos érvényességét. Ugyanakkor egy olyan közösségben, ahol az iskolai végzettség alacsony szinten maradt és a hagyományos nemi szerepek elfogadása továbbra is erősen jellemző, a házassági piacon való érvényesüléshez az egyén számára az tűnhet a legideálisabb stratégiának, ha elfogadja a férfi és a női szerephez tartozó elvárásokat, s önmagára is érvényesnek tekinti.

Korábbi kutatások (Frey 2001, Lakatos 2001) megerősítik, hogy azokban a családokban ahol, a családtagokra alacsony iskolai végzettség és munkaerőpiaci kizorulás jellemző felértékelődnek a tradicionális férfi-női szerepek. Az interjúalanyok származási családjában is a tradicionális nemi szerepek szerinti munkavégzés dominált. A nők végezték a háztartásvezetést, a házi munkákat, a gyermek, a férj, az idősödő vagy beteg családtagokról való gondoskodást. A férfiak a ház körüli nagyobb fizikai munkákért voltak felelősek, pl. favágás, kaszálás, építkezés és lehetőség szerint ők voltak a „kenyérkeresők”. Az interjúalanyaink elmondása szerint az anyák akkor végeztek munkabérrrel járó munkákat, ha nem volt mellettük kisgyerek vagy más gondozásra szoruló családtag. Ezek is elsősorban

alkalmi jellegű mezőgazdasági munkák voltak, amelyben sokszor már a nagyobb gyermekek is részt vettek. Egyikőjük édesanyja sem rendelkezett szakképzettséggel és olyan munkahellyel sem, ahol hosszabb távon foglalkoztatták volna.

„Apám eljárt dolgozni amikor csak tudott, anyám meg otthon volt velünk. Sütött, főzött, takarított. Ellátta a kisebb testvéreimet...Aztán mikor nagyobbak voltunk, akkor anyámmal már mi is mentünk ki a földekre dolgozni.” (Nő 27 éves)

„Nekem mindig is azt mondták, hogy a férfinek kell megkeresni a kenyérrevalót...és végül is nálunk is ez volt. Apám volt, aki átjárt dolgozni K...-re, volt amikor építkezéseken dolgozott, volt amikor a határban törték a tengerit. Anyám meg a gyerekekkel volt otthon, ő gondoskodott rólunk.” (Férfi 24 éves)

A szülők nemi szerepfelfogása a partnerszelekciós mechanizmusokra is erőteljes hatást gyakorol (Buda 1985). Férfi interjúalanyaim többsége is ideálisnak tartja a származási családjukban jellemző mintákat. Úgy vélik, nekik férfiként a legfőbb feladatuk, hogy gondoskodjanak a család anyagi és fizikai biztonságáról. Ezzel szemben szerintük a nőknek nem kell részt venniük a munkaerőpiacon, hanem a háztartás körüli feladatokért, a gyermekek és más családtagok ellátásáért felelősek. A faluban az elsődleges munkaerőpiac által teremtett munkalehetőségek a szülői generációhoz képest is drasztikusan leépültek, napjainkban egyáltalán nincsenek jelen. A munkapozíciók ilyen erős hiánya miatt a családok energiája a férfi családtagok munkalehetőségeinek növelésére összpontosul. Egy olyan társadalmi térben, ahol a férfiak számára sem akad munka, a női családtagok munkavállalásra ösztönzése nem vált elsődlegessé napjainkra sem. Férfi interjúalanyaim szinte általánosságban úgy nyilatkozta, hogy szerintük az ideális családban csak a férfiak dolgoznak és annyi pénzt keresnek, hogy a nőknek ne kelljen munkát vállalniuk. Kiemelték, hogy elegendő bevételi forrás esetén egyáltalán nem szeretnék, hogy a társuknak munkaviszonya legyen. A férfiak így nem tartják fontos célnak a nők munkavállalási képességeinek fejlesztését, munkaerőpiaci integrációjának támogatását.

„Hát minek is menne egy asszony dolgozni? Vigyázzon a gyerekekre, az az ő dolga, a többit majd megoldja az ember. Nem lenne jó világ, ha még az asszony is dolgozni akarja. Én azért vagyok, hogy eltartsam őket, ő meg azért van, hogy vigyázzon otthon a gyerekekre.” (24 éves férfi)

„Neki nem is kell dolgoznia. Én amikor csak tudok elmegyek dolgozni. [...] amit én csinállok, az amúgy sem asszonyinak való munka. Nekem az az első, hogy neki oda adom, amennyit csak tudok, hogy rendezze a házat meg a gyerekeket belőle.” (34 éves férfi)

„Azt mondta a párom, hogy ő biztos nem engedi, hogy én itten dolgozzak a hivatalnál.” (24 éves nő)

„Hát itt nem nagyon van munka, csak a közmunka. De amúgy az én uram nem is engedné, hogy elálljak közcélúnak, mert azt mondja, hogy majd ő megy és én meg csak maradjak itthon és itt csináljam meg, amit kell.” (31 éves nő)

A férfiak párválasztási preferenciáit vizsgálva is azt tapasztaltuk, hogy a hagyományos női szereppel kapcsolatos jellemzőket soroltak fel leginkább vonzó női tulajdonságként. Függetlenül attól, hogy az érzelmi partner megtalálása vagy a közösségi elvárásoknak való megfelelés irányította a partnerszelekciót a férfiak többségénél megjelent a családcentrikusság, mint érték. Sokuknál nemcsak a család és a gyerekek szeretete fogalmazódott meg az ideális nőről alkotott kép bemutatásakor, hanem az is, fontos számukra, hogy a választott nő maga is elsődleges feladatának tekintse a családról, a párjáról és a gyerekeiről való gondoskodást, vagyis elfogadja a tradicionális nemi szerepeket.

„Hát...viselkedjen rendesen, egyrészt. Másrészt ne menjen ide-oda. Harmadrészt, én segítem őt, ő segítsen engem. [...] ha például én mondom neki hogy ide megyünk, ő azt mondja, hogy oda menjünk, akkor először oda menjünk, ahova én akarok. Utána mennénk oda, ahova ő szeretne.” (18 éves férfi)

„Hát szép volt...kedves...tudunk beszélgetni. Mi pár hónapon belül össze is költöztünk. [...] Hát belső tulajdonsága...nagyon szereti a gyerekeket...a családot, meg nagyon sok minden. Belseje is, külsője is.” (34 éves férfi)

„Hát, hogy legyen rendes, ne olyan akiről tudjuk, hogy már sok mindenkivel volt együtt és akkor mondják rá, hogy ilyen meg olyan...legyen gondoskodó. Meg ne olyan legyen, aki egész nap eljárkál, meg pletykál, hanem legyen gondoskodó.” (24 éves férfi)

Fontos értéként jelenik meg az engedelmesség és a hűség is a férfiak interjúiban. Ahogyan a férfiak nyilatkozataiból kitűnik és ahogyan a női interjúalanyok is fogalmaznak a férfiak

„féltő” magatartással rendelkeznek. Ez azt jelenti, hogy szeretik nyomon követni a párjuk napi ritmusát, tudni, hogy mikor, hol és milyen tevékenységet végeznek. Optimális megoldás lehet számukra, ha a nő a napjának legnagyobb részét otthon tölti a családdal és nem a családtagokon vagy a közvetlen ismerősökön kívüli emberekkel. Ennek a „féltő” magatartásnak a háttérében többek között az áll, hogy a férfi a saját neméről alkotott elvárások miatt a család védelméről szeretne úgy gondoskodni, ha kereteket szab a párja az otthonon kívül végzett tevékenységeinek vagy a családtagokon kívüli kapcsolatok kialakításának.

Mindez a női interjúalanyaimnál kevésbé jelenik meg. Míg a férfiaknak a hozzájuk köthető nemi szerep miatt lehetősége van a nő szabadságát, autonóm döntéshozatalát korlátozni, addig fordítva ez nem igaz. A férfiaknál a hagyományos női szerephez köthető elvárások, tulajdonságok domináltak a partnerszelekció során, ezzel szemben a női interjúalanyainknál kevésbé jellemző a hagyományos férfi szerephez köthető elvárások kiemelése.

„Hát nem olyan, mint a többi, ő olyan gyengébb, hogy mindenkit megsajnál. Például, ha van ezer forintja, akkor is odaadja a másiknak.” (23 éves nő)

„Hát mondjuk ő ilyen rendes. Nagyon rendes. Ő nem tud megbántani senkit. Nagyon kedves. [...] Szóval ő nem rossz. Mert vannak olyanok, hogy tényleg iszik, alkoholista meg ilyenek, de ő nem.” (26 éves nő)

„A barátnőmtől... üzengetett...meg aztán láttam, hogy rendes, meg minden, mert tudod csalódtam már én is sokat. Aztán gondoltam, hogy ő lesz az igazi, aztán így együtt maradtunk. Aztán nagyon rendes is.” (33 éves nő)

Nem jelenik meg például a nők felsorolásainál az sem elvárásként, hogy a férfi legyen a kenyérkereső, a háztartás fő jövedelemforrásait megszerző személy. Mint ahogyan már kifejtettünk, a településen a nyílt munkaerőpiacon egyáltalán nem teremődnek munkahelyek, a többség kiszorul a munka világából. A közfoglalkoztatásból származó bér vagy az egyéb transzferjövedelmek mértéke hasonló lehet a gyermekek után járó bevételi forrásokkal. Az adott közösség normarendszeréhez való igazodás így itt is megjelenik, mivel a munkaerőpiaci integráció ilyen alacsony esélyei mellett a nők körében nem jelenhet meg elvárásként, hogy csak rendszeres munkabérral rendelkező férfit fogadjon el társaként.

A női interjúalanyaim közel fele már nem tartja kizárólagosnak a szüleik által képviselt nemi munkamegosztást, szívesen továbbtanulnának és dolgoznának. A női szerephez, a nőiességhez az anyaság megélését nélkülözhetetlennek tartják, de amellett érvelnek, hogy a gyermekekről való gondoskodást össze lehetne hangolni a családon kívüli feladatokkal is. Jellemzően párjaik nem támogatják ezeket az elképzeléseket, ráadásul ők maguk kevés önbizalommal és kockázatvállalási hajlandósággal rendelkeznek. Megkérdőjelezzik a szülői generáció nemi szerepfelfogásának kizárólagosságát, mégsem „lázadnak” ellene, valódi választási lehetőségek hiányában elfogadják.

„Az én anyám sose dolgozott...teljesen ki volt szolgáltatva ugye, mert annyi pénzt kapott, amennyit apám odaadott neki. Nekem annyival jobb, hogy az én uram az minden pénzt hazaad...de így akkor sem jó. Én tanultam is volna még, de jött a gyerek. Majd ha nagyobb lesz mennék dolgozni, bár az uram ugye nem nagyon akarja. Mondtam is neki, ha ő is csinálna itthon valamit akkor nem lenne abból baj ha dolgoznék én is.” (Nő 26 éves)

„Igazából én már így jártam, hogy ilyen hamar terhes lettem, meg jöttek egymás után. Remélem ennek a kislányomnak több esze lesz. Én azt akarom, hogy végezze el az iskolát, aztán ráér majd még a gyerekekkel. Dolgozzon, találja ki mit akar az életben utána menjen csak férjhez. Én azt akarom, hogy ne járjon úgy, mint én.” (Nő 24 éves)

„Például ha a gyerekek sírnak, nem csinál semmit. Mert hazajön a munkából, nem csinál semmit, eszik, iszik kávé és lefekszik egy kicsit. [...] nekem egyedül nehéz. Mire anyu, meg mindenki hazajön a munkából kimosok, kitakarítok, megfőzök. Plusz délben megyek az óvodába a kislányért, meg hát ő van rajtam egész nap. A nap 24 órájában velem van.” (21 éves nő)

„Azt mondja, hogy kell néki még egy kisfiú, de én mondtam neki, hogy nem te szenvedel vele, hanem én. Mert ugye ő egész nap nincs itthon, aztán hazajön, eszik, játszik egy kicsit a kislánnyal, aztán megyen el tanyázni. Amúgy nem mindig szokott menni, gondol egyet és megyen.” (20 éves nő)

Az együttélő párkapcsolat kialakítását ösztönző tényezők típusai alapján azt tapasztaltuk, hogy legkevésbé azok a fiatal nők elégedettek a hagyományos férfi-női szerepek szerinti munkamegosztással, akik a származási családjukban betöltött pozícióikkal sem voltak megelégedve, s a partnerükkel való összeköltözésben a jobb életkörülmények, kedvezőbb

életvezetési esélyek reményét is látták. Interjúikban kiemelik, hogy náluk sokkal jobb helyzetben vannak azok a nők, akik munkajövedelemmel rendelkeznek. A munkavállalást az önállóság és az autonómia feltételeként azonosítják, ami a jobb életesélyek lehetőségét is magában hordozza. Bár szívesen dolgoznának a jövőben, azonban a környezetükben semmilyen segítséget nem kapnak ennek elérésében. A munkaerőpiaci integráció nem csupán a jövedelemszerzés miatt lenne fontos számukra, hanem azért is, mert a családon kívül másokkal is kapcsolatba kerülhetnének.

Az érzelmi biztonságot nyújtó társat kereső nők egy részénél is megjelenik a nemi szerepekkel való elvárások enyhülésének igénye. Elsősorban a munkavállalás fontosságát emelik ki, de nem az egyéni céljaik, a saját életminőségük javulása miatt, hanem inkább azt hangsúlyozzák, hogy a nő munkabére növelné a háztartás bevételi forrásait, így a család hosszú távú érdeke, hogy minél több családtag dolgozhasson. Jellemzően az ebbe a típusba tartozó nők munkavállalási terveit sem támogatják, ugyanakkor náluk jelenik meg leginkább az, hogy a párjaik legalább alkalmyszerűen részt vesznek a háztartás körüli munkákban, különösképpen a gyermekek gondozásában.

Azoknál a fiatal nőknél volt a legkevésbé tapasztalható tanulási, munkavállalási motiváció vagy a hagyományos nemi szereppel nehezen összeegyeztethető cél, akik a közösségi elvárásoknak megfelelően igyekeznek cselekedni, hiszen ők azok, akik leginkább elfogadják a tradíciók életút kijelölő funkcióját.

Az egyén származási családjában jellemző családi és intézményes szocializációs folyamatok, a családtagok közötti feladat és hatalommegosztás meghatározza a családról alkotott elképzeléseket. Mindezt sajátos belső ellentmondás is jellemzi: a szülők a legfőbb mintaadók, ugyanakkor a szülői generáció viselkedési készségei már nem tudnak teljes mértékben megfelelni az aktuális társadalmi elvárásoknak (Somlai 2013). Ez alapján szükségszerű lehet, hogy az emberek időről-időre átértékeljék az előző generációknál tapasztalt párkapcsolati és családi mintákat és az aktuális társadalmi elvárásoknak megfelelően alakítsák ezeket. Interjúalanyaim körében ugyanakkor kevésbé jelenik meg a szülők által elfogadott tradicionális nemi szerepektől való eltávolodás, cselekedeteiket továbbra is az előző generációk szabályai szerint igazítják.

5. 8 Az elérhető házassági piacok

A fiatalok partnerszelekciós mechanizmusainak megértéséhez elengedhetetlen, hogy megismerjük, milyen házassági piacokhoz kötődhetnek, illetve, hogy ezek a házassági piacok milyen jellemzők mentén írhatók le és hogyan alakítják a párválasztási aspirációkat.

Becker (1974) klasszikus értelmezése szerint a házassági piac egy olyan szimbolikus hely, ahol a partnerszelekciós döntések történnek, így minden partnerkapcsolatra vágyó a részese. A modern társadalmakban az emberek többféle házassági piachoz tartoznak, mivel többféle környezettel állnak kapcsolatban, sokféle szerepet töltenek be. A házassági piac ebben az értelmezésben egy többdimenziós fogalom (Bukodi 2002).

Kalmijn és Flap (2001) különbséget tesz makroszinten és mikroszinten vizsgálható házassági piac között. Míg előbbi a különböző demográfiai-társadalmi csoportok egymáshoz viszonyított méretét és földrajzi elhelyezkedését jelenti, addig utóbbi az egyén lokális környezetét, közvetlen lakókörnyezetét és a kapcsolathálózatát. Megkülönböztetnek egymástól három lokális környezetet – iskola, munkahely, szomszédság – amelyeken eltérő tényezők jelölik ki a partnerszelekciós döntések irányát és a párválasztási mintákat. A szerzőpáros szerint a három lokális házassági piac közül az iskola és a munkahely főleg teljesítményalapú homogám házasságot tesz lehetővé, míg a szomszédság származási szempontú házasságkötést.

Kutatásunkban megvizsgáltuk az interjúalanyaink kapcsolódását ezekhez a lokális házassági piacokhoz, amelyek közül a munkahely adhatna a legtöbb lehetőséget a párkapcsolati heterogámia létrejöttére, a különböző származású fiatalok egymásra találására. Női interjúalanyaink semmiféle kapcsolattal nem rendelkeznek az elsődleges munkaerőpiaccal és a közfoglalkoztatásban is csupán ketten vettek részt. A férfi interjúalanyok munkavégzése is főleg a helyi közfoglalkoztatásra, illetve szezonális jellegű fizikai munkákra terjed ki, ekkor is leginkább csak férfikkal dolgoznak együtt. A munkahely, mint házassági piac így nem funkcionál interjúalanyaink körében, egyetlen interjúalanyom sem ismerkedett meg munkahelyen, vagy ahhoz köthető ismerős által a párjával.

Az iskola is csak korlátozottan tud házassági piacként működni az interjúalanyok körében. A fiatalok legfeljebb középiskolai tanulmányaikat kezdték el, így az oktatási intézmények közül csak az általános vagy a középiskolában volt lehetőségük az ismerkedésre. Kalmijn és Flap (2001) szerint az oktatási intézmények elsődleges szerepet töltenek be a házassági homogámia szempontjából. Különösképpen a felsőfokú oktatási intézményeket emelik ki, mint a leghomogénebb lokális környezet életkor, munkalehetőségek és kulturális erőforrások alapján. Az interjúk szerint a fiatalok iskolájában jellemző volt a szegregáció, elmondásaik alapján hozzájuk hasonlóan szegény családokból származó diákokokkal jártak egy osztályba. Szinte mindannyian ugyanabba az általános és középiskolába jártak, illetve ugyanazzal a betűvel jelölt osztályokba is. Az interjúkból arra következtetünk, hogy ezeket az osztályközösségeket társadalmi homogenitás jellemezte, így ezek éppen olyan homogén

lokális környezetet jelentettek életkor, származás, kulturális erőforrások, munkavállalási esélyek alapján, mint Kalmijn és Flap (2001) értelmezésében a felsőfokú oktatási intézmény.

Az interjúalanyok leginkább az osztályközösségen belül barátkoztak, mivel úgy érezték, hogy az iskola egyfajta szegregált „c” osztályként („cigányosztály”) tekint rájuk. Mindez nem adott lehetőséget arra, hogy más társadalmi csoportokból származó fiatalokkal is kapcsolatot alakíthassanak ki. Az iskolában a párkapcsolati célú interakciók is az osztályközösségen belül vagy más évfolyamra járó „c” osztályossal történtek, ezért az iskola sem tudott új utakat nyitni más társadalmi csoportok felé. Az iskolai párválasztás, majd az abból kialakuló együttélő párkapcsolat kialakítása is minden esetben homogám párkapcsolatokat eredményezett.

Mivel a házassági piacokon több társadalomgazdasági erőforrást felmutatók népszerűbbek lesznek a házassági piacon (Becker 1974), lehetőségük van hozzájuk hasonlóan magas társadalomgazdasági erőforrással rendelkezőt keresni, emiatt interjúalanyaimhoz hasonló helyzetű emberek nem jelentenek nekik potenciális célcsoportot a párválasztásra. Ennél is fontosabb és alapvetőbb tényező, amely mind a származási mind a teljesítményalapú párkapcsolati homogámia szinte kizárólagosságát idézi elő, hogy az iskolából hamar lemorzsolódó, a munka világához nem kötődő, a jövedelmi és kapcsolati szegénységgel jellemezhető, a zsákfalujukban rekedt fiataloknak alig van esélyük más társadalmi csoportokkal való érintkezésre. Míg feltételezhetően egy jobb helyzetű, magasan képzett, pozitív karrieresélyekkel rendelkező fiatal számára elvárásként jelenhet meg a hasonló paraméterekkel rendelkező társ megtalálása, addig interjúalanyaink esetében elsődlegesen nem az ilyen irányú preferenciák miatt alakul ki származási vagy teljesítményalapú párkapcsolati homogámia, hanem a választhatóság korlátozottsága miatt.

Egyértelműen látható, hogy a fiatalok körében a szomszédság, mint lokális házassági piac dominál. A zsákfalura társadalmi homogenitás és erős lakóhelyi szegregáció jellemző, amely a származási szempontból homogám házasságok feltételeit biztosítja. A fejlett országokban, így Magyarországon is csökkent a származási alapon kötött házasságok aránya, mivel a házasságkötést befolyásoló külső tényezők és a házassági piacok strukturális hatása is megváltozott (Bukodi 2002). Ugyanakkor interjúalanyaink a település határain kívül alig rendelkeznek aktivitással, kapcsolati hálójuk is főleg a zsákfalun belül korlátozódik, a házassági piac esetükben egy beszűkült egydimenziós tér marad.

Blau és Schwartz (1984) eredményei szerint a faji, anyanyelvi vagy etnikai szempontból heterogénebb településeken nagyobb az esély a heterogenitás kialakulására, továbbá nagyobb az esély a csoporton kívüliekkel kötött házasságra is, mivel az ilyen közegben az emberek nagyobb valószínűséggel találkoznak különböző társadalmi csoportok

tagjaival. Ezzel szemben az olyan homogén összetételű népességgel rendelkező településeken, mint amilyen a kutatási terepünk, a heterogén párkapcsolatokra is csökken az esély és a csoporton kívüli házasságkötésekre is.

A párkapcsolati heterogámia hiánya, nem segíti elő a kapcsolati háló bővülését, ami többek között a még aktív párkeresők párválasztására is hatással lehetne, hiszen bővíthetne a potenciálisan választható partnerek köre, így annak lehetősége is, hogy a párválasztás a társadalmi helyzet változását idézze elő. Továbbá a kapcsolati háló bővülésének egyéb olyan járulékos hasznait sem élvezheti az egyén és környezete, mint például a más tanulási, karrierépítési, párkapcsolati, családalapítási minták megismerése. A párkapcsolati homogámia így generációkon keresztül öröklődhet, újratermelve mindazokat a tényezőket is, amelyek előidézik a kialakulását és azokat a mechanizmusokat is, amelyek akadályozzák a szegénységből való kitörés lehetőségeit.

5. 9 Párkapcsolati, együttélési minták a településen

Egy társadalom nyitottságáról sokat elmond a különböző társadalmi csoportok közötti házasságkötés gyakorisága. Bukodi (2000) által alkalmazott házassági homogámia, házassági heterogámia fogalmakat alkalmazza a kutatás a párkapcsolati homogámia és párkapcsolati heterogámia vizsgálatára is, vagyis párkapcsolati homogámiáról akkor beszélünk, ha hasonló társadalmi jellemzőkkel rendelkezők választják egymást, míg párkapcsolati heterogámia akkor jön létre, ha különböző társadalmi csoportok tagjai. Mindezt több dimenzióban vizsgálja a szociológia. A társadalom „aszkríptív” orientációjának tekinthető a homogámia amikor a partnerek közötti hasonlóság alapja a származás, vagyis a szülők iskolai végzettsége, foglalkozása, vallási vagy etnikai hovatartozása. A „teljesítménycentrikus” párkapcsolati homogámia pedig akkor jön létre, ha hasonló iskolázottságú vagy munkaerőpiaci helyzetű emberek alkotnak egy párt. A vizsgált településen erőteljes párkapcsolati homogámia jellemző mindkét típus alapján.

Az interjúalanyok szülei jellemzően legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkeztek, az édesanyák legnagyobb részének nem volt hosszabb távon munkahelye, inkább alkalmanként, szezonális jelleggel dolgoztak. Ezzel szemben az édesapák között voltak hosszabb távon is munkahellyel rendelkezők, ugyanakkor jelentős részük a rendszerváltás után elveszítették a munkájukat. Az interjúalanyok mindannyian beszámoltak gyermekkorukban megélt nélkülözésről, anyagi nehézségekről. Az apósok és anyósok iskolai végzettségéről, munkaerőpiaci státuszáról nem minden esetben tudtak adatokkal szolgálni a válaszadók, ugyanakkor az interjúkból pontosan kiderült, hogy a választott pár (még abban az esetben is, ha más településről érkezett) hasonló szociális körülmények között nőtt fel, ennek

fontos jelzője, hogy a partner családja sem rendelkezett olyan erőforrásokkal, amely segíthette volna a saját családot alapított fiatalokat az önálló lakhatás megteremtésében.

Az interjúalanyok és párjaik iskolai végzettségét és munkaerőpiaci státuszát megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy mindannyian legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkeznek. Az iskolai végzettségben a különbséget az adja, hogy az interjúalanyaink egy része még az általános iskola alatt lemorzsolódott, míg a második csoport sikeresen befejezte az általános iskolát, a harmadik csoport pedig elkezdte a középiskolai tanulmányait. Érdekes eredmény, hogy még ezeken a csoportokon belül is jellemző, hogy egymás közül választanak. A nyolc osztállyal sem rendelkezők általában olyan párt választottak, akik szintén nem fejezték be még az általános iskolai tanulmányaikat sem. A középiskolai tanulmányaikat elkezdő női interjúalanyaink mindegyikére jellemző, hogy társa hozzá hasonlóan a középiskolában morzsolódott le. A különböző iskolai pályafutású csoportok közötti keveredés azokban az esetekben fordul elő, amikor az alapfokú tanulmányait befejező, de középiskolát nem választó interjúalany párja még nyolc osztállyal sem rendelkezik. Ezenkívül megjelennek olyan párok is, ahol az egyik fél befejezte az általános iskolát, de nem tanult tovább, míg a másik fél elkezdte a középiskolát, bár nem tudta sikeresen befejezni azt. Utóbbi két esetben jellemzően a férfi az, aki tovább jutott az iskolai előmenetelében. A párkapcsolaton belül a férfiak általában néhány osztállyal tovább jutnak el az oktatásban, mivel néhány évvel fiatalabb nőt választanak, a párválasztás pedig csökkenti a tanulmányok befejezésének motivációját az interjúk szerint, a terhesség pedig minden esetben az iskola elhagyását is jelentette.

A párkapcsolati homogámia kialakulását nemcsak az előzőekben bemutatott házassági piacokhoz való kötődés mentén lehet megvizsgálni, a különböző elméletek másképpen magyarázzák a jelenséget. A csereelmélet a racionalitás oldaláról közelítve azt feltételezi, hogy az emberek azokkal lépnek kapcsolatba, akiktől a legnagyobb jutalomra számíthatnak és a legkisebb költséget okozzák (Thibaut-Kelley 1959). Ebben az értelmezésben egy földrajzilag távolabbi településen élő partnerrel való kapcsolattartás magas költségekkel járna, ami szintén ösztönzően hathat a településen belüli párválasztásra. A közelségi hipotézis szerint a földrajzi és társadalmi közelség is erősítheti a vonzalom kialakulását, mivel a gyakoribb találkozások megnövelik az ismerősséget, ami erősítheti a vonzalom érzését (Zajonc 1968, Atkinson és munkatársai 2003). Az ismerős dolgokat az emberek magasabbra értékelik, mivel könnyebben megérthetőbb, kiszámíthatóbb számukra. A párválasztás folyamatára mindez úgy értelmezhető, hogy a hasonló közegből származó párral való kapcsolat sokkal nagyobb biztonságot nyújthat (Fiske 2006).

A homofília elmélete szerint a hasonlóság irányítja a párválasztást, mivel az emberek főleg hozzájuk hasonlókkal veszik körül magukat, így magukhoz hasonló értékekkel rendelkező partnert választanak (Lőrincz 2006). A „hasonló hasonlót vonz” elvére épül a kulturális tőkén alapuló partnerszelekció is, mivel az értékekben, gondolkodásmódban megnyilvánuló hasonlóságok megteremtik a közös élet szervezésének lehetőségét. A kulturális hasonlóságok nemcsak a másik fél vonzerejét növelhetik, de elősegítik a hosszú távú párkapcsolatok kialakítását, mivel az azonos kulturális jellemzőkkel rendelkező párok döntéshozatala sokkal egyszerűbb, kevesebb konfliktussal terhelt, mint a jelentősen eltérő értékrenddel, világnézettel rendelkező pároknál (Bukodi 2004). Az elmélet szerint tehát a párkapcsolati homogámia nem kizárólag a lehetőségek korlátozottsága miatt alakul ki.

Mint már bemutattuk interjúalanyaink is főleg a saját falujukban élők közül választottak párt, továbbá a más településekről párt választó vagy a más településekről párkapcsolat miatt a zsákfaluba költöző interjúalanyaimra is egyaránt jellemző a származási szempontból homogén párkapcsolat.

Az interjúalanyaink számára a párválasztás nem járt státuszmobilitással abban az értelemben, hogy hasonlóan szegény családokból származó partnereket választottak, a párválasztás nem nyitott meg új lehetőségeket, új kapcsolati formákat, sem a tanulásban, sem a munkavállalásban nem teremtett új esélyeket. Nem tudunk olyan eseteket bemutatni, ahol az interjúalanyaink a házasságkötéssel kiszakadtak volna a szegénységből, mivel a legtöbbjüknek a kapcsolati hálójuk nem terjed túl a falu határán, a helyi családok túlnyomó többségét pedig az alacsony iskolai végzettség, a tartós munkanélküliség és szegénység érinti. Egy ilyen elszegényedett környezetben nem a képzettség, a munkaerőpiaci státusz vagy a felhalmozott vagyon fogja jelenteni a szegénységben élő családok közötti különbségeket, hanem olyan egyéb tényezők, mint a közfoglalkoztatáshoz való hozzáférés, a transzferjövedelmek mértéke, a lakásnépszerűség, a lakások felszereltsége. Az interjúalanyaink közül kizárólag a nők között találkozhatunk olyan esetekkel, amelyekben megjelent, hogy a származási család életkörülményeihez képest kedvezőbbek voltak a férfi családjának életkörülményei, ami szerepet is játszott az élettársi kapcsolatról szóló döntés meghozatalában. A férfi családjához költözve elsősorban a lakókörnyezetben tapasztalt változásokat sorolták fel az interjújuk során úgy, mint például a kisebb lakásnépszerűség, saját szoba, fürdőszoba, vízöblítéses illemhely, mosógép. Ezek minden bizonnyal hozzájárulhattak a kényelmesebb hétköznapiakhoz, ugyanakkor nem segítették elő a társadalmi státusz megváltozását.

Mivel a fiatalok hasonlóan szegény családokból származnak az együttélő párkapcsolat kialakításakor a lakhatás kérdése komoly gondként merült fel a közös élet elkezdésekor.

Ebben a kényszer szülte helyzetben a szülők befogadták a fiatalokat, és így szervezték meg közös életüket. Az ilyen módon kialakult többnemzedékes együttélés szereptorzulásokhoz és számos konfliktus forrásává vált. A már önálló családot alapított fiatalok sajátos élethelyzetbe kerültek: szülővé válva a saját gyermekükről felnőtt módon kell gondoskodniuk, ugyanakkor a származási családdal egy fedél alatt maradva mindennapjaik szervezését továbbra is másokhoz igazítva, sok esetben a szülők elvárásai szerint élnek.

Ez a fajta együttélési kényszer nem teszi lehetővé, hogy a fiatalok teljesen elszakadjanak a szülői függéstől, az előző generációk értékrendszere szerint kialakuló szabályoktól, amelyek már nem biztos, hogy napjainkban is a legcélravezetőbb életvezetési stratégiákat segítik elő. A befogadó szülői család elvei, attitűdjei továbbra is kényszerként nehezedenek a fiatalokra, függetlenül attól, hogy melyikük szüleinél élnek. Ebben a kiszolgáltatott helyzetben a generációk közötti konfliktusok mérséklése, a békés együttélés érdekében a fiataloknak nincs lehetőségük megkérdőjelezni a korábban tanult viselkedési és szerepmintákat, a hagyományos családi és nemi szerepeket.

A település zártsága, a többnemzedékes együttélési forma és a kapcsolati háló sajátosságai erőteljes hatást gyakorol arra, hogy a fiatalok a szülői generáció értékrendszere szerint szervezzék az életüket, ugyanakkor egy jelentős eltérést is tapasztaltunk a szülők és a fiatalok között.

A 40 interjúalanyom közül jelenleg 38 fő rendelkezik párkapcsolattal, közülük 36 fő együtt él a párjával. Interjúalanyaim egyike sem kötött a hazai jogszabályok szerint törvényes házasságot, ugyanakkor a legtöbben párkapcsolatukról házasságként beszélnek, társukat férjként vagy feleségként nevezik. Interjúalanyaink jelentős része korábban szeretett volna házasságot kötni jelenlegi párjával, ennek elmaradását elsősorban anyagi erőforrások hiányának tulajdonítják. Az élettársi kapcsolat esetükben nem a párkapcsolat egy szabadabb, könnyebben felbontható formáját jelenti, amit szabad akaratukból választottak. Sokkal inkább jellemző, hogy a törvényes házasságkötéshez szükséges intézkedéseket nem tudják megoldani. A településen anyakönyvvezető sincsen, így a házasságkötési szándék bejelentéséhez is egy másik településre kell utazniuk.

A terepmunka tapasztalatai szerint, nemcsak az utazási költségek jelentenek problémát, de sok esetben a megfelelő öltözék sem áll rendelkezésükre, amiben szívesen képviselni tudnák magukat a település határain kívül, egy hivatalos helyen. Ráadásul a gyengébb érdekérvényesítő képességgel rendelkező interjúalanyoknak a hivatalos ügyintézés általánosságban problémát jelentenek és a településen kívüli tevékenységeik korlátozottsága miatt nincs is lehetőségük ezek gyakorlására.

További visszatartó erő, hogy az esküvői szertartás után választható ünneplés költségeit sem tudják előteremteni, illetve nem is tudnak segítséget kérni ebben. Több fiatal említette, hogy az esküvő számukra nem az anyakönyvvezető előtti fogadalom, hanem éppen a szertartás utáni családdal és barátokkal zajló ünneplés miatt lett volna fontos. Elmesélték, hogy a kapcsolatuk elején még tervezték az esküvőt, szerettek volna pénzt gyűjteni az ünneplésre, azonban az évek múlásával és a család bővülésével ez már egyre kevésbé tűnt fontosnak számukra.

„Mi akartunk lakodalmat, de sosem volt rá pénz. Mindig mondtuk, hogy majd....majd...aztán jött a kislány, jött utána a kislány is és igazából ma már úgy vagyunk vele, hogy végülis mindegy.” (21 éves nő)

„A feleségemmel most úgy mondom akkor, hogy élettársi kapcsolatban vagyunk, mert esküvő az nem volt. Akartuk mi mindig, hogy legyen csak vártunk hátha lesz rá pénz. Már együtt lakunk 14 éve, már mindegy.” (34 éves férfi)

„A szüleim sokat meséltek arról, hogy nekik milyen volt az esküvőjük és én is sokat álmódoztam arról, hogy majd édesanyám ruhájában férjhez megyek. Csak aztán rájöttem, hogy az a ruha már nem divatos, abból is új kéne. Meg ugye át kell menni K...-re, utána meg ha lakodalmat akarsz akkor mégse adhatsz vajas kenyeret a vendégeknek.” (27 éves nő)

Azok, akik szerettek volna törvényes házasságot kötni sem tudtak jelentős különbségeket felsorolni a házastársi kapcsolat és az élettársi kapcsolat működése és funkciói között. Ők elsősorban azért preferálták volna a házasságot, mert a szüleik is házasságban éltek és ezért ezt a párkapcsolati formát tartották ideálisnak. Az interjúzás időpontjában viszont már kifejtették, hogy az együttélésüket nem befolyásolja a kapcsolatuk státusza.

A fiatalok párkapcsolat-alakulással összefüggő döntéseikben a szülők állásfoglalása nagyon fontos, akik elmondásaik alapján rendszerint konzervatív értékeket képviselnek. Ezzel ellentmondásos lehet, hogy a szülői generáció általában házasságban élt, de napjainkra már nem elvárás a fiatalok felé, hogy törvényes házasságkötéssel legalizálják a kapcsolatukat.

A gazdasági szerkezetváltással a környékbeli településeken is megszűntek azok a munkahelyek, ahol korábban lehetőség volt átjárni dolgozni, így csökkent a más településekre való átjárás gyakorisága is. Nemcsak azért, mert már nem volt munkahely, hanem azért is, mert jövedelem hiányában az utazás is nagy kiadást jelent számukra, így a hétköznapi élet a zsákfalú határain belülre korlátozódik. A házasságkötéssel szembeni elvárás megszűnése, így

nem a liberálisabb szemlélet, a könnyebben felbontható kapcsolat preferálása vagy a párkapcsolati formák sokszínűvé válásának toleranciájával hozható összefüggésbe, sokkal inkább a megváltozott életszervezési lehetőségekkel, a házasságkötés megvalósítását akadályozó tényezőkkel magyarázható. A szegénység kultúra elmélete (Lewis 1988, Wilson 1998) szerint a szegénységben élők a körülményekhez igazodva kitermelik a többségi társadalomtól elérő sajátos jellemzőkkel bíró érték és magatartás rendszerüket. Itt is azt történt, hogy mivel a törvényes házasságkötés akadályokba ütközik, ezért a helyi közösség az informális házasságként működő együttélő párkapcsolatra tekint házasságként, ugyanolyan funkciókat, elvárásokat, szabályokat kapcsolnak hozzájuk.

„Mert azt hallottam, hogy a papír nem tartsa össze a párokat. Ugyanúgy szétmennek, ezért én hülyeségnek tartom, hogy most összeházasodunk. Anyu, apu is össze volt házasodva, elváltak 1999-ben és azóta jobban együtt vannak, mint élettársak. (23 éves nő)

„Nem nagyon divat már itt a fiatalok között a házasságkötés. Mert így összeköltöznek, meg azt mondják, hogy na ez az én uram, na ez meg a feleségem, de ugye azt csak úgy mondják neki, de igazából most már senki sem utazik át K...-re, hogy összeházasodjanak. Összeköltöznek, onnantól kezdve mindenki úgy veszi, hogy na ők házasok.” (18 éves fiú)

„Jah mi csak élettársak vagyunk, csak azt mondom neki, hogy a férjem.[...] Valakinek lehet fontos, hogy meglegyen a házasságkötés is, de nekünk nem. Most ha valakit szeretsz, úgymint vele maradsz, ha van házasság, ha nincs.” (26 éves nő)

A településen teljesen elfogadottá vált, hogy a fiatalok nem házasodnak össze, ugyanakkor a párkapcsolat-alakulást továbbra is erős közösségi kontroll kíséri. Az együttélést megkezdő fiatalokra házasként tekintenek, s ők maguk is házasságként élik meg a kapcsolatukat. Az interjúalanyok egy-egy felbontott élettársi kapcsolatról is úgy beszéltek, mintha egy házasság szakadt volna meg „elváltak”, „megromlott a házasságuk”, „elhagyta a feleségét” stb. Az interjúalanyok a saját együttélésük kialakulását is végleges döntésnek, az egész életútjukat végig kísérő kapcsolatnak gondolták. Az együttélő párkapcsolat így a településen nem egyfajta próbaházasságot, a házasságkötést megelőző párkapcsolati formát jelenti, hanem sokkal inkább informális házasságként működik, hiszen az interjúalanyok egyöntetű véleménye, hogy az élettársi kapcsolat és a házasság működése, funkciói között nincsenek jelentős különbségek.

5. 10 Együttélő párkapcsolat időzítése - az egyéni életútban és a kapcsolatban

A településen számos olyan tényező van jelen, amely ösztönzően hat a fiatalkori párválasztási minta kialakulására. Ehhez kapcsolódóan Becker (1976) kifejti, hogy a fiatal korban házasságot kötők esetében nagyobb az esély arra, hogy nem a számukra legmegfelelőbb személyt választják ki, mivel nem rendelkeznek elegendő ismerettel a házassági piacról, az elérhető partnerek köréről.

Az interjúalanyok egyik csoportjánál különösen nagy hangsúlyt kapott a közösségi elvárásoknak való megfelelés, a felnőttésséggel járó új lehetőségek esélye motiválta leginkább az együttélő párkapcsolat kialakítását. Míg másoknál ennél jobban megjelenik a származási család szűkös erőforrás- és hatalommegosztásából való kiszakadás reménye vagy az érzelmi kiegyensúlyozottságot jelentő párkapcsolati elköteleződés vágya.

Interjúalanyaim első együttélő párkapcsolatukat 14 és 21 év közötti életkorokban alakították ki. A nők valamivel korábban, ők mindannyian legfeljebb a 18. életévüket várták meg az élettársi kapcsolat kialakításával és rájuk jellemző, hogy a legfiatalabban akár 14-15 éves korban együttélő párkapcsolattal rendelkeztek. Ezzel szemben férfi interjúalanyaim közül 16 éves koruk előtt egyikőjüknek sem volt élettársi kapcsolata. A terepmunka során általában olyan párokkal találkoztam, ahol a férfiak néhány évvel idősebbek a nőknél, vagy legfeljebb egy év van kettejük között. Egyetlen olyan kevésbé megszokott esettel találkoztam, amikor az egyik női interjúalanyom élettársa nála évtizedekkel idősebb.

Az interjúzás időszakában két interjúalanyom nem rendelkezett még együttélő párkapcsolati tapasztalattal. Mindketten férfiak és tizennyolc évesek. Párkapcsolatuk volt az interjúzás időpontjában, de még egyikőjük sem élt együtt a párjával, hanem a származási családjukkal, illetve kiterjesztett családban éltek egy háztartásban. A terepmunka későbbi szakaszában bár nem interjú szituáció keretében, de értesültem róla, hogy az interjúzást követő néhány hónapon belül mindketten összeköltöztek a partnerükkel, sőt az egyikőjük rövid időn belül édesapa is lett. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy ők sem térnek el jelentősen attól a fiatalkori „házasodási” mintától, amelyet a településen tapasztaltunk.

A kapcsolati háló hiányosságainak az elérhető házassági piac jellemzőinek hatását a partnerszelekcióra már kifejtettük az előző fejezetekben. A zsákfaluban élő fiatalok iskolai tanulmányaikat hamar befejezik, kevés esélyük integrálódni a munkaerőpiacra, elégséges jövedelmet szerezni, pénzt félretenni, amely akár lehetőséget teremtene egy jobb helyzetű településre átköltözni, ezért a saját falujukon kívül nem nagyon tudnak ismerkedni. Nincs okuk várakozni egy megfelelőbb partner megtalálásának reményében és nem voltak jellemző olyan egyéni életcélok sem, amelyek miatt racionális döntés lett volna számukra a párválasztás elhalasztása. Sőt, éppen az találhatják jó gyakorlatnak, ha minél korábbi

életkorban elköteleződnek egy párkapcsolat mellett, mivel a potenciális partnerek száma az életkor növekedésével csökken, így a párválasztást halogatóknak jóval kevesebb választási lehetőségük van.

Ráadásul a házassági piacon is értéknek számító jellemzők, amelyek az életkorral növekedhetnek pl. képzettség, munkaerőpiaci státusz, jövedelem, vagyon itt kevésbé jelennek meg, a társadalmi homogenitás miatt nem ezek jelölik ki azt, hogy kik lesznek a házassági piac legnépszerűbb szereplői. Ezek korlátozottsága miatt feltételeztük, hogy az olyan adottságok dominálhatnak, mint például az egészségi állapot, a fizikai megjelenés, a nőknél a termékenység vagy a férfiaknál a fizikai erő. Ezek viszont az életkori előrehaladtával csökkenhetnek.

A településen fiatalkori „házasodási” minta jellemző, ezért függetlenül attól, hogy az érzelmi biztonság iránti vágy, a jobb életkörülmények esélye vagy a közösségi elvárásoknak való megfelelés miatt szeretnének leginkább párt találni a fiatalok a párkeresési aktivitásukat tovább erősíti, hogy a párválasztás későbbi életkorra való halasztásával egyre csökkennek az esélyeik a megfelelő partner kiválasztására, hiszen az elérhető köre is folyamatosan szűkül.

„Áh nem kell sokat várni, mert akkor addig válogat az ember, hogy egyedül marad. És itt a faluban nincsenek is olyanok, hogy harmincéves szinglik, de még huszonévesen sem. Itt elég fiatalon bekötik a lányoknak a fejét, inkább azt mondom, hogy 16-18 évesen a legtöbbnek.”
(31 éves nő)

„Örülünk nagyon, hogy a sógornóm is férjhez ment végre, mert azért ha valaki betölti a huszat és még nem ment férjhez, az már...hogy is mondjam, azért az már ciki. [...] úgy is mondják mifelénk, hogy inkább rosszul járj, mint sehogy.” (26 éves nő)

„Én is 18 voltam, mikor a legelsőöt szültem, szóval mi nem mentünk olyan hamar férjhez. Hát ez apukámnak is köszönhető volt, hogy nagyon szigorú volt apukám...Ő az erkölcsösségre nevelt minket, és hogy nem jó elkezdni hamar, mert sose lehet tudni mi lesz a vége, a gyerek meg azért csak rajtunk marad.” (35 éves nő)

Bukodi (2001) szerint az együttjárási periódus hosszát is nagyban befolyásolja a származás. Eredményei szerint a falusi, alacsony iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyerekei hamarabb házasságot kötnek, mint a jobb társadalmi státuszú családok leszármazottja. Murinkó (2012) a szülőktől való leválást vizsgálva állapította meg, hogy a származási család erőforrásai befolyással lehetnek a szülőktől való függetlenedésre. Eredményei szerint a

felölté válás folyamatának időtartama nem minden fiatal felnőtt számára egyforma hosszúságú. Azok számára hosszabb, akiket a szüleik képesek anyagilag támogatni, míg a hátrányosabb helyzetűek kénytelenek hamarabb kilépni a posztadoleszcens életszakaszból, mivel csak korlátozottan számíthatnak a szülők erőforrásaira. Interjúalanyaim mindegyike megtapasztalta gyermekkorában a nélkülözést, a szegénységet, a családi erőforrások hiánya nemcsak egy-egy családi életszakaszra volt jellemző, hanem végig kísérte eddigi életüket. A származási családban meglévő materiális javakból mérsékelten részesülhettek, mivel a szülők jövedelme és vagyona is alacsony mértékű volt, ráadásul a legtöbbjüknek több testvére is volt, akikkel meg kellett osztani ezeket a materiális javakat.

„Nem azt mondom, hogy szegények voltunk, mint a templom egere, de anyámat sokszor hallottam sírni, hogy nem tudja mi lesz holnap, mert nem tud miből főzni, nem tud mit adni nekünk enni. Én voltam a legidősebb és volt rajtam kívül még 4 másik kisgyerek. Szóval, ha azt nézed mivel sokan voltunk nem sok jutott.” (27 éves férfi).

„Hát megmondom az őszintét el akartam jönni otthonról. Nagyon kicsi házunk volt. Testvéremmel egy ágyban aludtunk. Aztán mikor még kicsi gyerek vagy, akkor még el is megy, de mikor már elkezdesz megnőni, akkor már nem olyan jó.” (24 éves nő)

A nőkkel készített interjúk egy csoportjában azt tapasztaltuk, hogy az élettársi kapcsolat, a partner családjához való költözés a jobb életkörülmények lehetőségének reményét is kínálták számukra. Ezeknél az eseteknél megjelent, hogy a férfi családjának életkörülményei valamivel jobbak, például mert van fürdőszoba vagy nagyobb a lakás alapterülete. A párválasztás mégsem járt valódi státuszmobilitással, mivel a lakáskörülmények vagy a transzferjövedelmek mértéke közötti különbségek nem olyan mértékűek, amely kiutat is jelenthetne a szegénységből.

A családi légkör és a párkeresési aktivitással összefüggésben több szerző (Bagdy 1998, Bereczkei – Csanaky 1996, Murinkó 2010) is kiemeli, hogy a stabil családi háttér és az érzelmi biztonság hiánya növelheti a párkeresési aktivitást, mivel a fiatalok a párkapcsolattól az érzelmi biztonságot is remélik. A férfiakkal és nőkkel készített interjúkban egyaránt visszatérő elem, hogy a származási család az érzelmi kiegyensúlyozottságot nem volt képes megteremteni, ami miatt nem voltak elégedettek saját helyzetükkel, úgy érezték egyedül vannak a problémáikkal. Az érzelmileg kielégítő családi háttér hiányában a harmónia megteremtésének fontos forrásává válik a párkapcsolat, mintahogyan interjúalanyaink egyik csoportjánál is ez növelte leginkább a párkeresési aktivitást.

„Én láttam a szeméből, hogy ez kedves, ez jó lesz. Engem még azelőtt nem is szeretett senki. Tizenketten laktunk együtt, sose kérdezte meg tőlem senki, hogy mi van velem. Aztán mikor ő jött, akkor meg végre én is azt éreztem, hogy fontos vagyok.” (27 éves nő)

„Senkihez nem tudtam fordulni, ha problémám volt. Aztán amikor őtet megismertem onnantól kezdve már azt éreztem, hogy nem vagyok egyedül.” (24 éves nő)

„Miután anyánk meghalt felborult otthon a családi béke és onnantól kezdve már nem is volt jó. [...] hogy is mondjam, vágytam arra, hogy majd ha nekem lesz családom, akkor máshogy legyen, hogy majd az én gyerekeimnek szebb legyen, jobb legyen minden.” (22 éves férfi)

„Az, hogy sokan vagyunk testvérek az jó is, meg rossz is abból a szempontból, hogy nem volt ránk úgy külön idő. Rendesek anyámék, mert rendesek, de nem nagyon tudtam hozzájuk fordulni, ha bajom volt, mert hát mindig van ott valaki. [...] inkább nem is mondtam, elnyomtam magamban egészen addig, míg meg nem ismertem a K...-t.” (18 éves fiú)

Interjúalanyaim nemcsak az egyéni életútjukban időzítették korai életkorra az élettársi kapcsolat kialakítását. Az együttjárás korai periódusában jellemző az élettársi kapcsolat kialakítása, a megismerkedés után rövid időn belül az összeköltözés mellett döntöttek. A párkapcsolat fejlődése során különböző tulajdonságok értékelhetők előnyösnek. A kapcsolat kialakításakor főleg a könnyen megfigyelhető tulajdonságokra helyeződik a hangsúly, mint a külső megjelenés, a testalkat vagy a hangszín. Később pedig sokkal inkább előtérbe kerül a felek értékrendszerének, világnézetének összevetése (Murstein 1971). A párkapcsolat fejlődés különböző szakaszaiban így a tulajdonságok ártértékelődése, a fontossági sorrend ártrendeződése és ezek alapján folyamatos szelektálás történik. Mivel az interjúalanyok körében az összeköltözéssel kapcsolatos gyors döntéshozatal jellemző, kevésbé nyílik lehetőség arra, hogy a felek megismerkedjenek egymás személyiségével, világnézetével vagy azzal, hogy a párkapcsolatban kialakuló konfliktusokat hogyan tudják együtt megoldani. Az interjúk alapján kevésbé volt jelen, hogy a fiatalok a párkapcsolat kialakításakor felmérjék a választott társa értékrendjét, hosszú távú terveit. Az esetek egy részében a párkapcsolat igénye volt olyan erős, ami miatt a legmegfelelőbb partner kiválasztása helyett a minél hamarabbi elköteleződés fontosabbnak bizonyult. Ez egyaránt megjelent az érzelmi kiegyensúlyozottságra vágyó fiatal nők és férfiak és a jobb életkörülményekben reménykedő nőknél is. Más esetekben pedig a nem tervezett terhesség következtében kellett a

párkapcsolati elköteleződés mellett dönteni, ilyenkor a közösségi normáknak való megfelelés bizonyult fontosabbnak a saját preferenciák felülvizsgálatánál.

„Az az igazság, hogy én ezt nem mértem fel, hogy mit akar az élettől vagy mit tervez. Így látásból ismertem őt is, meg a családját is. Tudtam, hogy normálisak, de annyira nem ismertem őket mélyen. [...] hát amúgy mikor megszületett az első gyerek akkor volt egy nagy vita, mert akkor derült ki, hogy ő vallásos neveltetést akar én meg ugye meg se vagyok keresztelve.” (24 éves férfi)

„[...] nem igazán kérdeztem meg, hogy ő mit gondol erről vagy arról. Nem beszélgettünk ilyenekről. Csak úgy kialakult meg amúgy is azt szokták mondani, hogy lakva ismerszik meg a másik. Ez így is lett, mert ugye sok minden kiderült, hogy nem egyezünk ebben-abbban.” (23 éves nő)

„Nem tudom. Megmondom először őszintén, hogy nem tetszett. De aztán meg így nem tudom...valami megfogott benne és így együtt maradtunk.” (27 éves nő)

„Hát nem beszéltük meg előre a dolgokat. Ilyen vágyaink nem voltak, csak úgy sodródtunk az évekkkel. Nem is tudtuk volna, mert ugye szinte azonnal terhes lettem. Hát, amikor a gyerekek megvannak, akkor tudod ő értük vagyunk.” (27 éves nő)

Interjúalanyaim két csoportjánál jelent meg, hogy ideálisabbnak tartja a hosszabb ismerkedési szakaszt az élettársi kapcsolat kialakítása előtt: azok a nők, akik a kedvezőbb életfeltételek miatt költöztek a férfiak családjához és azok a fiatalok, illetve akik a nem tervezett terhesség miatt döntöttek a közös élet mellett, megfelelően a közösség elvárásainak. Ellenben azok a fiatalok, akik a felnőtt státuszukat szerették volna legalizálni az élettársi kapcsolattal és azok, akiknél az érzelmi társ megtalálása elsődleges volt ideálisnak tartják, hogy az ismerkedési szakasz korai fázisában megtörténik az együttélő párkapcsolat kialakítása. Fontos hozzátenni azt is, hogy ők azok is, akik a leginkább elégedettek a párkapcsolatuk és az életük alakulásával.

„Az úgy volt, hogy ő bejött a mi utcánkba...elkezdünk beszélgetni, aztán anyuék is behívták, hogy megismerjék. Aztán egyszer mikor átjött ott maradt nálunk és nem is ment haza többet...szerintem ez néhány hét alatt lezajlott.” (21 éves nő)

„A középő testvérem barátja volt, és kérdezték, hogy nem-e érdekel egy jó fiú. Amúgy ő is itt lakott, de sosem beszélgettünk azelőtt. Januárban átjöttek tesómék, jött velük és akkor kezdtünk el személyesen beszélgetni. Aztán én is átmentem hozzájuk, találkoztunk, aztán májusban úgy döntöttünk, hogy összeköltözünk, mert hogy akkor már terhes voltam a kislánnyal.” (24 éves nő)

„Nem telt el sok idő. Azt mondom, hogy egy hónap telt el és már együtt is laktunk. [...] igen, a faluban nem szokás úgy mond hosszasan együtt járni, hanem inkább ez van, hogy hamar összeköltöznek és onnantól meg már együtt vannak tényleg.” (26 éves férfi)

„Nem annyira sokat gondolkoztunk mi ezen. [...] azt mondom neked, hogy két hét, ha eltelt és már együtt laktunk. Itt így szokták az emberek, nem nagyon szoktak várni. Hát mire is várnának?” (24 éves férfi)

A falu adottságai, a szórakozási lehetőségek és az anyagi erőforrások hiánya miatt korlátozott az ismerkedési periódus alatt végezhető tevékenységek köre, ami szintén ösztönzően hat az ismerkedési periódus rövidítésére és az összeköltözésre vonatkozó gyors döntéshozatalra. A településen nincsenek olyan helyek, terek, kulturális vagy szabadidős lehetőségek, a fiatal korosztály számára vonzó programok, amelyek alkalmasak lennének az ismerkedésre, a többszöri találkozásra, randevúzásra. Gyakorlatilag csak a saját otthonaikban vagy az utcán tudnak ismerkedni.

Mivel a település rendkívül kicsi méretű, alacsony lélekszámú, a lakosok jól ismerik egymást és érdeklődve nyomon követik egymás életének alakulását. Ugyanakkor ez a privát szférájukat féltő fiatalok, vagy a gyermekeik megítélése miatt aggódó szülők számára kevésbé pozitív jelenség. A szülők egy része az ilyen helyzetekben inkább beengedik a fiatalokat az otthonaikban, annak reményében, hogy ott jobban képesek nyomon követni a fiatalok tevékenységeit, illetve, hogy védjék a gyerekeik és így az egész család magánéletét, „jó hírét”. A terepmunka tapasztalatai szerint a családok számára fontos, hogy mit gondolnak róluk a faluban. Az alacsony lélekszám miatt a településen élők folyamatos visszajelzéseket kapnak a cselekedeteikről, viselkedésükről a helyi közösségtől.

„Egy ilyen kis faluba minden kiderül, kifújja úgy a szél seperc alatt, anélkül, hogy kérdezné az ember, már fújják.” (35 éves nő)

„Azt mondta anyám, hogy inkább jöjjön be, ismerjük meg, minthogy az utcán legyünk. Mert akkor az egész falu azt mondja, hogy ezek itt meg ott nyalják-falják egymást. Azt anyám azt mondta ne hozzam őket szégyenbe, inkább vigyem be. És végül is így lett az, hogy itt lakott utána.” (24 éves nő)

Más esetekben a szülők olyannyira tiltják a fiatalokat egymástól, hogy az szinte kényszerítőleg is hat a fiatalok gyors összeköltözésére, mert a nem támogató szülői hozzáállás többnyire a fiatalok otthoni életét is ellehetetleníti, többen fogalmaztak úgy, hogy „elzavarták” otthonról. Ez érvényes azokban az esetekben is, amikor a választott partnertől való tiltás, az otthoni feszült, konfliktusos családi légkör miatt kialakuló menekülési vágy arra motiválja a fiatalokat, hogy társuk családjához költözzenek, és közös életet kezdjenek.

„Hát őt tiltották tőlem, így nem lehattunk egymásé. Pedig én azért már csak 17 éves voltam. Aztán egy nap bemászott az ablakon, oszt én kiszöktem, oszt úgy. Oda költöztem hozzájuk és onnantól kezdve együtt vagyunk” (22 éves nő)

„Hát ő megszöktetett engem. Anyuék tiltották tőlem. Nem tudom miért, valamiért nem tetszett nekik, hogy jönni akart. De szerintem inkább az volt, hogy attól féltek, hogy terhes leszek és azt nem akarták, hogy én is korán szüljek. De hát mi meg együtt akartunk lenni, oszt egy este eljött értem én meg megszöktem vele. Ott anyósomékhöz költöztem és már ott született meg a kislány is.” (23 éves nő)

Ugyancsak gyakran eredményeznek sodródásos házasságkötéseket a nem tervezett terhességek. Ezekben az esetekben is erős szülői nyomás nehezedik a fiatalokra. Interjúalanyaim első gyermekvállalása a legtöbb esetben nem előre tervezett volt, sokuk még nem éltek együtt párjukkal a terhesség kezdetén, amelynek tudatosulása után a legtöbb esetben összeköltöztek a fiatalok.

„Azt mondták, ha már így jártunk, akkor össze kell költöznünk, mert olyan nincsen, hogy itt szégyenbe hagy terhesen. Én lehet máshogy döntöttem volna, mert még nagyon fiatal voltam. [...] mondta anyu, hogy nem tudunk mit tenni ellene, itt vagyunk, segítünk. Oszt akkor anyu volt neki a gyámja.” (27 éves nő)

„Azért költöztünk össze, mert jött a kislányunk, és azelőtt még csak jártunk így egymáshoz. Meg volt, amikor ott aludt nálunk, mondjuk én nem nagyon, de ő sokszor volt nálam. Aztán

már, hogy jött a kislányunk, mondta apu, hogy ne külön neveljük, hanem költözzünk egybe, és egy ideig ott nálunk laktunk K...-en, csak ott nem volt jó, mert egy házban voltunk sokan, itt meg csak megcsináltuk külön a kisházat az anyukájáéknál.” (19 éves nő)

Az összeköltözésről való döntéskor az interjúalanyok szüleinek is komoly szerepük volt, egyik interjúalanyom sem nyilatkozott úgy, hogy a szülei javasolták volna az első terhesség megszakítását vagy azt, hogy várjanak még a fiatalok az együttélő párkapcsolat kialakításával. A nem tervezett terhességek kialakulása utáni összeköltözésről szóló döntés meghozatalakor különösen a fiatal nők emelték ki, hogy a szülők nagyon erősen ösztönözték a fiatalokat. Elbeszéléseikben kevésbé van jelen a saját elhatározás, a racionális érvek végig vezetése, az autonóm döntéshozatal. Sokkal jellemzőbb a szülők véleményének, álláspontjának hangsúlyozása és cselekedeteik ehhez igazítása.

5. 11 Szexualitás a párkapcsolatban

A magyar társadalomban sokáig csak a házasság keretein belül volt széles körben elfogadott szexuális kapcsolatot létesíteni, mivel a szocialista erkölcs a házasságon kívül megélt szexualitásra devianciaként tekintett. A házasságon kívül megélt szexualitás fokozatosan vált egyre elfogadottabbá, ugyanakkor még a kilencvenes években is fontos elvárásként jelent meg, hogy házasságon belül vállaljanak az emberek gyermeket (Tóth 2012). Napjainkra a fiatalok számára a házasság előtti szexualitás természetes jelenség a legtöbb társadalmi csoportban. Ehhez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a szexualitás és a reprodukció elvált egymástól a fogamzásgátlási eszközök elterjedésével, hozzáférhetőségével.

A szexualitás a párkapcsolatok fontos részét képezik, a szociálpszichológia szerint a szeretetkapcsolatoktól a szexualitás tartalma különíti el a szerelmi kapcsolatokat. Sternberg (1986) szerint három főbb motivációja van a párválasztásnak, amely a szerelem három szintjét is jelenti elméletében: intimitás, szenvedély, elkötelezettség. Az intimitás az érzelmi, a szenvedély a szexuális, az elkötelezettség pedig a szociális motivációkat és az ezekhez kapcsolódó emberi szükségletek kielégítésének lehetőségét jelenti. A szerző szerint azonosított motivációs vezérfonalak azonban egyénenként, társadalmi csoportonként eltérő dominanciával jelenhetnek meg, ami a partnerszelekció mechanizmusaira és a párválasztási preferenciákra is hatással lehet.

Azokban a társadalmakban, ahol a szexualitással kapcsolatos elvárások nem korlátozzák az egyének szexuális szabadságát, a szexualitás megélésére nemcsak a párkapcsolat jelentheti az egyetlen alternatívát. Amennyiben elfogadottak az epizodikus jellegű szexuális tartalmú kapcsolatok, ezek lehetőséget nyithatnak a szexuális szükségletek

időszakos kielégítésére. Ugyanakkor időtartamukra való tekintettel ezek nem biztosíthatják az egyéb érzelmi és szociális szükségletek kielégülését. Feltételezhetően a szexuális szabadságjogokkal felruházott egyének esetén a párkapcsolati elköteleződés elsősorban nem vagy nem kizárólag a szexuális igények kielégülésére irányul, hanem magasabb szintű szükségletek kiegyensúlyozottságának biztosítása érdekében élnek párkapcsolatban az emberek.

Míg azokban a társadalmakban vagy közösségekben, ahol a szexualitással kapcsolatban erős elvárások vannak jelen, ahol a párkapcsolaton kívül megélt szexualitás nem elfogadott, ott az embereknél a szexuális szükségletek kielégítésének az egyetlen terepe a párkapcsolat lehet. A vizsgált zsákfaluban a földrajzi és társadalmi zártság, térbeli és szimbolikus kirekesztettség, az erős kötelékek dominanciája és a hídszerű kapcsolatok hiánya nyomán a közösségi kontroll szerepe igen erős, amely a szexualitással kapcsolatban is megnyilvánul. Különösen a fiatal nőkkel szemben erősek az elvárások, ők azok, akinek a házasságon kívül megélt szexualitásuk kevésbé elfogadott. A településen jellemző jelenség, hogy a családok fiatal lányukat tiltják a férfikkal való ismerkedéstől. Féltik a lányok és így a család „jó hírét”, s különösen szeretnék őket megvédeni az előre nem tervezett fiatalkori terhesség következményeitől.

„Nem akarták anyuék, hogy találkozzak vele. De a nővéremnek sem engedték, hogy fiúzzon. Anyu azt mondta nem akarja, hogy úgy járjunk mint ő, hogy fiatalon essünk teherbe. Hiába mondtuk neki, hogy nem, meg hogy nem akarunk semmi olyat csinálni nem érdekelte őket...[...]...aztán megszöktünk, hogy együtt tudjunk lenni.” (31 éves nő)

„[...] ő megígérte anyuéknak, hogy nem fog hozzám nyúlni 18 éves koromig. [...] Úgy szeretnénk volna, hogy a lakodalommal. De mivel nem volt lakodalom, legalább azt mondták várjam meg, míg a 18. évet betöltöm, ne mondják azt, hogy 17 vagy 16 évesen gyereket szülök.” (21 éves nő)

„Hát ha valaki terhes lesz úgy, hogy nincsen ura...hogy mondjam... megszólják...mert megszólják, de viszont ugyanúgy ők is abba a csapdába estek, mintahogyan most lehordják a másikat, szerintem ők is ugyanolyanok voltak. És erre szoktuk azt mondani, hogy nem illik megnézni egyik a másikat.” (26 éves nő)

Az interjúalanyok elmesélései alapján a szülőket főleg az vezérli azokban a helyzetekben, amikor korlátozni akarják a lányaik férfiakkal való ismerkedését, hogy nem szeretnék, ha a faluban megszokott fiatalkori gyermekvállalási mintát követnék. Ugyanakkor más lehetőségek hiányában a szülők legtöbbször a szexualitás témájának tabusítása mellett döntenek, aminek köszönhetően a fiatalok informáltsága rendkívül alacsony, miközben más csatornák hiányában a szülők szerepe kulcsfontosságú lenne a fiatalok ismereteinek bővítése, így kiszolgáltatottságuk csökkentése érdekében. A női interjúalanyok egy csoportja arról számolt be, hogy tulajdonképpen nem voltak tisztában azzal, hogy mit is jelent a szexualitás és hogy a különböző szexuális tevékenységeknek milyen következményei lehetnek.

„Egy lánnyal le kell ülni, beszélni, ha kamaszkorban van. Nem úgy, ahogy itten csinálják. Nem ülnek le velük. Nekem is az volt a baj, hogy nem ültek le velem anyuék akkor. És most meg már bánja, hogy nem ültek le velem, hogy hogyan kellett volna csinálni. Mert így most az lett az izéje, hogy itt vagyok 21 évesen két gyerekkel. És erről nem a gyerek tehet, hanem én, hogy nem gondolkodtam előre, meg a szüleim, hogy nem világosítottak fel. Nem beszéltek velem semmiről.” (21 éves nő)

„Igazából nem is nagyon tudtam, hogy mit csinálunk, vagy hogy amit csinálunk az éppen az-e. Nem tudtam pontosan, hogy mitől lehet terhesnek lenni. Mert hiába mondták nekem, hogy ha lefekszik valaki egy fiúval akkor terhes lehet, de nem tudtam hogy mégis mitől.” (26 éves nő)

„Ugye én akkor nem is annyira tudtam, hogy most akkor elveszítem a szüzességemet. Úgy zajlottak az események. Gyerekésszel nem tudtam, mert senki nem mondta el, hogy mi történik, meg hogy milyen. Azt sem gondoltam volna, hogy egyből teherbe is lehet esni” (27 éves nő)

A terepmunka során olyan fiatal nőekkel is találkoztam, akik elmondásuk szerint úgy kezdték el a szexuális életüket, hogy nem is tudtak róla. Hangsúlyozták, hogy nem erőszak áldozatai lettek, de nem voltak tisztában mi is történik velük, így azzal sem, hogy milyen következményei lehetnek. Kérdéseikkel nem nagyon tudtak kihez fordulni, hiszen szüleik tabusították a szexualitás témakörét, kortársak hasonlóan kevés információval rendelkeztek és olyan más felnőtt vagy szakember sem volt a környezetükben, akiket szívesen megkérdeztek volna. A közoktatási intézményekben jelen vannak a biológia órák, illetve alkalomszerűen a kifejezetten a szexuális felvilágosítást megcélzó foglalkozások is, de ezek nem pótolhatják a szülőkkal való beszélgetést, mivel a biológia tantárgy főleg az anatómiai ismeretek

elsajátításával járulhat hozzá a szexualitással kapcsolatos ismeretek átadásához, a felvilágosító órák pedig alkalomszerűen vannak jelen az iskolákban. Ráadásul sok esetben még ezek sem jelenthetik az ismeretátadás terepét azoknak a fiataloknak, akik még az általános iskolai tanulmányaik alatt lemorzsolódnak. A településen hetente egy napon tartózkodnak egészségügyi szakemberek, hozzájuk azonban a szexualitás iránt már érdeklődő, de szemérmes fiatalok nem szívesen fordulnak. A faluban csak néhány családnak van számítógépe és internetes hozzáférése, így az információszerzésnek ezt a módját a legtöbben nem tudják alkalmazni.

Jellemzően azok a fiatal nők rendelkeztek több információval a szexualitásról még aktívvá válásuk előtt, akiknek az iskolai részvételük hosszabbra nyúlt, középiskolai tanulmányokat kezdtek, illetve volt lehetőségük arra, hogy interneten tájékozódjanak. Ők is arról számoltak be, hogy a szülőkhöz egyáltalán nem tudtak fordulni az ehhez kapcsolódó kérdéseikkel, ugyanakkor ők kevésbé élték meg mindezt hiányként, mivel több (és szélesebb körű) kortárs kapcsolattal rendelkeztek és arra is volt lehetőségük, hogy az interneten keressenek információkat.

„Ott a net, minden, nem hiszem, hogy éppen a szülőkkel beszél meg a szexet, az tabu szerintem. Hát az iskolában vannak ilyen felvilágosítások, de szerintem a mai világban már tudnak mindent. Hát meg amúgy is, már olyan világban élünk, hogy amúgy is.” (27 éves nő)

„Hát annyi, hogy nekem voltak már osztálytársaim, akik túl voltak rajta és ők elmesélték, hogy milyen. És onnan tudtam én is, nem a szüleimtől. Velük ilyenről nem lehetett beszélni. Még most sem lehet pedig már felnőtt vagyok. Meg ugye az interneten is sok mindent meg lehet keresni, már akinek van.” (22 éves nő)

A fiatal férfiak szexualitással kapcsolatos tájékozottságukban már nem mutatkoztak ilyen nagy különbségek az interjúk szerint. Ők a férfi családtagokkal jobban meg tudták beszélni a kérdéseiket és számukra kevésbé korlátozták az ismerkedést a szülők. A fogamzásgátlással kapcsolatos ismereteik nekik is hiányosak voltak, de mivel a nemi kapcsolat és terhesség elsősorban a nőket bélyegzi meg a településen, a férfiak kevésbé lehetnek motiváltak arra, hogy begyűjtsék a megfelelő információkat, hogy képesek legyenek kiválasztani a legoptimálisabb megoldást.

A fogamzásgátlási eszközök, módszerek alkalmazása még a megfelelő ismeretek birtokában is számos problémákba ütközik. A településen bolt nem üzemelt a terepmunka szakaszában, gyógyszerész pedig csak az orvosi szolgáltatás ideje alatt hetente egyszer. A

„jóhíruket” féltő fiatal nők számára az orvosi rendelés alatt működő mozgó gyógyszerházból megvásárolható orvosi recept nélkül is kapható fogamzásgátlási eszközök nem jelenthetnek alternatívát, mivel a falu adottságainak köszönhetően a fiatalok szerint a helyi lakosok egyből tudnák, hogy mit vásároltak, így azt is, hogy szexuálisan aktívak. A szomszédos településen vannak egyéb vásárlási lehetőségek, ami csak a legkevesebbeknek biztosíthat alternatívát. Nőgyógyászati szakrendelés legközelebb a falutól 30 km-re található településen található, itt választ kaphatnának a szexualitással és fogamzásgátlással összefüggő kérdéseikre, de a legtöbb lány már a terhessége alatt jut el először nőgyógyászhoz.

Az interjúalanyok által leginkább alkalmazott fogamzásgátlási módszer az óvszer és a megszakításos közösülés, amelyek nem alkalmazhatók sikeresen a férfi partner fogamzásgátlás melletti elköteleződése nélkül. A településen a nők jobban érdekeltek a nem kívánt terhesség megelőzésében. Egyrészt, mert feléjük elvárás a szüzesség megőrzése a „házasságig”, míg a férfiak számára nagyobb szexuális szabadságra van lehetőség. Másrészt a gyermek születése után megnövekedett feladatok elsősorban a nőkre hárulnak. Ők azok, akik a gyermek gondozása és nevelése körüli főbb tevékenységeket ellátják és ők lesznek azok is, akiknek a gyermek megléte esetén nincs lehetőségük tanulmányokat folytatni vagy integrálódni a munka világába, akik számára így szinte megszűnnek a családon kívüli szerepek.

Ezzel szemben a férfiak számára csupán a tanulói státusszal nem összeegyeztethető a szülői szerep, így a nem tervezett gyermekvállalás számukra is a tanulmányok befejezésével jár, ugyanakkor mint már bemutattuk számos tényező következtében a helyi fiatalokra, s különösen a fiatal férfiakra alacsony tanulási motiváció jellemző, így mindezt kevésbé élik meg veszteségként. Az alkalmi munkák vállalását vagy a közfoglalkoztatásba való belépésüket kevésbé befolyásolja a családalapítás, hiszen feléjük nem jelenik meg elvárásnéként, hogy a kisgyermeknevelés ideje alatt ne dolgozzanak. Ebben az elszegényedett közösségben a férfiak előtt is számos akadály létezik, de még mindig nagyobb autonómiájuk van, mint a nőknek, amit az előre nem tervezett gyermekvállalás sem csökkent olyan mértékben, mint a nők esetében. Mindezekből következően a férfiak kevésbé motiváltak a szexualitásukat korlátozó fogamzásgátlási eszközök alkalmazására.

A terepmunka tapasztalatai szerint a szexualitással kapcsolatos információk tabusításának legfőbb oka, hogy a szülőknek a tiltáson kívül semmilyen más eszközük nincsen arra, hogy megvédjék a leánygyermeküket a nem kívánt terhességtől. A fiataloknak pedig arra nincsenek meg a megfelelő stratégiáik, hogy elfogadtassák a szexualitás iránti érdeklődésüket. Mindez tovább növeli az együttélő párkapcsolat kialakításának motivációját a fiatalok körében, hiszen az élettársi kapcsolat informális házasságként működik a településen,

a házassággal megegyező lehetőségeket kínál. Az összeköltözés, az élettársi kapcsolat a felnőtté válás fontos mérföldkövét jelenti, elfogadottá válik a fiatalok nemi kapcsolata is. Ugyanakkor a fogamzásgátlási módszerek alkalmazására és így a tudatos családtervezésre továbbra is korlátozottak maradnak a lehetőségek.

5. 12 Családtervezés és gyermekvállalás

Hazánkban a termékenység évtizedek óta csökkenő tendenciát mutat, ugyanakkor számos kutatás felhívja a figyelmet a társadalmi csoportonként megjelenő eltérésekre is. Husz Ildikó (2006) szerint a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező, marginalizált társadalmi réteg teljes termékenységi arányszáma majdnem a kétszerese a felsőfokú végzettséggel rendelkező nőkéhez képest. Kapitány – Spéder (2010) adatai is azt bizonyítják, hogy az első gyermekvállalásának átlagos életkora között közel tíz év van a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szerint. Míg a diplomás nők átlagosan 30,9 évesen adtak életet első gyermeküknek, addig a legfeljebb alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezőknél az átlagéletkor 21,2 év. A vizsgált zsákfaluban a női interjúalanyaink 15 és 20 éves koruk között hozták világra az első gyermeküket. A 21 női interjúalanyunk közül 20 fő édesanyja, az átlagéletkoruk az első gyermek születésekor 17,5 év. A legtöbben 17 évesen szültek először, ugyanakkor olyanok is voltak, akik még csak 15-16 évesek voltak az első gyermek érkezésekor. A fiatal édesanyjak több mint fele nem töltötte be a nagykorúságot az első gyermeke születésekor.

6. táblázat: Női interjúalanyaink életkora az első gyermek születésekor

Interjúalanyok	Nem	Életkor	Családi állapot	Életkor az első gyermek születésekor
1.	Nő	19	egyedülálló, 1 gyermek	16
2.	Nő	31	élettárs, 4 gyermek	20
3.	Nő	27	élettárs, 4 gyermek	18
4.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	17
5.	Nő	23	egyedülálló, 2 gyermek	18
6.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	17
7.	Nő	35	élettárs, 3 gyermek	18
8.	Nő	24	élettárs, 3 gyermek	20
9.	Nő	23	élettárs, 3 gyermek	17
10.	Nő	22	élettárs, 2 gyermek	18
11.	Nő	27	élettárs, 2 gyermek	20

12.	Nő	27	élettárs, 3 gyermek	17
13.	Nő	26	élettárs, 4 gyermek	15
14.	Nő	20	élettárs, 2 gyermek	17
15.	Nő	19	élettárs, 2 gyermek,	17
16.	Nő	33	élettárs	-
17.	Nő	18	élettárs, 1 gyermek	17
18.	Nő	23	élettárs, 2 gyermek	17
19.	Nő	26	élettárs, 3 gyermek	18
20.	Nő	23	élettárs, 4 gyermek	16
21.	Nő	21	élettárs, 2 gyermek	17

Forrás: saját szerkesztés

Megfigyeltük, hogy a 18. életév betöltése után gyermeket szülő nőkre jellemzőbb, hogy már élettársi kapcsolatban éltek a teherbeeséskor. Bár a 18. életévük előtt édesanyává váló nők között is voltak olyanok, aki már együttélő párkapcsolattal rendelkezett az első gyermek születésekor, azonban körükben gyakoribb, hogy a terhesség hatott ösztönzően az összeköltözésről szóló döntés meghozatalára.

Női interjúalanyaink a gyermekvállalásukról legtöbb esetben nem tudatos döntésként beszélnek. Az első gyermekvállalást nem tervezték, későbbi életkorban szerettek volna szülővé válni. Azok a nők nyilatkoztak úgy, hogy tudatos családtervezés következménye volt az első terhesség, akik 20 éves korukban szültek. A fenti táblázatban látható, hogy ők vannak a legkevesebben. A többiek nem tervezett terhesség következményeként váltak édesanyává.

A táblázat a megszületett gyermekek számát mutatja. Az interjú beszélgetések során több nő is állapotos volt, illetve az is kiderült, hogy női interjúalanyaink harmadának volt legalább egy művi abortusza. A terhesség mesterséges megszakítására egyik esetben sem a nők első terhessége során került sor, hanem egy esetben kétgyermekes, míg a többinél a három vagy négy gyermekes édesanyaként döntöttek az abortusz mellett.

Női interjúalanyom közül egy fő nem édesanya. A harminchárom éves nő, párjával tizenhat éve él együtt és már régóta szeretnének gyermeket. Egészségügyi okok miatt orvosi beavatkozásra lenne szüksége a gyermekvállaláshoz. Erre a zsákfalutól 60 km-re lévő megyeszékhelyen lenne lehetőség, és már csak a kórházba történő rendszeres utazás is olyan költségeket jelentene számukra, ami miatt eddig még nem kerülhetett rá sor.

„Gyerek még nincsen. [...]Nekem volt egy méhen kívüli terhességem. Pici idős volt még, de aztán befeküdtem egy petevezeték átfújásra, amit megcsináltak nekem. Aztán másodjára is megint ugyanott lett méhen kívüli terhességem. Aztán mondta, hogy maradandó gyulladás van a petevezetékemen [...]ezért elkötött főorvos úr, hogy még egyet nem bírnák ki. Most úgy van, hogy beültetéssel szülhetnék. [...] de egyébként, na...rossz, mert szerettem volna és lehetett is volna...hát rossz.[...]13-14 éves korukba itt már szülnek. Akinek meg kéne nincsen....ezeknek meg van.” (33 éves nő)

Interjúalanyaim közül a fent idézett harminchároméves nő és párja kivételt képeznek abból a szempontból, hogy már húsz évesnél idősebbek, de gyermekkel nem rendelkeznek. A gyermekvállalás esetükben sem a saját elhatározásukból, autonóm döntés eredményeként történik. Az erőforrások hiánya náluk nem előre nem tervezett gyermekvállaláshoz, hanem éppen gyermektelenséghez vezetett az orvosi ellátás elérhetetlensége miatt.

Az interjúalanyaim ezen a páron kívül nem tudtak megnevezni olyan húsz évesnél idősebb fiatalokat, akik a településen életvitelszerűen tartózkodnak, élettársi kapcsolattal rendelkeznek, ugyanakkor gyermekük még nincsen, ami sokat elmond a településen jellemző gyermekvállalási mintáról.

7. táblázat: Férfi interjúalanyaink életkora az első gyermek születésekor

Interjúalanyok	Nem	Életkor	Családi állapot	Életkor az első gyermek születésekor
1.	Férfi	18	párkapcsolat	-
2.	Férfi	22	élettárs, 2 gyermek	18
3.	Férfi	24	élettárs, 2 gyermek	20
4.	Férfi	34	élettárs	-
5.	Férfi	24	élettárs, 2 gyermek	20
6.	Férfi	30	élettárs, 4 gyermek	21
7.	Férfi	26	élettárs, 4 gyermek	16
8.	Férfi	34	élettárs, 4 gyermek	22
9.	Férfi	26	élettárs, 4 gyermek	19
10.	Férfi	18	párkapcsolat	-
11.	Férfi	26	élettárs, 3 gyermek	20
12.	Férfi	27	élettárs, 2 gyermek	23
13.	Férfi	27	élettárs, 3 gyermek	17

14.	Férfi	26	élettárs, 3 gyermek	21
15.	Férfi	21	élettárs, 2 gyermek,	19
16.	Férfi	24	élettárs, 2 gyermek	18
17.	Férfi	22	élettárs, 1 gyermek	19
18.	Férfi	22	élettárs, 2 gyermek	19
19.	Férfi	26	élettárs 3 gyermek	20

Forrás: saját szerkesztés

Gyermekkel rendelkező férfi interjúalanyaim 16 és 23 év közötti életkorokban váltak szülővé. Az első gyermek érkezésekor az átlagéletkoruk 19,5 év volt. Míg a nők között jelentős volt azoknak az aránya, akik a nagykorúság előtt gyermeket vállaltak, addig a férfiak között ez kevésbé gyakori. A nőkhöz képest valamivel magasabb átlagéletkor ellenére a férfiak legtöbbször sem a tudatos családtervezésnek tulajdonítja az első gyermek megfogását. Közöttük jóval nagyobb arányban találunk olyanokat is, akik bár nem tervezték a fiatalkori gyermekvállalást, mégis ideálisnak tartják, hogy fiatalon váltak szülővé.

Az osztálytársadalomhoz képest fiatalkori gyermekvállalást és a magas gyermekszámot a hazai közvélemény és a kutatások jelentős része is etnikai hatásra vezeti vissza, amelynek vizsgálatára három egymással versengő elmélet is jelen van a társadalomtudományokban. A kisebbségi helyzet tézise szerint a kisebbségi helyzetből adódó bizonytalanság érzése hat a termékenységre, mivel a kisebbségi csoporthoz tartozó emberek a nagy családmérettel kívánják növelni a biztonságérzetüket (Goldscheider – Uhlenberg 1969). A kulturális magyarázat a kisebbségi csoportokban jellemző magas gyermekszámot a nagycsaládot preferáló értékrendszerre vezeti vissza. A társadalmi jellemzők elmélete alapján, nem az etnicitás okozza a termékenységbeli különbségeket, hanem az etnikai csoportok a többségtől eltérő társadalmi összetétele (Johnson 1979).

A településen töltött terepmunka és az interjú vizsgálat során nem találtunk különbséget roma és nem roma fiatalok gyermekvállalása között, sem az első terhesség, sem a gyermekszám alakulása kapcsán. Amellett érvelünk, hogy a településen kialakuló fiatalkori gyermekvállalási minta nem az etnikai hatással magyarázható. A különböző tökefajta hiányosságai, a szegénység, az alacsony iskolai végzettség, a társadalmi kapcsolati háló sajátosságai irányítják leginkább a helyiek életszervezését és a mindezekből következő tudatos családtervezést akadályozó tényezők formálják interjúalanyaink reprodukciós magatartását és nem az etnikai származás.

A megkérdezett fiatalok legtöbbször a fogamzásgátlás módszerek hiányos ismeretének, illetve a fogamzásgátlási eszközök elérhetetlenségének tulajdonítja a településen jellemző fiatalkori gyermekvállalási mintát és nem tudatos döntés eredményének. A fiatal nők több esetben is csak előrehaladott állapotában szereztek tudomást a terhességükről. A fogamzásgátlási eszközökhöz hasonlóan a terhességi tesztek beszerzésére sem volt több esetben lehetőségük. Azokban a családokban, ahol tabusították a szexualitás témakörét, ahol a fiatal nőket tiltották a férfiakkal való ismerkedéstől és a testi kapcsolat létesítésétől a fiatalok nem tudtak a terhesség gyanúja esetén sem a szülőkhöz fordulni. A településen heti egy alkalommal tartózkodó egészségügyi szakembereknek szintén nem merték feltenni a kérdéseiket, mivel attól tartottak, hogy más is megtudná a faluban, amit el szerettek volna kérülni.

[...] nem is tudtam, hogy teherbe estem, hanem 5 hónapos voltam, mikor kiderült az első gyerekekkel, hogy teherbe estem, de ha hamarabb tudtuk volna, akkor elvetettük volna, csak hát, amikor már 5 hónapos volt, akkor nem lehetett elvetetni.” (26 éves nő)

„Zavarban voltam...teljesen káosz volt a fejemben, nem tudtam mit csináljak. [...] Nem az, hogy megijedtem, sokat át kellett gondoljak, mit veszthetek, mit nyerhetek, biztos akarom-e, valóban képes vagyok-e rá, mert hogy fiatal voltam. És hát megtartottam.” (19 éves nő)

„Őt nem akartuk, ő befutott. El akartam vetetni, csak 12 hetet betöltöttem. És mondták, hogy elvetethetem, de nem itt, hanem ...-ben. Fizetni kell érte 10 ezer forintot szegénységi alapon, és akkor 5 ezer forintom sem volt... még 100 forintom sem volt, hogy elvetessem. [...] Sokszor olyan ideges vagyok, mikor nagyon sírnak és nem tudom elhallgattatni őket, hogy oh.....minek szültem, nem kellett volna nekem egy sem. A mai eszemmel máshogy csinálnám. Iskolába járnék, szakmát tanulnék.” (21 éves nő)

„Hát ki fogsz nevetni, de ez úgy volt, hogy véletlen volt. Nem gondoltam...gyerekésszel voltam...nem gondoltam, hogy egyből teherbe esek. De legelső alkalommal teherbe estem. [...] gondoltunk rajta, hogy megtartsuk-e vagy sem, és végül megtartottuk.” (18 éves nő)

A nagykorúságuk elérése előtt teherbe esett nők mindegyike hangsúlyozta, hogy később szeretett volna szülővé válni. Különösen azok ijedtek meg az eseményektől, akik még nem rendelkeztek együttélő párkapcsolattal. Ezekben az esetekben a szülők és a falubeliek reakcióitól egyaránt féltő fiatal nők nem tartották választható életútnak azt, hogy egyedülálló

anyaként nevelik a gyermeküket, a férfival való összeköltözés és a párkapcsolat melletti elköteleződés mellett döntöttek.

A terepmunka tapasztalatai szerint férfi interjúalanyainkat is az élettársi kapcsolat kialakítására ösztönözte a nem tervezett terhesség. Annak ellenére, hogy a férfiak kevésbé vannak kitéve annak, hogy megbélyegezzék őket a házasságon kívüli szexualitás és gyermekvállalás miatt a terhesség tényének megállapítása után a közös élet megszervezése mellett döntöttek. A településen érvényesülő nemi szerepfelfogás a férfiakra is kötelezettségeket ír elő, a szerepelváráshoz kapcsolódóan a család fizikai és anyagi biztonságának megteremtése akkor valósulhat meg leginkább ha azokkal egy háztartásban él, így a férfiak is motiválttá válnak az összeköltözésre az ilyen helyzetekben.

A közösségi elvárásoknak való megfelelés, így mindkét nem esetében ösztönzően hatott a közös élet megszervezésére, még akkor is, ha a felek rövidebb ideje ismerték egymást, így nem volt lehetőségük a partner értékrendszerének, hosszútávú terveinek megismerésére. Ez a sodródásos házasságkötés tipikus eseteként jelenik meg a településen. Az interjúalanyaink körében az élettársi kapcsolatok jelentős része a nem tervezett terhesség bekövetkeztekor hozott döntés eredményeként alakult ki. Ezek a fiatalok a közösségi elvárásoknak megfelelően döntöttek a közös életről és a közös gyermeknevelésről. Többen fogalmaztak úgy, hogy a terhesség elkerülése esetén valószínűleg nem alakult volna ki élettársi kapcsolat a partnerrel.

A terhesség kialakulása előtt már élettársi kapcsolattal rendelkezők esetében legfeljebb két év telt el a megismerkedéstől a gyermekvállalásig (mint ahogyan korábban bemutattuk, jellemzően a megismerkedés után néhány héttel, hónappal összeköltöztek az interjúalanyaink a párjaikkal), de sokkal jellemzőbb, hogy az összeköltözés után hónapokon belül megfogant az első gyermek.

„Nagy öröm volt, amikor megtudtuk, hogy terhes. [...] hát nem terveztük, de nem is tettünk ellene...úgy mondom véletlenül sikeredett be. Aztán így át kellett gondolni, hogy mi hogy legyen, de végül is minden elrendeződött.” (22 éves férfi)

„Áh még később akartuk az elsőt, de megesezt. [...] az az igazság, hogy nem nagyon védekeztünk. Fiatalok voltunk és nem gondoltunk bele, hogy egyből gyerek lehet. Hát ráértünk volna még ugye, de ha már így alakult akkor úgy voltunk vele, hogy megtartsuk.” (27 éves férfi)

„A gyerekek mindig úgy jönnek sorba, hogy azt se tudom melyik mikor született, hogy született, sokszor gondolkodni kell rajta. Az elsőnél nem is tudtuk, hogy jön a gyerek. Elvitték az asszonyt a kórházba, mert gyakran volt rosszul és ki kellett vizsgálni. Aztán ott mondták, hogy már 5 hónapos terhes. Meg hát az utolsót se akartuk már...csak úgy becsúsztott.” (34 éves férfi)

Interjúalanyaim első gyermeke két kivételtől eltekintve jellemzően nem tudatos döntés eredményeként fogant meg, a fogamzásgátlás legfeljebb alkalomszerűen volt jelen a szexuális életükben, így az első gyermek időzítése nem a partnerek közös döntésétől, hanem genetikai jellemzőiktől, termékenységüktől függött. A fiatalok a gyermekeikről életük egyik legnagyobb örömeiként beszélnek, mégis szinte általánosságban azt nyilatkozták, hogy jobb lett volna, ha néhány évvel későbbi életkorban válnak szülővé. A terepmunka tapasztalatai szerint a párkeresés, a párkapcsolati elköteleződés igénye különböző főbb motivációk miatt, de minden esetben korai életkorban megjelenik, de ezzel párhuzamosan nem kezdődik meg a családtervezés, a gyermekvállalás iránti vágyakozás. A szülővé válás ideális életkorát mindannyian 18 éves kor utánra teszik, ugyanakkor az interjúkból az is kiderült, hogy a harminc éves kor feletti gyermekvállalást már tartják már megfelelőnek.

„Hát nem túl fiatalon, nem is túl öregén. Olyan 20 évesen ideális. Mert akkor már dolgozol pár évet és van esélyed összegyűjteni egy kis pénzt mire jön a gyerek. [...] az nagyon rossz, amikor kérnek és te meg tudod, hogy ezt meg ezt nem tudod nekik megvenni.” (26 éves férfi)

„Itt a faluban vannak, akik már 13-14 évesen szülnek. Mi már betöltöttük a tizennyolcat, de azt mondom az is korai volt. Kellett volna egy kicsit gyűjtögetni, még gyerekek nélkül jobban tudunk volna mozogni is, talán el is tudunk volna költözni valahová, ahol van nekem is munka, nekik meg iskola.” (24 éves férfi)

„Hát én huszonéves korra tenném, nem mondom, hogy pont huszéves korra, de azért a huszonévet mikor már kiéli az ember, úgy már kéne. Van idő addig, hogy kiélje magát. Mert a férfiak azért meggondolatlanabbak, mert a nőknél mire ott vannak, hogy férjhez mennek kialakul a felelősségtudat, de a férfiak azok meggondolatlanabbak, de a nőknél ezek azért már ki vannak fejlődve. És én azt is vallom, hogy huszonéves korban jó terhesnek lenni, mert a türelem...mert a gyerekekhez rengeteg türelem kell, és akkor azért még az idegeid, meg a szervezet is jobban bírja. Így 30 év fele már öregedik az ember, nem úgy viseli a terhességet.” (35 éves nő)

Interjúalanyaim szüleire is a fiatalkori gyermekvállalási minta volt jellemző, egy részük azt gondolja, hogy azok a törekvések, amelyek megakadályoznák a korai „házasodást”, a nem tervezett gyermekvállalást és a mindezekből következő iskolai és munkaerőpiaci peremhelyzetre szorulást nem tudnak hatékonyan működni. Ezek a pesszimista álláspontot képviselő fiatalok élnek a legrosszabb életkörülmények között még a településhez mérten is, és ők azok, akiknek a legkevésbé pozitív élményük van a professzionális segítőkkel, azokkal a szakemberekkel, akiknek megfelelő kapcsolat esetén lehetőségük lenne a változás iránti motiváció erősítésére. Azt gondolják, hogy nem rendelkeznek olyan eszközökkel, amelyekkel más életformák elérhetővé válnának számukra és nincsenek olyan kapcsolataik sem, amelyek segítséget nyújthatnának nekik a változásban.

„[...] nem akarom, hogy úgy járjon, mint itt sokan, hogy tizenöt, tizenhat éves és már terhes gyereke van, mert onnantól kezdve már nem tud hová lépni. Nem tudom, hogy lehetne ezt elérni...legalább a nyolc osztály lenne meg neki, legalább csak addig tanuljon.” (26 éves férfi)

„Takarítóként 160 ezer forintot keresnék. De nem mehetek 2 gyerekkel. És ilyenkor elgondolkozok, Istenem miért kellett ilyen hamar lecsaládosodjak, miért akartam én ezt. [...] Hát szeretnék elköltözni, mire a kislány eléri azt a kort, hogy ilyen 14 éves fejlődő korba legyen el szeretném vinni, mert itt olyanok a fiúk. Féltem, nagyon féltem a fiúktól. Nem akarom, hogy abba a sorsba jusson, mint én...hamar lecsaládosodjon, egy szakmája se legyen és hogy várja mindig a családit, vagy az élettársának a fizetését, hogy tudjon vásárolni a gyerekeknek.” (21 éves nő)

„Nem akarom, hogy a kislány majd úgy járjon, mint én. Nehéz őket felnevelni. Nehéz nekik mindent megadni. Gondold el, amikor a kislány kér. Várja, hogy ma is vegyek neki egy kis babakocsit. És nincsen pénzem rá, mondom neki, hogy majd holnap...és várja. Nem akarom, hogy ő is korán teherbe essen és ő is ezt érezze, mint amit én, hogy rossz... mert hiába szeretném, nem tudom neki megadni.” (27 éves nő)

Interjúalanyaim egy másik csoportja, viszont optimistább álláspontot képviselve abban bízik, hogy gyermekeik nem követik majd az ő családalapítási mintájukat. Ezek a fiatalok valamivel kedvezőbb életkörülményekkel rendelkeznek, főképp azok tartoznak ide, akinél a családi háztartásban vannak olyan személyek is, akiknek legalább alkalmanként van lehetőségük szezonális jellegű munkákat is végezni. Fontos jellemzője a felnövekvő generációk jövőjében kedvező várakozásokkal rendelkezőknek, hogy mindegyiküknek pozitív élménye van a

településen dolgozó professzionális segítőkkel, vagyis úgy értékelik, hogy tudnak segítséget kérni tőlük.

„Szeretném még látni az unokáimat, de nem szeretném, ha hamar lecsaládosodjanak. Ráérek én még 50 évesen is látni unokákat, nemhogy ilyen hamar, mint anyuék. [...]és kicsik még, de már most mondogatom nekik, hogy tanulni kell majd, mert már most el kell kezdeni ezt mondogatni, [...] a fiamnak egy ilyen szobafestő-mázoló, mert azzal csak tudnak keresni pénzt. A lányomat meg óvónőnek szeretném, mert szereti nagyon a kisgyerekeket, szeret velük nagyon beszélgetni.” (21 éves nő)

„Én mindig elmegyek, ha van munka valahol, mindegy milyen messze van, hogy nekik minél több legyen. [...] az a legfontosabb, hogy tanuljanak ki valami szakmát, legyen munkájuk, megtakarításuk aztán majd akkor házasodjanak, ha már van miből. [...] mindig a házi feladat az első, csak utána lehet játszani. És addig csendben kell lennie mindenkinek itthon, míg tanulnak.” (34 éves férfi)

„Mai ésszel még rártém volna most szülni az első. Megpróbálom úgy alakítani az ő életüket, hogy ne érje őket az a kudarc, ami engem. Hogy próbáljanak meg az életben helytállni. Meg arra ösztönözni, hogy tanuljatok, tanuljatok, nincs itthon semmi feladatod, csak az a dolgod, hogy tanuljál, mert akkor lesz belőled valami, próbálom bennük kicsit tudatosítani már most, hogyha közmunkán leszel, akkor nem tudsz elállni dolgozni. [...] Hogy legyen belőlük azért valaki.” (26 éves nő)

A bizakodó fiatal férfiak és nők úgy gondolják, hogy a saját példájuk követése helyett, gyermekeik számára kedvezőbb lehet egy olyan életút, amelyben a tanulmányok sikeres befejezése, piacképes szakmaszerzés, munkavállalás és anyagi megtakarítások megvalósulása után történik a családalapítás. Amellett érvelnek, hogy a magasabb iskolai végzettség növelhette volna a jobb munkahelyi pozíciók betöltésének esélyét, amely magasabb jövedelemmel is járt volna számukra, aminek a következtében lehetőségük lett volna egzisztenciális szempontból nagyobb biztonságot teremteni a családjuk számára. Gyermekeik számára éppen ezért egy olyan jövőt képzelnek el, amelyben a tanulás, a munka, a megélhetéshez elegendő jövedelem révén saját maguk, autonóm módon képesek befolyásolni életük alakulását.

Összegzés

Az elmúlt évtizedekben a fejlett országokban bekövetkező társadalmi-gazdasági változások a család intézményét sem hagyták érintetlenül. Magyarországon is megváltoztak a családok életfeltételei, a munkaerőpiac, a jövedelemszerzés lehetőségei, a családok működésére befolyással bíró intézmények és szolgáltatások rendszere, de megváltoztak a társadalomban uralkodó érték- és magatartásrendszerek is. A rendszerváltás óta eltelt időszak vizsgálatakor a házasságok számának és a termékenység visszaesése, a házasság nélküli együttélés és a szingli életmód elterjedése, az első együttélő párkapcsolat és a gyermekvállalási kor kitolódása egyaránt nagy figyelmet kapott a családszociológiában.

A társadalomtudományok azonban már régóta felfedezték, hogy a különböző társadalmi csoportokban eltérő családalapítási stratégiák jellemzőek, így az országos adatok alapján megfigyelhető tendenciák sem egységesen érvényesek. Egyes elemzések (Husz 2011, Kapitány – Spéder 2012) a különböző képzettségű emberek családalapítását összehasonlítva emelik ki a felsőfokú és a legfeljebb alapfokú végzettségűek közötti eltéréseket, míg mások (Durst 2006, Virág 2009) a településtípus, illetve a lakóhely adottságainak fontosságára helyezik a hangsúlyt. A szegénységben élők családalapításának vizsgálatakor általában a reprodukciós magatartást vizsgálják, bemutatva a gyermekvállalási minták különbözőségeit. Ugyanakkor a gyermekvállalást megelőző párválasztás és párkapcsolat-alakulás folyamata a marginalizált közösségekben kevésbé vizsgált terület maradt, miközben az ezzel összefüggő döntések hosszú távon is erőteljes hatást gyakorolhat az emberek életére. Erre a hiányterületre is reagálva a vizsgálat elsősorban a partnerszelekcióra helyezte a fókuszát.

A kutatás legfőbb célja volt feltárni azokat az összefüggéseket, amelyek segítségével megtudhatjuk, hogy a jelenkori magyar társadalomban jellemző tendenciákhoz képest eltérő párválasztási és családalapítási szokások kialakulásában milyen tényezők játszanak szerepet, illetve ezek milyen mechanizmusokon keresztül örökítik tovább a szegénységet és a kirekesztődésben élést egy elszegényedett közösségben.

A doktori értekezés három főbb elméleti bázist használ fel. A család elméleti megközelítései mellett – *családökológia elmélete* (Bronfenbrenner 1979, Duncan - Brooks - 2002); *családfejlődés-elmélet* (Hogan – Astone 1986, Aldous 1996); *strukturális-funkcionális családelmélet* (Parsons 1955); *interakcionista modell* (LaRossa – Reitzes 1993, Fiese és mtasi 2002); *csereelmélet* (Sabatelli – Shehan 1993, Brehm és mtasi 2002); *rendszerelméleti modell* (O'Brien 2005); *konfliktusmodell* (Stacey 1993); *bioszociális modell* (Booth – Carver – Granger 2000) – bemutatja azokat a folyamatokat, amelyek a modern társadalmakban befolyásolják a párkapcsolati és családformák kialakulását, sokszínűvé válását.

A szociológia, a közgazdaságtan és a pszichológia területéről átvett elméleteket – *csereelmélet* (Thibaut–Kelley 1959, Rusbult 1980, DiMaggio–Mohr 1985); *házassági piac* (Becker 1974, Murstein 1986, Kalmijn–Flap 2001, Bukodi 2002); *nemi szerepek* (Mead 1973, Buda 1985, Lindsey 1997, Rudman – Glick 2008, Peter L. Berger – Thomas Luckmann 1998); *vonzalom-elmélet* (Festinger 1950, Byrne 1971, Kenrick 1993, Sprecher 1994, Atkinson és mtsi 2001) – is alkalmazva vizsgálja, hogy milyen tényezők befolyásolják a partnerszelekciós mechanizmusokat.

A szegénység értelmezésével kapcsolatos elméletek – *funkcionalista* (Davis és Moore 1997); *konfliktusalapú megközelítés* (Wright 1999); *szegénység kultúra* (Lewis 1988); *underclass* (Wilson 1978), *társadalmi kirekesztés* (Amartya Sen 2003); *kapcsolati háló* (Granovetter 1991, Coleman 1998, Fernandez-Kelly 1998, Messing 2006, Füzér 2015, Megyesi 2015); *területi szegregáció* (Wilson 1999, Wacquant 2004, Váradi – Virág 2015) – segítik az elszegényedett falvakban élő emberek párválasztásával és családalapításával kapcsolatos döntéseinek értelmezését.

A kutatás során 2015 és 2017 félig strukturált interjúk készültek, azokat a településen állandó lakóhellyel rendelkező 18 és 35 év közötti férfiakat és nőket kerestük, akik legfeljebb alapfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek, már nem folytatnak nappali tagozatos tanulmányokat, ugyanakkor a nyílt munkaerőpiacról is tartósan kiszorultak. A településen a kiválasztási szempontoknak megfelelő összes elérhető személyt megkerestük, összesen negyven interjút tudtunk feldolgozni az eredményeink értékelésekor. A terepmunka nemcsak az interjúk felvételére terjedt ki, hanem annál jóval több időt tartózkodtam a településen, így lehetőségem nyílt a megfigyelésre, számos informális beszélgetésre, amelyek segítették a településen tapasztalt jelenségek megértését.

A kutatás helyszíne az ország egyik leghátrányosabb helyzetű kistérségében található 295 fős (KSH 2018) zsákfalú. A település helyi gazdasága az elmúlt évtizedekben teljesen leépült és nem jelentek meg olyan új lehetőségek sem, amelyek új életstratégiákat teremtettek volna a lakosok számára. Távolság és a jelentősebb gazdasági funkciókkal rendelkező városoktól a napi ingázással megvalósuló munkavégzés sem jelenthet tömeges alternatívát, így napjainkban a településen csak néhány embernek van munkahelye, a többiek számára a közfoglalkoztatás, illetve a különböző állami transzferjövödelmek jelentik a bevételek forrását. A megváltozott életlehetőségek a szelektív migráció jelenségét is felerősítették a településen. A tehetősebb, mozgósítható erőforrásokkal rendelkező családok elköltöztek, így a faluban a legszegényebb, lelegelettebb emberek koncentrációja vált jellemzővé. A zsákfaluban nem működik iskola, az elsődleges munkaerőpiac nem teremt jövedelemszerzési lehetőséget, rendkívül hiányos intézményi ellátottság jellemző és a professzionális segítők is

csak heti néhány órát vannak jelen. A szolgáltatások, az intézmények, a tanulási lehetőségek, a munkajövedelem hiánya nemcsak a település arculatát határozzák meg, hanem az itt élő családok életszervezését is. A fiataloknak teljesen más erőforrás-gazdálkodást kell folytatniuk, mint a jobb helyzetű kortársaiknak, ami befolyással van a felnőtté válásuk folyamatára. Ebben az elzáródó, elszegényedett társadalmi térben a fiatalok döntéseire így más tényezők lesznek hatással, ami magyarázatot ad a jelenkori magyar társadalomban jellemzőtől eltérő párválasztási és családalapítási minták elterjedésére.

A helyi fiatalok életében számos olyan tényező van jelen, ami a fiatalkori együttélő párkapcsolat kialakítására ösztönzően hat. A párválasztási motivációkat vizsgáló elméletek általában az érzelmek, az érdekek vagy az értékek szerepét emelik ki, az interjúk elemzésekor ennek megfelelően három kategóriát alakítottunk ki az első együttélő párkapcsolat kialakítását ösztönző tényezők vizsgálatakor: az érzelmi biztonság szükséglete, a kedvezőbb életfeltételek reménye, a közösségi elvárásoknak való megfelelés. Felmértük, hogy az interjúalanyok mennyire elégedettek a származási családban jellemző kapcsolatokkal, erőforrás- és hatalommegosztással, a településen érvényesülő tradicionális nemi szerepek szerinti életszervezéssel, továbbá milyen elvárásokat, feltételeket vagy az összeköltözésről szóló döntés meghozatalára ösztönzően ható tényezőket neveztek meg.

Eredményeink szerint a fiatal férfiak és nők egy csoportjánál leginkább az érzelmi biztonság szükséglete növelte a párkeresési aktivitást. Számukra a szülői család nem biztosította az érzelmi kiegyensúlyozottságot, így motiválttá váltak arra, hogy máshol keressék az érzelmi támogatást. A kedvezőbb életfeltételek reménye miatt párjukhoz költöző fiatal nőket a származási családjukban jellemző erőforrás- és hatalommegosztással való elégedettség hiánya ösztönözte, a férfi családjához költözve, abban bíztak, hogy annak erőforrásai, működési mechanizmusai kedvezőbb lehetőségeket biztosítanak számukra. A közösségi elvárásoknak való megfelelés pedig azokra a fiatalokra jellemző leginkább, akik más alternatívák hiányában a felnőtté válással járó lehetőségekhez az élettársi kapcsolat kialakításával szeretnének hozzájutni, továbbá akik a nem tervezett terhesség következtében döntenek az összeköltözésről annak érdekében, hogy megfeleljenek a helyi közösség elvárásainak.

A származási család több dimenzióban is kifejti a hatását a párválasztásra, ezért vizsgálatunk kiemelt kérdésköre volt a szülői család megismerése. Az erőforrások jelentős részét a családból öröklik az emberek, ezek mértéke befolyásolja a tanulási, munkavállalási, élettervezési perspektívákat és a párválasztási preferenciákat, továbbá azt is meghatározhatja, ki mennyire válik vonzóvá a házassági piacon (Bukodi 2004). A modern társadalmakban megfigyelhető, hogy a fiatalok a szülőktől eltérő családalapítási gyakorlattal rendelkeznek,

mivel másfajta társadalmi környezet, másfajta lehetőségek és akadályok veszik őket körül. Eredményeink szerint azonban nincsenek jelentős különbségek az interjúalanyok és a szülők társadalmi közege, iskolai pályafutása, karrierútja, életkörülményei, családalapítási gyakorlata között. A kutatásunkba bevont fiatalok számára nincs lehetőség a szülőktől eltérő életvezetési stratégiák közötti választásra sem.

A párkapcsolati formák alternatívái közötti döntésnél kulcsfontossággal bírnak a gyermekkori családi szocializációs folyamatok. A szülők kapcsolatának megítélése, a nemi szerepekhez kapcsolódó elvárások elfogadása a saját későbbi párválasztással kapcsolatos elvárások forrásává válhat (Bagdy 1998). Ez a családi szocializációs hatás a településen jellemző többnemzedékes együttélési minta és az erős kötések dominanciája miatt különösen jelentős. Az interjúalanyok a párválasztás után, az élettársi kapcsolatukat minden esetben valamilyen rokonnál, legtöbbször a szülői házban alakították ki, mivel nem tudták önálló lakhatásukat biztosítani. Az együttélésből fakadó konfliktushelyzeteket csak úgy tudják minimalizálni, ha a szülők elvárásaihoz igazítják a viselkedésüket, így nincs lehetőségük az előző generáció szabályrendszerének átértékelésére. Ez a fajta együttélési forma tovább erősíti a hagyományos nemi és családi szerepekre irányuló szocializációs hatásokat, ami még inkább gátolhatja különböző életformák kialakulását és az azok közötti választás szabadságát a településen.

A fiatal férfiakra szinte általánosságban jellemző, hogy megfelelőnek tartják a lakóhelyükön erősen érvényesülő tradicionális nemi szerepfelfogást, a hagyományos családon belüli munkamegosztást, amelyben a férfi feladata a család anyagi és fizikai biztonságának védelme, míg a nő feladatai a családi életben belülről koncentrálnak. A férfiak számára nem élvez prioritást a párjuk tanulási, munkavállalási vagy önmegvalósítási terveinek támogatása, így hiába jelenik meg a fiatal nők egy részénél a tradicionális nemi szerepek szerinti életszervezéssel szembeni elégedetlenség a környezetükben nem kapnak semmilyen segítséget a változtatásra. Mindezek konzerválják a nemek közötti különbségeket és a családok társadalmi helyzetét is, hiszen a nők visszatartása nem segíti elő az erőforrásokhoz való hozzáférés növekedését.

Míg a modern társadalmakban az emberek sokféle szerepet töltenek be és többféle társadalmi környezettel állnak kapcsolatban, addig az interjúalanyok többsége számára csak az a közösség jelentheti az ismerkedés színterét, amelybe beleszülettek. A család így behatárolja azt a társadalmi közeget is, amelyből kiválaszthatják a potenciális partnereiket. A fiatalok házassági piacokhoz való kötődését vizsgálva azt találtuk, hogy a Kalmijn és Flap (2001) által megkülönböztetett három lokális házassági piac közül a szomszédság erős dominanciája jellemző. A munkahely, mint házassági piac egyáltalán nincs jelen. A női

interjúalanyok között csupán ketten dolgoztak a közfoglalkoztatásban, a többieknek nincs munkatapasztalata. A férfiak többségének is szintén a helyi közfoglalkoztatásra korlátozódik, illetve néhányan korábban már rendelkeztek szezonális jellegű munkával, de legtöbbször férfiakkal dolgoznak együtt. Az iskola, mint házassági piac is csak korlátozott mértékben van jelen. Az interjúalanyokra korai lemorzsolódás jellemző, ráadásul az összes a zsákfaluból származó fiatal ugyanabba az iskolába és ugyanazon számozású osztályba járt, amely osztályt az interjúk szerint az iskolaközösség kevésbé fogadta be, mivel a hátrányos helyzetű gyerekek koncentrációja volt jellemző. Az iskola sem adhat így lehetőséget a kapcsolati háló, a választhatók körének bővülésére. Megfigyelhető, hogy még az a néhány interjúalanyunk is, aki az iskolában ismerte meg a partnerét, hozzá hasonló alacsony iskolai végzettségű, korlátozott munkaerőpiaci esélyekkel rendelkező, hátrányos helyzetű családból származó társat választott.

A magyar társadalomban erőteljes homogámia jellemző a párkapcsolatok terén (Bukodi 2004), de míg feltételezhetően egy jobb helyzetű, magasan képzett, pozitív karrieresélyekkel rendelkező fiatal számára elvárásként jelenhet meg a hasonló paraméterekkel rendelkező társ megtalálása, addig interjúalanyaink esetében elsődlegesen nem az ilyen irányú preferenciák miatt alakul ki származási vagy teljesítményalapú párkapcsolati homogámia, hanem a választhatóság korlátozottsága miatt. A falu lakosságának összetétele, társadalmi homogenitása nem teszi lehetővé a párkapcsolati heterogámia elterjedését. Ez a folyamat generációkon keresztül öröklődhet, ami egy ilyen elzáródó társadalmi térben az egész helyi közösségre hatással van. A párkapcsolati homogámia kizárólagossá válása nem segíti elő a kapcsolati háló bővülését, ami többek között a még aktív párkeresők párválasztására is hatással lehetne, hiszen bővíthetne a kapcsolati háló és a potenciálisan választható partnerek köre. A párválasztás sem teremthet így új lehetőségeket a kapcsolati háló bővülésére, más tanulási, munkavállalási, családalapítási minták megismerésére, az értékek és életformák sokszínűvé válására.

A kutatásba bevont fiatalok iskolai tanulmányaikat hamar befejezik, kevés esélyük integrálódni a munkaerőpiacra, elégséges jövedelmet szerezni, pénzt félretenni, amely akár lehetőséget teremtene egy jobb helyzetű településre átköltözni, másokkal is kapcsolatba kerülni. Nincs okuk várakozni egy megfelelőbb partner megtalálásának reményében és nem jellemzők az olyan egyéni életcélok sem, amelyek miatt racionális döntés lenne a családalapítás elhalasztása. Mivel nem igazán rendelkeznek a lakóhelyükön kívüli aktivitással, számukra a házassági piac egy beszűkült, egydimenziós tér, ahol a településen jellemző fiatalkori családalapítási minta miatt a potenciális partnerek száma az életkor növekedésével folyamatosan csökken. Mindezekből következően számukra éppen az tűnhet jó

gyakorlatnak, ha minél korábbi életkorban elköteleződnek egy párkapcsolat mellett függetlenül attól, hogy az érzelmi biztonság igénye, a jobb életlehetőségek esélye, vagy a felnőtté válás lehetősége növeli leginkább a fiatalok párkeresési aktivitását.

Az interjúalanyok többségénél az első párkapcsolatból élettársi kapcsolat alakult ki, megfigyelhető továbbá, hogy az élettársi kapcsolat kialakulása az ismerkedés korai szakaszában jellemző, ami miatt korlátozottan van lehetőség a saját preferenciák felülvizsgálatára, a másik fél értékrendszerének, hosszú távú terveinek megismerésére. Mégis az összeköltözésről szóló döntést jellemzően nem az együttélés kipróbálása miatt alakították ki, hanem egy hosszú távú, akár az egész életutat végig kísérő együttélést kívántak megvalósítani. A terepmunka tapasztalatai szerint ezeket a párkapcsolatokat valóban hosszú távon fenntartják, de nem feltétlenül a kapcsolattal való elégedettség következtében, hanem a kedvezőbb alternatívák hiánya miatt.

A szülői generációtól való eltérést a házasságkötés kapcsán fedeztük fel. Míg az interjúalanyok szülei házasságban éltek, addig a fiatalok közül senki sem kötött a magyar jogrendszer által elismert házasságot. A házasságkötés mellőzése nem a liberálisabb szemlélet, a szabadabb, könnyebben felbonthatóbb párkapcsolati forma preferálása miatt vált általánossá körükben, hanem mert a törvényes házasságkötéshez szükséges feladatok és ráfordítások nehezen kivitelezhetővé váltak. Az akadályozó tényezők miatt a helyi közösség elfogadóvá vált az élettársi kapcsolatokkal, az informális házasságként működő együttélő párkapcsolatra a legtöbben házasságként tekintenek, ugyanolyan funkciókat társítva hozzá. Az élettársi kapcsolattal rendelkező interjúalanyaink pedig mindezt elfogadva kapcsolatukat házasságként, párjukat férjként/feleségként nevezik meg. A helyi közösségben megszűnt a házasságkötés elvárása, ugyanakkor a párválasztás, párkapcsolat-alakulás folyamatát továbbra is erős közösségi kontroll kíséri.

Az interjúalanyok körében az első együttélő párkapcsolat és az első gyermekvállalás is jóval fiatalabb életkorban jellemző az országos tendenciákhoz képest. A nők 14 és 18. év között alakították ki az első együttélő párkapcsolatukat, míg az első gyermeküket 15 és 20 éves koruk között hozták a világra. A férfiak 16 és 21 év között rendelkeztek az első élettársi kapcsolatukkal, míg a szülővé válás 16 és 23 éves koruk közé tehető. A párválasztás, a párkapcsolat megléte a felnőtté válás vezető vágyott mérföldkőként jelenik meg az interjúkban, azonban a gyermekvállalás többségükönél előre nem tervezett terhesség következménye, vagyis jellemzően később szerettek volna szülővé válni. A párkapcsolat igénye korai életkorban jellemző, de ezzel párhuzamosan nem kezdődik el a szülővé válás vágya. Az első gyermekvállalás az esetek túlnyomó többségében nem tudatos döntés

eredménye, hanem az információk hiánya és/vagy a fogamzásgátlási eszközök elérhetetlensége miatt nem valósulhatott meg a családtervezés.

A fiatalok interjúiban hangsúlyosan megjelenik, hogy megfelelőbb stratégia lett volna, a tanulmányok befejezése, a szakmaszerzés, a munkavállalás, a különböző erőforrások felhalmozása után gyermeket vállalni. A jövő terveiknél éppen ezért nagy hangsúlyt kap, hogy gyermekeik számára a családalapítás mellett más életcélok is megvalósíthatóvá váljanak. Az, hogy mindez hogyan valósul meg a felnövekvő generációk életében, hogy képes lesz-e a jövőben a család, a közösség, vagy az állam olyan segítségeket nyújtani, amely segítheti a kutatási terepünkhöz hasonló elzáródó, elszigetelődő, szegénységben élő fiatalok helyzetének javulását egy jövőbeli kutatás fontos kérdése lehetne.

A kutatási kérdéseinket egy elszegényedett, elszigetelődött, homogén összetételű népességgel rendelkező zsákfaluban vizsgáltuk meg. A település és a helyi közösség jellemzői nem egyedülállóak, számos hasonló adottságokkal rendelkező aprófaluvál találkozhattunk Magyarországon, ahol a tartós szegénység és a kirekesztődésben élés az emberek élettervezési lehetőségeire is erőteljes hatást gyakorol, így a partnerszelekció mechanizmusait és a családalapítási aspirációkat is befolyásolja. Eredményeink szerint mindezek a párválasztás és a családalapítás számos olyan sajátosságát idézik elő, amelyek hozzájárulnak a szegénység és kirekesztődésben élés újratermelődéséhez.

Felhasznált irodalom

- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2006): A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben. In: Társadalmi Riport 2006. TÁRKI, Budapest
- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2007): Embert barátjáról: A barátság szociológiája. Századvég, Budapest
- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2012): Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átrendeződése Magyarországon. In: Kovách Imre–Dupcsik Csaba – P. Tóth Tamás – Takács Judit (szerk.): Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet Argumentum Kiadó, Budapest 343-356.
- Albert Fruzsina – Hajdú Gábor (2016): Integráltság, szegénység, kapcsolati tőke. In: Szociológiai Szemle 26(3): 28-55.
- Aldous, Joan (1996): Family Carrers: Rethinking the Developmental Perspective. Sage Publications, Thousand Oaks
- Allport, Gordon (1961): Pattern and growth in personality. Holt Rinehart&Winston, New York
- Andorka Rudolf (1997): Bevezetés a szociológiába. Osiris, Budapest
- Atkinson, Rita L. – Atkinson, Richard C. – Smith, Edward E. – Bem, Daryl J. – Nolen-Hoeksema, Susas (2001): Pszichológia. Osiris Kiadó, Budapest
- Bagdy Emőke (1998): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Bakó Tamás - Cseres-Gergely Zsombor - Kálmán Judit - Molnár György-Szabó Tibor (2014): A munkaerőpiac peremén lévők és a költségvetés. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest
- Bauer, Eva (2000): A szociológiaelméletet keletkezéséről: A szociológiai gondolkodás kezdetei. In: Morel, Julius (szerk.): Szociológiaelmélet. Osiris, Budapest 19–42.
- Bánlaky Pál (2001): Családszociológia. Wesley Könyvek, Budapest
- Beck, Ulrich (2003): A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Századvég Kiadó, Budapest
- Becker, Gary Stanley (1974): A Theory of Marriage. In: Schultz, T. W. (szerk.): Economics of the Family, Marriage, Children and Human Capital. University of Chicago Press, Chicago 299–344.
- Becker, Gary Stanley (1976): The Economic Approach to Human Behavior, University of Chicago Press, Chicago.

- Becker, Gary Stanley – Landes, Elisabeth M. – Michael, Robert T. (1977): An economic analysis of marital instability. In: *The Journal of Political Economy* 85(6): 1141–1187.
- Becker, Gary Stanley (1981): *A Treatise on the Family*. Harvard University Press, Cambridge
- Becker, Gary Stanley (2001): Az emberi viselkedés ökonómiai megközelítése. In: Lengyel, György és Szántó, Zoltán (szerk.) *A gazdasági élet szociológiája*. Aula, Budapest 127-135.
- Bereczkei Tamás – Csanaky András (1996): Mate choice, marital success, and reproduction in a modern society. In: *Ethology and Sociobiology*, 17(1):17–35.
- Berger, Peter L. – Luckmann Thomas (1998): *A valóság társadalmi felépítése*. József Műhely Kiadó, Budapest
- Berscheid, Ellen – Walster, Elaine (1974): The Elusive Nature of Love. In: Huston, T. L. (szerk.): *A little bit about love*. Academic Press, New York 355-381.
- Bianchi, Suzanne M. – Casper, Lynne M. (2000): American Families. In: *Population Bulletin* 55(4): 3-48.
- Bihari, Zsuzsanna –Kovács, Katalin (2006): *Gyermekszegénység vidéken: Magas szegénységi kockázatú települések a magyar településállományban*. Településtipológia és rangsor. MTA Gyerekszegénység Elleni Program, Budapest
- Billari, Francesco C. – Wilson, Chris (2001): Convergence towards Diversity? Cohort Dynamics in the Transition to Adulthood in Contemporary Western Europe. In: MPIDR Working Paper WP. 2001–039. 1-29.
- Blackwell, Debra L. – Lichter, Daniel T. (2000): Mate Selection among Married and Cohabiting Couples. In: *Journal of Family Issues*, 21: 275–302
- Blau, Peter M.– Schwartz, Joseph E. (1984): *Crosscutting Social Circles*. Academic Press, New York
- Booth, A. – Carver, K. – Granger, D. A. (2000): Biosocial Perspectives on the Family. In: *Journal of Marriage and Family*. 62 (4): 1018–1034.
- Booth, A. – Crouter, A. C. (szerk.): (2003): *Children’s influence on family dynamics: The neglected side of family relationships*. NJ: Erlbaum, Mahwah
- Bourdieu, Pierre (1985) *Identitás és reprezentáció*. In: *Szociológiai Figyelő* 1: 7–22.
- Bourdieu, Pierre (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Válogatott tanulmányok Új Mandátum Kiadó, Budapest 156–177.
- Brehm, Sharon (2002): *Intimate Relationships*. McGraw-Hill, New York
- Brines, Julie – Joyner, Kara (1999): The ties that bind: Principles of cohesion in cohabitation and marriage. In: *American Sociological Review* 64: 333–355.

- Broderick, C. B. (1993): Understanding family process: Basics of family systems theory. Calif: Sage Publications, Newbury Park
- Bronfenbrenner, Urie (1979): The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Harvard University Press, Cambridge
- Bubolz, M. M. – Sontag, M. S. (1993): Human Ecology Theory. In: Boss, P. G. W. – Doherty J. – LaRossa, R. –Schumm, W. R. –Steinmetz, S. K. (szerk.): Sourcebook of Family Theories and Methods: A Contextual Approach. Plenum, New York 419-448.
- Buda Béla (1985): A szexualitás modern elmélete. A szexuális viselkedés lélektana. Tankönyvkiadó, Budapest
- Bukodi Erzsébet (2000): Bukodi Erzsébet (2000): Szülői erőforrások és iskolázási egyenlőtlenségek. In: Elekes Zsuzsa – Spéder Zsolt: Törések és kötések a magyar társadalomban. Századvég Kiadó, Budapest
- Bukodi Erzsébet (2002): Ki kivel (nem) házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és a történeti időben. In: Szociológiai Szemle 2: 28-58.
- Bukodi Erzsébet (2004): Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest
- Bukodi Erzsébet (2005): Partnerszelekció a házasságokban és az élettársi kapcsolatokban. In: Demográfia 48 (2-3): 218- 253.
- Bukodi Erzsébet (2006): Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból. In: Kovách Imre (szerk.): Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest
- Burgess, Ernest W. – Locke, Harvey J. 1953: The family: From institution to companionship. American Book Company, New York
- Buss, David M. (1989): Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. In: Behavioral and Brain Sciences 12:1-49.
- Coleman, James S. (1998): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó, Budapest
- Crouter, Ann C. – Booth, Alan (szerk.): 2003. Children's influence on family dynamics: The neglected side of family relationships. NJ: Erlbaum, Mahwah
- Czibere Ibolya (2007): Mélyszegénységben élő nők helyzete tartósan munka nélkül lévő férfiak családjában. In: Csoba Judit – Czibere Ibolya (szerk.): Tipikus munkaerő-piaci problémák – atipikus megoldások. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Czibere Ibolya (2012): Nők mélyszegénységben. Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban. L'Harmattan, Budapest

- Czibere Ibolya (2014): Települési és regionális egyenlőtlenségek a 18-29 éves ifjúsági korosztály körében. Munkaerőpiac-jövőtervezés-érvényesülés. In: Nagy Ádám – Székely Levente: Másodkézből. Magyar ifjúság 2012. ISZT Alapítvány - Kutatópont, Budapest 45-72.
- Czibere Ibolya – Molnár Éva (2016a):”...nem a kortárs családi lét múltó aberrációja” Családdefiníciók és családelméletek az angolszász szociológiai irodalomban. In: Metszetek 4(2): 19-53.
- Czibere Ibolya – Molnár Éva (2016b): Mélyszegénységben élő fiatal nők munkaerőpiaci és párválasztási perspektívái elzáródó vidéki térben: Egy magyar-román határ menti zsákfalu esete. In: Erdélyi Társadalom 1: 165-190.
- Czibere Ibolya – Molnár Éva (2016c): Youth and Regionalism Research Note on the Hungarian Youth Value Preferences. In: Acta Universitas Sapientiae Social Analysis 6(6): 11-126.
- Czibere Ibolya – Rácz Andrea (2015): A civilitás, az önkormányzatiság és a projektek hatásai a nonprofit szektor szociálpolitikai szerepvállalásaira. In: Debreceni Szemle 23(1-4): 3-17.
- Cseh-Szombathy László (1979): Családszociológiai problémák és módszerek. Gondolat, Budapest
- Csepeli György (2002): Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest
- Csepeli György (2014): Szociálpszichológia mindenkinek. Kossuth Kiadó, Budapest
- Csibe András–Kovács Imre (1995): Posztoszocialista átalakulás Kelet- és Közép Európa rurális társadalmaiban. In: Szociológiai Szemle (2): 49-72.
- Csoba Judit (2010): A közfoglalkoztatás régi-új rendszere. Útközben az „Út a munkához” programban. Esély 1: 4-24.
- Csoba Judit (2017): Gondoskodó állam, aktiváló állam, befektető állam: A foglalkoztatáspolitikai és a jóléti modellváltás néhány összefüggése. In: Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle 7(1): 1-26.
- Csoba Judit – Diebel Andrea (2011): A fiatalok és a pályakezdők helyzete a munkaerőpiacon. In: Csoba Judit (szerk.): Munkaerő-piaci változások, leszakadó társadalmi csoportok. Szociotéka, Debrecen
- Csoba Judit – Diebel Andrea – Krémer Balázs (2009): Munkaerőpiaci változások, leszakadó társadalmi csoportok. In: Csoba Judit (szerk.): Peremhelyzetű társadalmi csoportok társadalmi és munkaerőpiaci integrációja. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Csurgó Bernadett – Légmán Anna (2015): Lokális közösség, megtartó közösség. Elméleti megközelítések a lokális közösség integráló szerepének vizsgálatához egy vidéki településen. In: Socio.hu Társadalomtudományi Szemle (4):50-66.

- Dávid Beáta (2010): Társas kapcsolatok - a kirekesztődés dimenziói. In: Kóczé Angéla (szerk.): Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren. Roma nők munkaerő-piaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségi Kutatóintézet, Budapest 95–112.
- Davis, Kingsley (1984): Wives and work: consequences of the sex-rolerevolution. In: Population and Development Review 10(3): 397–417.
- Davis, Kingsley – Moore, Wilbert E. (1997): A rétegződés néhány elve In: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum, Budapest
- DiMaggio, Paul – John Mohr (1985): Culturalcapital, educational attainment, and marital selection. In: American Journal of Sociology 90: 1231–1258.
- DiMaggio, Paul – Mohr, John (1998): Kulturális tőke, iskolai teljesítmény és házassági szelekció. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó, Budapest
- Domokos Tamás (2012): Magyar fiatalok és a demográfiai átmenet. In: Székely Levente (szerk.): Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 9–37.
- Domokos Veronika (2010): Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével. Ecotrend Bt., Budapest
- Domokos Veronika – Herczeg Béla (2010): Terra Incognita: magyarországi szegény- és cigánytelepek felmérése – első eredmények. In: Szociológiai szemle 20 (3): 82-100
- Duncan, Greg J. – Brooks-Gunn, Jeanne (2002): Family poverty, welfare reform, and child development. In: Child Development 71: 188-196.
- Durkheim, Émile (1967): A társadalmi tények magyarázatához. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Durkheim, Émile (1986): A társadalmi munkamegosztásról. MTA Szociológiai Kutatóintézete, Budapest
- Durst Judit (2006): Kirekesztettség és gyermekvállalás. A romák termékenységének változása néhány „gettósodó” aprófaluban.
http://phd.lib.uni-corvinus.hu/24/1/durst_judit.pdf (Utolsó letöltés: 2016. 09.03.)
- Dusek Tamás (2017): A társadalmi tér kutatásának alapkérdései
<http://rs1.szif.hu/~dusekt/1reszdusekteruletielemzesek.pdf>
 (Utolsó letöltés: 2017. 05. 01.)
- Eagly, Alice H. –Wood, Wendy – Diekman, Amanda B. (2000): Social Role Theory of Sex Differences and Similarities: A Current Appraisal. In: Eckes, Thomas – Hanns M. Tarutner

- (szerk.): *The Developmental Social Psychology of Gender*. Mahwah. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, London 123-174.
- Elder, G. H. (1969): *Appearance and Education in Marriage Mobility*. In: *American Sociological Review* 34: 519–533.
- Fábián Gergely (1997): *A természetes védőháló és működésének néhány sajátossága Nyíregyházán*. *Esély* 8 (3): 67-75.
- Fábián Gergely (1999): *Globalizáció, modernizáció és a helyi szociális szolgáltatások esélyei*. In: Lukácskó Zsolt – Fónai Mihály – Fábián Gergely (szerk.): „Peremvidék”. *Szociális kutatások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében*. DOTE Egészségügyi Főiskolai Kar-Salgótarjáni Népjóléti Képzési Központ, Nyíregyháza-Salgótarján 31-51.
- Fábián Gergely (2008): *Globalizáció és lokalizáció az egészségügyben Elméleti keretek és definíciók*. In: Bódi Ferenc (szerk.): *Helyi szociális ellátórendszer*. Agroinform Kiadó és Nyomda Kft, Budapest 31-56.
- Fábián Gergely – Szoboszlai Katalin – Hüse Lajos (2016): *A „kamatos pénz” Az uzsorakamat intézménye a telepszerű körülmények között élők körében*. In: Bódi Ferenc – Fábián Gergely (szerk.): *Helyi szociális ellátórendszer Magyarországon*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 181-201.
- Feischmidt Margit (2013): *Társadalmi kirekesztés és a mobilitás lehetőségei aprófalvakban élő, cigánynak tartott emberek életében*. In: Kovács Katalin és Váradi Mónika Mária (szerk.): *Hátrányban, vidéken*. Argumentum Kiadó, Budapest 75-105.
- Ferge Zsuzsa (1991) *Szegénység. Szegénypolitika*. In: *Szociálpolitika és társadalom*. ELTE Szociológia Intézet és Szociálpolitika Tanszéke, Budapest
- Ferge Zsuzsa (1996): *A rendszerváltás nyertesei és vesztesei*. In: Andorka Rudolf - Kolosi Tamás - Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. TÁRKI-Századvég Kiadó, Budapest 414-443
- Ferge Zsuzsa (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- Ferge Zsuzsa (2006): *Struktúra és szegénység*. In: Kovács Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Fernandez-Kelly (1998): *Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaszociológiájára*. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest 239-280.

- Festinger, Leon– Schachter, Stanley– Back, Kurt (1950): *Social Pressures in Informal Groups*. Stanford University Press, Stanford
- Fényes Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Fiese, Barbara H. – Tomcho, Thomas J. – Douglas, Michael - Josephs, Kimberly – Poltrock, Scott- Baker, Tim (2002): *A Review of 50 Years of Research on naturally Occurring Family Routines and Rituals: Cause for Celebrations?* In: *Journal of Family* 16:381-390.
- Fiske, Susan T. (2006): *Társas alapmotívumok*. Osiris Kiadó, Budapest
- Forgács József (1998): *A társas érintkezés pszichológiája*. Kairosz Kiadó, Budapest
- Fraboni, R. – Billari, F. C. (2001): *Measure and Dynamics of Marriage Squeezes: From Baby Boom to Baby Bust in Italy*.
<http://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-2001-005.pdf>
 (Utolsó letöltés: 2017. 03. 20.)
- Frey Mária (2001): *Nők és férfiak a munkaerőpiacon*. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*. TÁRKI-Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkársága, Budapest 9-29.
- Füzér Katalin (2015): *A bizalom társadalomelmélete és a társadalmi tőke szociológiai elmélete*. In: *Századvég* 78(4): 5-18.
- Gaszó Ferenc – Laki László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Goode, Wilson (1963): *World Revolution and Family Patterns*. Free Press, New York
- Giddens, Anthony (1992): *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Polity, Cambridge
- Giddens, Anthony (1999): *Risk and Responsibility*. In: *The Modern Law Review* 62(1): 1-10.
- Giddens, Anthony (2000): *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció?* Perfekt Kiadó, Budapest
- Giddens, Anthony (2013): *A késő modernitás körvonalai*. In: *Replika* (82): 113-130.
- Goffman, E. (1978): *Érintkezések. Válogatott tanulmányok*. *Szociológiai füzetek* 14: 20-246.
- Gold, Rachel – Bruce Kennedy – Fred Connel – Ichiro Kawachi (2002): *Teen births, income inequality, and social capital: developing an understanding of the causal pathway*. In: *Health and Practice* 8: 77–83.
- Goldscheider, Calvin – Uhlenberg, Peter R. (1969): *Minority Group Status and Fertility*. In: *American Journal of Sociology* 74:361-372.
- Granovetter, Mark (1991): *A gyenge kötések ereje: A hálózatelmélet felülvizsgálata*. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert: *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest

- Gregor Anikó (2014): A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon (disszertáció)
http://tatk.elte.hu/file/Gregor_Aniko_disszertacio.pdf
 (Utolsó letöltés: 2016. 12. 10.)
- Gyukits György (2009): A szegénységben élő fiatalok anyák életminősége és a szociális ellátórendszer. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis XVI. 1.*, Miskolc 179-189.
- Harcsev A.G. (1962): A házasság és a család meghatározásának kérdéséhez. In: *Magyar Filozófiai Szemle*, 7(3): 342-355.
- Havas Gábor (1999): A kisteleplülések és a romák. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA, Budapest
- Helyi Esélyegyenlőségi Program 2013
http://www.told.hu/public/kozerdeku/told_vegleges_hep.pdf
 (Utolsó letöltés: 2016. 10. 10.)
- Héderné Berta Edina (2015): „Mintha mákkal beszórták volna” – romák mobilitása és a középosztály szubjektív biztonságérzete egy dél-alföldi kisvárosban. In: Virág Tünde (szerk.): *Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Argumentum Kiadó, Budapest 178-190.
- Hill, Charles T. – Rubin, Zick – Peplau, Letitia Anne (1976). Breakups Before Marriage: The End of 103 Affairs. In: *Journal of Social Issues*, 32(1): 147–168.
- Hogan, Dennis P. – Astone, Nan Marie (1986): The Transition to Adulthood. In: *Annual Review of Sociology* 12: 109-130.
- Husz Ildikó (2006): Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése In: *Demográfia* 49(1): 46-67.
- Husz Ildikó (2011): Alacsony végzettség- sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. In: *Demográfia* 1:5-22.
- Huszi Éva (2012): Társas kapcsolatok: Családi, rokoni, baráti kapcsolatok Níregyháza lakói körében 2008-2010. In: *Acta Med. Sociol. Különszám (1)*:155-176.
- Illyés Gyula (1972): *Puszták népe*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- Jackson, Pamela B. (2004): Role Sequencing: Does Order Matter for Mental Health? In: *Journal of Health and Social Behavior* 45: 132-154.
- Jamieson, Lynn (2011): Intimacy as a Concept: Explaining Social Change in the Context of Globalisation or Another Form of Ethnocentrism? In: *Sociological Research Online* 16.
- Jepsen, Lia K. – Jepsen, Christopher A. (2002): An Empirical Analysis of the Matching Patterns of Same-sex and Opposite-sex Couples. In: *Demography* 39: 435–453.

- Johnson, Nan E. (1979): Minority-Group Status and Fertility of Black Americans, 1970: A New Look. In: American Journal of Sociology 84:1386-1400.
- Juhász Pál (2006): Emberek és intézmények. Két zsákutca az agráriumban. Új Mandátum Kiadó–Jelenkutató Alapítvány, Budapest
- Kabai Imre (2014): A késleltetett felnőtté válás jellegzetességei. In: Csoba Judit (szerk.): Kopogtatás nélkül. Szociológiai tanulmányok Szekeres Melinda 70. születésnapjára. Debreceni Egyetem Kiadó, Debrecen
- Kalmijn, Matthijs (1991): Status homogamy in the United States. In: American Journal of Sociology, 97: 496–523.
- Kalmijn, Matthijs (1994): Assortative mating by cultural and economic occupational status. In: American Journal of Sociology 100: 422–452.
- Kalmijn, Matthijs (1998): Inter-marriage and homogamy: causes, patterns, trends. In: Annual Review of Sociology, 24: 395–421.
- Kalmijn, Matthijs – Flap, Henk (2001): Assortative mating and mating: Uneintended consequences of organized settings for partner choices. In: Social Forces 79: 1289–1312.
- Kantor, David – Lehr, William (1975): Inside the Family: Toward a Theory of Family Process. Jossey-Bass, San Fransisco
- Kapitány Balázs (2012): „Látogató párok kapcsolatok” Magyarországon. In: Szociológiai szemle 22 (1): 4-29.
- Kapitány Balázs - Spéder Zsolt (2012): Gyermekvállalás. In: Óri Péter- Spéder Zsolt (szerk.): Demográfiai portré 2012. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest 31-43.
- Kapitány Balázs - Spéder Zsolt (2018): Gyermekvállalás. In: Monostori Judit – Óri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): Demográfiai Portré 2018. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest
- Koltai Luca – Bördös Katalin – Csoba Judit – Herczeg Bálint–Hamza Eszter– Megyesi Boldizsár–Németh Nándor– Rácz Katalin– Szabó Dorottya– Váradi Mónika– Varga Eszter – Virág Tünde (2018): A közfoglalkoztatás hatása a helyi gazdaságra, helyi társadalomra. Hétfő Kutatóintézet, Budapest
- http://kozfoglalkoztataskormany.hu/download/f/fc/42000/BM_k%C3%B6zfoglalkoztat%C3%A1s_Tanulm%C3%A1ny_20180928-merged.pdf
- (Utolsó letöltés: 2019. 01. 10.)
- Kocsor Ferenc (2014): A párválasztástól a sztereotípiáig- a hasonlóságok észlelésének evolúciós szemléletű értelmezése (disszertáció)
- http://aok.pte.hu/docs/phd/file/dolgozatok/2015/Kocsor_Ferenc_PhD_dolgozat.pdf

(Utolsó letöltés: 2016. 10. 10.)

Koncz Katalin (2002): A társadalmi kirekesztettség és a szegénységkockázat nemek szerinti különbségei. In: Esély 1:59-86.

Koncz Katalin (2008): A munka és a magánélet egyensúlya az Európai Unió követelmények fényében. In: Munkaügyi Szemle 52(1): 24-38.

Kotics József (2013): „A mai napnak való vagyok...” Tartósan munkanélküliek megélhetési stratégiái. In: Nagy Katalin (szerk.): A szociális segély csökkentésének hatásai a vidéki Magyarországon, 2012- interdiszciplináris dokumentáció. Pillangó Kutatás. Pro Cserehát Egyesület, Budapest 4-45.

Kovács Imre (2012): Vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Argumentum-MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest

Kovács Imre – Hajdu Gábor – Gerő Márton – Kristóf Luca – Szabó Andrea (2016): A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei. In: Szociológiai Szemle 26(3): 4–27.

Kovács Imre – Nagy Katalin – Ildikó (2006): Társadalmi és területi egyenlőtlenségek. In: Kovács Imre (szerk.): Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest 161-176.

Kovács Katalin (2013): Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. In: Kovács Katalin-Váradai Mónika Mária (szerk.): Hátrányban, vidéken. Argumentum, Budapest 25-54.

Kovács Katalin – Király Gábor (2015): A jól-lét szubjektív összetevői és objektív meghatározottságai a hátrányos helyzetű vidéki térségekben. In: Szirmai Viktória (szerk.) A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár 285-300.

Kovács Katalin – Váradai Mónika (2013): Előszó. In: Kovács Katalin-Váradai Mónika Mária (szerk.): Hátrányban, vidéken. Argumentum, Budapest 13-23.

Köllő János – Scharle Ágota (2011): A közcélú foglalkoztatás kibővülésének hatása a tartós munkanélküliségre. In: Fazekas Károly – Kézdi Gábor (szerk.): Munkaerő-piaci Tükör 2011. MTA Közgazdaságtudományi Intézet-Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest 145-160.

Központi Statisztikai Hivatal (2019a)

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd006b.html

(Utolsó letöltés 2019. 06. 01.)

Központi Statisztikai Hivatal (2019b)

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd002.html

(Utolsó letöltés 2019. 06. 01.)

- Kresz Mária (1949): A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. Egyetemi Nyomda, Budapest
- Ladányi János (2012): Leselejtezettek – A kirekesztett népesség társadalom- és térszerkezeti elhelyezkedésének alakulása Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában. L'Harmattan kiadó, Budapest
- Ladányi János- Szelényi Iván (2004): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest
- Ladányi János – Virág Tünde (2009): A szociális és lakóhelyi alapú etnikai szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában.
<http://www.egyenlobanasmod.hu/tanulmanyok/hu/ladanyi-szegregacio.pdf>
 (Utolsó letöltés: 2016. 09.03.)
- Lakatos Ildikó (2001): A férfiak és a nők munkaerő-piaci helyzete. In: Frey Mária (szerk.): EU-komform foglalkoztatáspolitikai. OFA, Budapest 465-488.
- LaRossa, R. – Reitzes, D. C. (1993): Symbolic Interactionism and Family Studies. In: Boss, P.G. – Doherty, W. J. – LaRossa, R. – Schumm, W. R. – Steinmetz, S. K. (szerk.): Sourcebook of Family Theories and Methods: A Contextual Approach. Plenum, New York 135-163.
- Lask, J. (2004): A család és kontextusa. In: Kurimay Tamás (szerk.): Családterápia és családkonzultáció – Európai távoktatási tankönyv. Coincidencia Kiadó, Budapest 17-44.
- Levinger, George (1976): A Social Psychological Perspective on Marital Dissolution. In: Social Issues 32 (1): 21-47.
- Lewis, Oscar (1988): A szegénység kultúrája. In: Kultúra és Közösség, IV. sz.
- Légmán Anna (2012): Közösség-képek. In: Kovách Imre – Dupcsik Csaba – P.Tóth Tamás – Takács Judit (szerk.) Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Argumentum Kiadó, Budapest 357–369.
- Lindsey, Linda L. (1997): Gender Roles. A Sociological Perspective. Prentice Hall, New Jersey
- Linton, Ralph (1971): A személyiség kulturális háttere. In: Pataki Ferenc (szerk.): Szociálpszichológia. Tankönyvkiadó, Budapest 309-323.
- Lorber, Judith (1994): „Night to His Day”: The Social Construction of Gender. In: Lorber, Judith (szerk.): Paradoxes of Gender. Yale University Press, London 13-36.
- Lőrincz László (2006): A vonzás szabályai. Hogyan választanak társat az emberek? In: Szociológiai Szemle 2: 96-110.
- Lőrincz László (2014): A magyar középiskolások párválasztási preferenciái: a roma-nem roma heterogenitás hatása. In: Szociológiai Szemle 24 (2): 47-64.

- Luster, Tom – Rhoades, Kelly - Haas, Bruce (1989): The Relation between Parental Values and Parenting Behavior: A Test of the Kohn Hypothesis. In: *Journal of Marriage and Family* 51: 139-147.
- Mare, Robert D. (1991): Five Decades of Educational Assortative Mating. In: *American Sociological Review*, 56: 15–32.
- Mead, George Herbert (1973): *A pszichikum, az én és a társadalom*. Gondolat, Budapest
- Megyesi Boldizsár (2015): A társadalmi tőke negatív hatásai. In: *Századvég* 78(4): 107-128.
- Merton, Robert King (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Gondolat, Budapest
- Messing Vera (2006): Lyukakból szőtt háló. Háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében. In: *Szociológiai Szemle* 2:37-54.
- Messing Vera – Molnár Emília (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. In: *Esély* 1: 53-80.
- Molnár Éva (2014): A kapunyitási pánik jelenségének vizsgálata a debreceni egyetemisták körében. *Metszetek* 1(4): 358-371.
- Molnár Éva (2015): Szegénységben élő fiatalok családalapítását meghatározó tényezők *Metszetek*1(8): 86-95.
- Molnár Éva (2016): Családalapítás egy elszegényedett zsákfaluban. In: Berger Viktor (szerk.): *Útközben: Az I. Demográfia és Szociológia Doktorandusz Konferencia anyagai*. PTE BTK Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, Pécs 41-49.
- Molnár Éva (2018): A származási család hatása a fiatalok életkezdési lehetőségeire egy elszegényedett faluban. In: Mező Ferenc – Mező Katalin – Mándy Zsuzsanna – Mester Dolli (szerk.): *A világ interdiszciplináris megközelítésben*. Debreceni Egyetem, Debrecen 106-119.
- Morris, Simon L. (1981): *Conflict and conflict resolution in engagement*. Unpublished Master's Thesis. Nacquarie University, Sydney
- Murdock, George Peter (1949): *Social Structure*. Free Press, New York
- Murinkó Livia (2010): Mitől lesz valaki felnőtt? A családi szerepek és az önállóvá válás szerepe a felnőtté válás megítélésében Magyarországon. In: *Demográfia* 1:7-37.
- Murinkó Livia (2012): A gyermekkori család összetételének szerepe a szülői ház partnerrel vagy partner nélkül történő elhagyásában Magyarországon. In: *Demográfia*, 55(2-3). 196-229.
- Murinkó Livia – Rohr Adél (2018): Párkapcsolat, házasságkötés. In: Monostori Judit – Óri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2018*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest 9-28.
- Murinkó Livia – Spéder Zsolt (2015): Párkapcsolatok. In: Monostori Judit – Óri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2015* KSH Népeségtudományi Intézet, Budapest 9-26.

- Murstein, Bernard I. (1971): *Theories of Attraction and Love*. Springer, New York
- Murstein, Bernard I. (1986): *Path to marriage*. Beverly Hills Sage, Beverly Hills
- Myrdal, Gunnar (1963): *Challenge to Affluence*. Pantheon Book, New York
- Nemes Nagy József (2004): A fekvés és az iskolázottság hatása a területi egyenlőtlenségekre Magyarországon. In: Cseres-Gergely Zsombor (szerk.): *Közelkép. Munkaerő-piaci egyenlőtlenségek és földrajzi mobilitás Magyarországon*. MTA – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány. Budapest, 133–144.
- Neményi Ágnes (2010): *Családszociológia*. Ábel Kiadó, Kolozsvár
- O'Brien, Michael (2005): *Studying Individual and Family Development: Linking Theory and Research*. In: *Journal of Marriage and Family* 67: 880-890.
- Oppenheimer, Valerie Kincade (2003): *Cohabiting and marriage during young men's career-development process*. In: *Demography* 40. 127-149.
- Parsons, Talcott (1955): *Family Structure and the Socialization of the Child*. In: Parsons, T.-Bales, R. F. (szerk.): *Family Socialization and Interaction Process*. Free Press, Glencoe 35-131.
- Pierson, Christopher: *Három kihívás*. In: Nyilas Mihály (szerk.): *A jóléti állam a 21. században*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- Pilinszki Attila (2015): *A munka és a párkapcsolati instabilitás összefüggései*. In: *Kultúra és Közösség* 4 (1):39-47.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (2000): *Kísérlet a „tradícióörző” és az attól elszakadó, „modernizálódó” családi értékek empirikus vizsgálatára*. In: Spéder Zsolt – Tóth Pál Péter (szerk.): *Emberi viszonyok. Cseh-Szombathy László tiszteletére. Századvég Kiadó, Budapest*
- Priest, R. F. – Sawyer, J. (1967): *Proximity and peership: Bases of balance in interpersonal attraction*. In: *American Journal of Sociology* 72: 633-649.
- Rab Árpád – Székely Levente (2007) *Változó ifjúság az információs társadalomban*. In: Nagy Ádám (szerk.) *Ifjúságsegítés – Probléma vagy lehetőség az ifjúság?* Budapest-Szeged, Új Mandátum Könyvkiadó
- Rác Andrea (2009): *Posztadoleszcensek az ontológiai stádiumban megrekedt állami gyermekvédelem rendszerében*. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest
- Rác Andrea (2013): *Esély a családi egység megőrzésére*. In: Rác Andrea (szerk.): *Modernizációs kihívások és szolgáltatási válaszok a gyermekvállalás – és nevelés területén*. Rubeus Egyesület, Budapest 143-158.
- Rudman, Lorie A. – Glick, Peter (2001): *Prescriptive Gender Stereotypes and Backlash Toward Agentic Women*. In: *Journal of Social Issues* 57(4): 743-762.

- Rusbult, Caryl E. (1980): Commitment and Satisfaction in Romantic Associations: A Test of the Investment Model. In: *Journal of Experimental Social Psychology* 16: 172–186.
- Rushton, Philippe (1984): Genetic similarity, mate choice, and fecundity in humans. In: *Ethology and Sociobiology* 9(6):329–333
- S. Molnár Edit (2010): Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásainak megfigyelése. In: *Demográfia* 53 (2-3): 234-275.
- Sabatelli, Ronald M. – Shehan, Constance L. (1993): Exchange and Resources Theories. In: Boss, P. –Doherty, W. J. – LaRossa, R. –Schumm, W. R. – Steinmetz, S.K. (szerk.): *Sourcebook of Family Theories and Methods*. Plenum, New York 385-411.
- Ságvári Bence (2012): Az átmenetek kora? – A magyar fiatalok társadalomképéről. In: Kovách Imre–Dupcsik Csaba – P. Tóth Tamás – Takács Judit (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet Argumentum Kiadó, Budapest 63-82.
- Sánta Tamás (2016): Fiatal közmunkások egyik lehetséges jövőképe (?) – avagy a magyar JWT. In: *Metszetek* 5 (3): 121-130.
- Schoen, Richard – Weinick, Robin M. (1993): Partner Choice in Marriages and Cohabitations. In: *Journal of Marriage and the Family* 55: 408–414.
- Sen, Amartya (2003): Társadalmi kirekesztés: Fogalom alkalmazás és vizsgálat I. Esély 6: 3-22.
- Sik Endre (2012): *A kapcsolati tőke szociológiája*. Eötvös Kiadó, Budapest
- Sik Domonkos (2013): Giddens modernitáselmélete: identitás és intimitás. *Replika* (82): 131-144.
- Somlai Péter (1997): *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina Kiadó, Budapest
- Somlai (2002): *Húsz év. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*
- Somlai Péter (2007): *Új ifjúság*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Somlai Péter (2010): Változó Ifjúság. In: *Educatio* 2: 175-190.
- Somlai Péter (2013): *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Spéder Zsolt (2002): *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest
- Spéder Zsolt (2005): Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. In: *Demográfia* 48 (3-4): 187-217.

- Sprecher, S. – Scheeckle, M. – Felmlee, D. (2006): The Principle of Least Interest: Inequality in Emotional Involvement in Romantic Relationships. *Journal of Family Issues* 27(9): 1255–1280.
- Stacey, Judith (1996): *In the Name of the Family: Rethinking Family Values in the Postmodern Age*. Beacon Press, Boston
- Stephen, Timothy D. (1984): A Symbolic Exchange Framework for the Development of Intimate Relationships. In: *Human Relations* 37: 393–408.
- Sternberg, Robert J. (1986): *Intelligence Applied: Understanding and Increasing Young Intellectual Skills*. Harcourt Brace Jovanovich, San Diego
- Stewart, Michael 1994 *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és a közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest, T-Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány
- Szabolcska Orsolya (2008): Sorsukba zárva. In: Váradi Mónika Mária (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 160-195.
- Szalai Júlia (2002): A társadalmi kirekesztettség egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon. In: *Szociológiai Szemle* 4:34-50.
- Szántó Zoltán (1998): A racionális döntések elméletén nyugvó társadalomtudomány. Metaelméleti vázlatpontok. In: Csontos László (szerk.) *A racionális döntések elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest 7-24.
- Szendrey Ákos (1936): *Legény- és leányélet*. Deák Ferenc Társaság, Budapest
- Székely Levente (2015): Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-1895/2015. számú ügyben.
https://www.ajbh.hu/documents/10180/1957691/Jelent%C3%A9s+a+JNSZ+megyei+munka+%C3%BCgyi+szervezet+vizsg%C3%A1lat%C3%A1r%C3%B3l+1895_2015/933d (Utolsó letöltés: 2016. 10. 10.)
- Szilágyi Vilmos (2010): *A nemek viszonyának jövője. Egyenrangúság, Nyitottság, Önmegvalósítás*. Háttér Kiadó, Budapest
- Szombathelyi Szilvia (2014): Gondolatok a család modern értelmezéséhez. In: Rácz Andrea (szerk.): *Gyermekvédelem és társadalmi integráció*. Validart Kiadó, Budapest 5-12.
- Szuhay Péter (1995): A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. *BUKSZ*, 7(3): 228–341.
- Tesfay Sába (2007): „Mi vagyunk a kalapos gábor cigányok, akik nem isznak.” A gábor cigány közösség belső és külső kapcsolatait szabályozó kognitív sémák. In Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek: társadalmi távolság és etnikai*

- sztereotípiák. Tér és terep 5. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Évkönyve. Balassi Kiadó, Budapest 65–90.
- Thibaut, John W. – Kelley, Harold H. (1959): *The Social Psychology of Groups*. John Wiley and Sons Incorporated, New York
- Thornton, Arland (1991): Influence of Marital History of Parents on the Marital and Cohabital Experiences of Children. In: *American Journal of Sociology* 96:868-894.
- Timár Judit – Kovács Katalin – Váradi Mónika Mária (2015): Jól-lét deficit a hátrányos helyzetű kistérségekben. In: Szirmai Viktória (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár 269-284.
- Tomka Béla (2009): *Európa Társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest
- Tóth Olga (2012): Társadalmi integráció és család. In: Kovách Imre–Dupcsik Csaba – P. Tóth Tamás – Takács Judit (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet Argumentum Kiadó, Budapest 369-382.
- Trivers, Robert (1972): Parental investment and sexual selection. In: Campbell, Bernard (szerk.): *Sexual selection and the descent of man 1871-1971*. Aldine, Chicago 136–179.
- Utasi Ágnes (1991): *Társas kapcsolatok*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Utasi Ágnes (2002): Társadalmi integráció és családi szolidaritás. In: *Educatio* 3: 384-403.
- Utasi Ágnes (2004): *Feláldozott kapcsolatok- a magyar szingli*. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest
- Valuch Tibor (2015): *A jelenkori magyar társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest
- Vaskovics László (1994): A család és a szülő szerepe értéke, illetve értékelése az európai országokban-összehasonlítás. In: Csernák Józsefné (szerk.): *Család a mai társadalomban*. AGROINFORM Kiadó és Nyomda Kft., Budapest
- Vaskovics László (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. In: *Szociológiai szemle*. 4. 3-20.
- Váradi Mónika Mária (2007): Szegénység, kirekesztettség. In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Néprajzi Múzeum-PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék*, Budapest 69-87.
- Váradi Mónika Mária (2015): Szegénység, projektek, közpolitikák. In: *Tér és Társadalom* 29(1): 69-96.
- Váradi Mónika Mária – Virág Tünde (2015): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. In: *Szociológiai Szemle* 25(1): 89–113.
- Vida Anikó (2013): Egy hátrányos helyzetű kistérség segélyezési és közfoglalkoztatási gyakorlata. In: *Belvedere* 3:130-161.

- Vida Anikó – Vidra Zsuzsa (2015): „Ez is segély, csak máshogy hívják” – helyi szegénypolitikák: segélyezési gyakorlatok és a közmunka. In: Virág Tünde (szerk.): Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben. Argumentum Kiadó, Budapest 178-190.
- Vida Anikó – Virág Tünde (2010): Közmunka és napszám. Foglalkoztatás és szociális helyzet Dél-Békésben. In: Esély 1:101-118.
- Virág Tünde (2009): Szegények a kistelepülések fogságában- a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein. Esély 4: 38-45.
- Virág Tünde (2006): A gettósodó térség. In: Szociológiai Szemle 1: 60-76.
- Virág Tünde (2009): Szegények a kistelepülések fogságában- a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein. In: Esély 4: 38-45.
- Virág Tünde (2010): Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Virág Tünde (2015): Cigányváros. In: Virág Tünde (szerk.): Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben. Argumentum Kiadó, Budapest 284-304.
- Wacquant, Loic (2004): What is a Ghetto? Constructing a Sociological Concept. In: Smelser, N. J. – Baltes, P. B. (szerk.): International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. Pergamon Press, London
- Wagmiller, Robert L. – Lennon, Mary C. – Kuang, Li – Alberti, Philip M. – Aber, Lawrence J. (2006): The Dynamics of Economic Advantage and Children’s Life Chances. In: American Sociological Review 71(5): 847-66.
- Whitchurch, G. G. – Constantine, L. L. (1993): Systems Theory. In: Boss, P – Doherty, W.J. –LaRossa, R. – Schumm, W. R. – Steinmetz, S.K. (szerk.): Sourcebook of Family Theories and Methods. Plenum, New York 325-352.
- Wilson, Patricia. A. (1997): Building Social Capital: A Learning Agenda for the Twenty-first Century. In: Urban Studies34:745–760.
- Wilson, William Julius (1978):The Declining Significance of Race:Blacks and Changing American Institutions. University of Chicago Press, Chicago
- Wilson, William Julius (1999): When Work Disappears: The World of the New Urban Poor. Vintage Books, New York
- Winch, Robert (1955): The Theory of Complementary Needs in Mate-Selection: Final Results on the Test of the General Hypothesis. American Sociological Review 20. 552-555.
- Wright, Erik Olin (1999): Általános keretrendszer az osztálystruktúra elemzéséhez. In: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

Zajonc, Robert B. – Adelman, Pamela K. – Murphy, Sheila T., – Niedenthal, Paula M. (1987). Convergence in the physical appearance of spouses. In: *Motivation and Emotion*, 11 (4): 335–346.

Az interjúvázlat

I. A település jellemzői

1. Kérem, meséljen a településről!
2. Mióta él itt? A családja hol élt korábban (Szülők, nagyszülők, hol éltek? Mikor, miért költöztek ide)?
3. Szeret itt élni? (igen/nem-miért?)
4. Hogyan telik el egy átlagos nap a településen?
5. Milyen lehetőségek vannak településen a szabadidő eltöltésére?
6. Ön mivel tölti a szabadidejét? Ön kivel/kikkel tölti szívesen a szabadidejét?
7. Milyen programok, rendezvények, események vannak a településen? Kérem, meséljen ezekről!
8. Vett már részt ilyen programon?
 - Ha igen- Miért ment el? Hogyan érezte magát? Kikkel találkozott itt?
 - Ha nem- Miért nem vett részt rajtuk? Mit hallott ezekről a programokról?
9. Milyen sűrűn jár el más településekre? Milyen célból utazik? Mivel utazik (kerékpár, busz, autó)?
10. Kitől kérhetnek segítséget az itt élő emberek? (orvos, szociális munkás, civil szervezetek, rendőrök -- hogyan segítenek?)
11. Ön kitől szokott segítséget kérni? Kiben bízik meg?
12. Ön szerint milyen jellemzői vannak a helyi lakosságnak?
13. Ön szerint milyen problémái vannak az itt élő embereknek?
14. Hogyan lehetne ezeken a problémákon segíteni? Mire lenne szükség?
15. Ön szerint az itt élő emberek hány százaléka szegény?
16. Ön szerint mi az oka a szegénységnek a településen?
17. Milyen munkalehetőségek vannak a településen? Mi jellemzi ezeket a munkákat?
18. Ön dolgozik?

Ha igen

- Milyen munkát végez?
- Mióta?
- Mi jellemzi ezt a munkát?
- Hogyan találta ezt a munkát?
- Elégedett ezzel a munkával?

- Milyen munkái voltak korábban?

Ha nem

- Mikor volt utoljára állása?
- Mit dolgozott?
- Mi jellemezte ezt a munkát?
- Milyen munkái voltak korábban?
- Milyen lehetőségei vannak az álláskeresésre?
- Ha nem, mert tanul- melyik intézményben, milyen képzést fog szerezni?

19. Az ön számára milyen lenne az ideális munka?

20. Milyen bevételi forrásai vannak az itt élő embereknek?

21. Önnek milyen bevételi forrásai vannak?

II. Életút

1. Kérem, meséljen magáról! (kor, családi állapot, egészségi állapot, iskolai végzettség, foglalkozás)
2. Kérem, meséljen a gyermekkoráról! (Kik voltak a szülei, mivel foglalkoztak, hány testvére van?)
3. Hogyan jellemezné a szülei kapcsolatát? (Élettársi kapcsolatban éltek, vagy házasságot kötöttek? Milyen volt a szülők közötti kapcsolat? Milyen volt a családon belüli munkamegosztás?)
4. Milyen volt a szüleivel való kapcsolata? Hogyan nevelték önt?
5. Ön kivel/kikkel él egy háztartásban jelenleg?
6. Kérem, meséljen arról a lakásról, ahol él! Mióta lakik ebben a lakásban?
7. Az elmúlt évhez képest változott-e valamiben az ön élete? Ha igen, hogyan?
8. Ön boldog embernek tartja magát?
 - Ha igen- milyen dolgok teszik boldoggá?
 - Ha nem- mire lenne szüksége ahhoz, hogy jobban érezze magát?
9. Volt az életében olyan periódus, amikor jobban érezte magát, mint jelenleg? Mi volt ennek az oka?
10. Volt az életében olyan periódus, amikor a jelenleginél rosszabb volt a helyzete? Mi volt ennek az oka?
11. Ön mikor érezte azt, hogy felnőtté vált? Hány éves volt? Milyen eseményhez kötődik?
12. Gyermekkorában/kisgyermekkorában milyen tervei voltak? Milyen célokat tűzött ki maga elé? (tanulás, munka, magánélet?)
13. Szeret/Szeretett iskolába járni? Hogyan érzi/érezte magát az iskolában?

14. Ön szerint hol fog élni egy év múlva? Mivel fog foglalkozni?
15. Ön szerint hol fog élni öt év múlva? Mivel fog foglalkozni?
16. Hol élne a legszívesebben? Miért pont ott?
17. Milyen tervei vannak a jövőben?
18. Van-e olyan dolog, ami miatt szorongást érez?

III. Párkapcsolat

1. Hogyan szoktak ismerkedni egymással az itt élő fiatalok? Hol tudnak a településen ismerkedni? Hol szoktak találkozni egymással?
2. Ön szerint a településen élő fiatalok átlagosan hány éves korukban alakítják ki az első párkapcsolatukat?
3. Ön szerint a településen élő fiatalok átlagosan hány évesen kezdenek el szexuális életet élni?
4. Ön szerint a szülőknek milyen befolyása van a helyi fiatalok párválasztására és a párkapcsolatuk alakulására?
5. Ön szerint a helyi közösségnek milyen befolyása van a párválasztásra és a párkapcsolatok alakulására? (Milyen elvárásoknak kell megfelelni?)
6. Ön szerint az itt élők milyen tulajdonságokat tartanak vonzónak a másik félben az ismerkedésük során?
7. Az ön számára milyen az ideális nő/férfi? Ön mit tart fontosnak?
8. Ön szerint az ismerkedés során mennyi idő után ideális összeköltözni, vagy házasságot kötni?
9. Ön szerint a településen átlagosan hány éves korukban költöznek össze a párok? Mennyi ideig járnak együtt előtte? Mennyi idő telik el az első gyermekük születéséig?
10. Ön szerint milyen életkorban ideális élettársi kapcsolatot kialakítani? (Miért pont akkor?)
11. Ön szerint fontos-e a törvényes házasságkötés a kapcsolat alakulása szempontjából? Miért gondolja így?
12. Önnek van jelenleg párkapcsolata?

Ha van párkapcsolata:

- Mióta vannak együtt?
- Hogyan ismerkedett meg a párjával?
- Kérem, meséljen a párjáról! (iskolai végzettség, foglalkozás, állandó lakóhely)

- Milyennek látta őt a kapcsolatuk kezdetekor? Mi tetszett meg benne?
- Változott-e a párja viselkedése a kapcsolatuk során?
- Önnek voltak-e elvárásai a párjával szemben a kapcsolatuk elején? (Ha igen, mik? Hogyan változtak meg ezek?)
- A párjának voltak-e elvárásai önnel szemben a kapcsolatuk elején? (Ha igen, mik? Hogyan változtak meg ezek?)
- Milyen tervei voltak a kapcsolatuk elején? Miket sikerült elérni ezek közül? Mi az, ami nem valósult meg?
- Hogyan érzi magát ebben a kapcsolatban?
- Voltak-e korábban párkapcsolatai? Mesélne ezekről! (Meddig tartottak? Miért szakadtak meg? Hány éves korában volt az első párkapcsolata? Időben hogyan követték egymást?)
- Hogyan képzelel el az ideális párkapcsolatot?
- Elégedett a jelenlegi párkapcsolatával? (Miért elégedett/miért elégedetlen? Van-e olyan dolog, amin változtatna?)
- Ön együtt él a jelenlegi párjával?

Ha együtt élnek:

- Élt már együtt korábban is az aktuális párjával?
- Házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek?
- Milyen előnyei/hátrányai vannak az önök párkapcsolati formájának?
- Ön volt már korábban házas?
- Meddig jártak együtt mielőtt összeköltöztek volna?
- Miért döntöttek az összeköltözés mellett? Ki döntött róla?
- Hogyan változott meg az életük az összeköltözés után?

Ha nem élnek együtt:

- Beszéltek már arról, hogy összeköltöznek? Milyen terveik vannak?
- Korábban élt már együtt valakivel?
 - Ha igen- házasságban vagy élettársi kapcsolatban éltek? Meddig jártak együtt mielőtt összeköltöztek volna? Miért döntöttek az összeköltözés mellett? Ki döntött róla? Hogyan változott meg az életük az összeköltözés után?
 - Ha nem- ön szerint mikor érdemes egy párnak összeköltözni? (Mennyi idő után? Milyen feltételek szükségesek hozzá?)

Ha nincs párkapcsolata:

- Volt-e korábban párkapcsolata/párkapcsolatai?
- Meddig tartottak ezek a kapcsolatok?
- Miért lett vége ezeknek a kapcsolatoknak?
- Élt már együtt az aktuális párjával?
 - Ha igen- házasságban vagy élettársi kapcsolatban éltek? Meddig jártak együtt mielőtt összeköltöztek volna? Miért döntöttek az összeköltözés mellett? Ki döntött róla? Hogyan változott meg az életük az összeköltözés után?
 - Ha nem- ön szerint mikor érdemes egy párnak összeköltöznie? (idő, feltételek)
- Volt már házas?
- Hol/hogyan szokott ismerkedni?
- Mi fontos önnek a párválasztáskor? Milyen tulajdonságokat tart vonzónak?
- Hogyan képzelel el az ideális párkapcsolatot?

IV. Gyermekvállalás

1. Ön szerint a településen hány gyermek van átlagosan a családokban?
2. Ön szerint mennyi az ideális gyermekszám egy családban?
3. Ön szerint a helyi lányok/fiúk hány évesek az első gyermekük megszületésekor?
4. Ön szerint hány évesen ideális az első gyermek vállalása nők és férfiak esetén?
5. Ön szerint egy párkapcsolatban mennyi idő után ideális gyermeket vállalni?
6. Ön szerint mire van szükség a gyermekvállaláshoz?
7. Van gyermeke?

Ha van gyermeke:

- Hány gyermeke van? Terveznek még gyermekvállalást?(Ha igen: mennyi idő múlva, hány gyermeket/ Ha nem: hogyan védekeznek a nem kívánt terhesség ellen?)
- Hány éves a gyermek? /Hány évesek a gyermekek?
- A jelenlegi párja a gyermeke/gyermekei apja/anyja?
 - Ha nem- ön vagy a gyermeke/gyermekei tartják a kapcsolatot a volt párjával?
- Hol él a gyermek/Hol élnek a gyermekei?
 - Ha van, nem vele élő gyermeke- mióta nem él önnel a gyermek? ki döntött arról, hogy nem önnel él a gyermek? tartja vele a kapcsolatot? ha igen, hogyan tartja vele a kapcsolatot? ha nem, miért nem tartja vele a kapcsolatot?
- Hány éves volt az első gyermeke megszületésekor?
- Mennyi idő telt el a párjával való megismerkedésüktől a gyermek megszületésig?

- Hogyan döntöttek arról, hogy gyermeket vállalnak?
 - Mit érzett, amikor meg tudta, hogy gyermeke lesz?
 - A gyermekvállalás után, hogyan változott meg az élete?
 - Önnek milyen feladatai vannak a gyermek ellátásában?
 - Kitől tud/tudnak segítséget kérni a gyermekek nevelésében, ellátásában?
 - Mit jelent önnek szülőnek lenni?
 - Milyen a kapcsolata a gyermekével/gyermekeivel?
 - Ön szerint hol fognak majd élni a gyermekei, ha felnőnek? Ön szerint milyen lesz a kapcsolata a gyerekeivel, ha felnőnek?
- Ha nincs gyermeke:
- A jövőben szeretne gyermeket?
 - Ha igen: mennyi idő múlva? hány gyermeket? miért szeretne szülővé válni?
 - Ha nem: miért nem? hogyan védekeznek a nem kívánt terhesség ellen?

A szerző tudományos közleményei

A kutatási témához közvetlenül kapcsolódó publikációk

Molnár Éva (2018): A származási család hatása a fiatalok életkezdési lehetőségeire egy elszegényedett faluban. In: Mező Ferenc – Mező Katalin – Mándy Zsuzsanna – Mester Dolli (szerk.): A világ interdiszciplináris megközelítésben 3. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 106-120.

Czibere Ibolya – Molnár Éva (2017): Labour market perspectives of young women living in extreme poverty in closed rural space: the case of a Hungarian-Romanian cul-de-sac border village. Ager: Revista De Estudios Sobre Despoblacion y Desarrollo Rural 23. 1-20.

Molnár Éva (2016): Családalapítás egy elszegényedett zsákfaluban. In: Berger Viktor (szerk.): Útközben: Az I. Demográfia és Szociológia Doktorandusz Konferencia anyagai. PTE BTK Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, Pécs 41-49.

Czibere Ibolya – Molnár Éva (2016): Mélyszegénységben élő fiatal nők munkaerőpiaci és párválasztási perspektívái elzáródó vidéki térben: Egy magyar-román határ menti zsákfalú esete. Erdélyi Társadalom 1: 165-190.

Czibere Ibolya – Molnár Éva (2016): „...nem a kortárs családi lét múltó aberrációja”: Családdefiníciók és családelméletek az angolszász szociológiai irodalomban. Metszetek 4(2): 19-53.

Molnár Éva (2015): Szegénységben élő fiatalok családalapítását meghatározó tényezők Metszetek 1(8): 86-95.

A kutatási témához közvetlenül nem kapcsolódó publikációk

Molnár Éva – Loncsák Noémi (2017): A kárpátaljai gyermekek helyzetének jellemzői. In: Czibere Ibolya, Loncsák Noémi, Gégény János (szerk.): "Átlagosan élünk...": A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 72-91.

Czibere Ibolya – Molnár Éva (2016): Youth and Regionalism Research Note on the Hungarian Youths Value Preferences. *Acta Universitatis Sapientiae Social Analysis* 6(1): 111-126.

Molnár Éva (2016): Czibere Ibolya (szerk.): Vidéki innováció és hálózatosodás – könyvismertetés. *Gazdálkodás* 60. 167-169.

Molnár Éva (2014): A kapunyitási pánik jelenségének vizsgálata a debreceni egyetemisták körében. *Metszetek* 1(4): 358-371.

Molnár Éva (2013): Családalapítási stratégiák a XXI. században Magyarországon – A kapunyitási pánik jelentősége. In: Kálai Sándor (szerk.): *Juvenilia* 5. Debreceni Egyetem Kiadó, Debrecen 226-236.

Molnár Éva (2013): Debreceni egyetemisták a családalapításról. In: Dorogi Zoltán – Uri Dénes Mihály: „A mi tendenciáink...” Szakkollégiumi Tanulmányok 2. DE TEK, Debrecen 58-67.

Tartalmi kivonat

Párválasztás és családalapítás elszegényedett, elszigetelődött társadalmi térben

A társadalomtudományok már régóta felfedezték, hogy a különböző társadalmi csoportokban eltérő családalapítási stratégiák jellemzőek, így az országos adatok alapján megfigyelhető tendenciák sem egységesen érvényesek. A tartós szegénység és kirekesztődésben élés az emberek élettervezési lehetőségeit is befolyásolja, így a családtervezésre, a különböző párválasztási és családalapítási minták kialakulására, elterjedésére és fennmaradására is hatással van.

A doktori kutatás egy kelet-magyarországi zárt közösséget alkotó, homogén összetételű népességgel rendelkező hátrányos helyzetű zsákfaluban vizsgálta meg a fiatalok életkezdési, párválasztási és családalapítási döntéseit befolyásoló tényezőket, illetve ezzel összefüggésben azokat a mechanizmusokat, amelyek hozzájárulnak a szegénység továbbörökítéséhez. Az értekezés célja bemutatni egy elszegényedett rurális társadalmi térben a fiatalok családdal, párkapcsolat-alakulással összefüggő beállítódásait, értékrendjét, családtervezési és élettervezési lehetőségeit, párkapcsolati és együttélési mintáit, kialakulásuk okait, továbbá azt, hogy ezekkel kapcsolatosan milyen szabályok és elvárások vonatkoznak a nőkre és a férfiakra. A vizsgálat során félig strukturált interjúk készültek 2015 és 2017 között. A kutatás során azokat a településen állandó lakóhellyel rendelkező fiatal férfiakat és nőket kerestük, akik legfeljebb alapfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek, már nem folytatnak nappali tagozatos tanulmányokat, ugyanakkor a munka világából is tartósan kiszorultak. A korai iskolaelhagyás, a munkajövedelem hiánya, az elhelyezkedési esélyek alacsony szintje szinte az egész fiatal korosztályra jellemző a településen, amely a mindennapi életükre és a jövőképükre is erőteljes hatást gyakorol. Ebben az elzáródó, elszegényedett társadalmi térben a fiatalok döntéseire más tényezők lesznek hatással, ami magyarázatot ad a jelenkori magyar társadalomtól eltérő párválasztási és családalapítási minták elterjedésére.

Kulcsszavak: párválasztás, családalapítás, nemi szerepek, elszegényedett falu, területi szegregáció

Abstract

Partner selection mechanisms and family formation in extreme poverty

Social sciences have long discovered that there are different family-setting strategies in different social groups, so the trends observed on the basis of national data are not uniform. Persistent poverty and exclusion also affect people's life-planning potential, thus affecting family planning, the development, spreading and survival of different patterns of partner choice and family formation.

This doctoral research examined the factors influencing young people's decisions on life start, partner choice and family start in a disadvantaged sack village with a homogeneous population and closed community in East Hungary, and, in this context, the mechanisms that contribute to the transmission of poverty. The aim of this dissertation is to present, in an impoverished rural society, young people's attitudes and their value-system concerning family and cohabitation, their family planning and life-planning possibilities, the patterns of their relationships and cohabitation, the reasons for the development of these, and also, what rules and expectations apply to women and men in relation to these.

In the course of the study, semi-structured interviews were prepared between 2015 and 2017. In the course of the research, we tried to find young men and women resident in the settlement who have at most primary education, are not doing full-time studies, and are permanently excluded from the open labour market. Our interviewees are not present in the open labour market either, and most of them do not have any work experience apart from public employment. Early school leaving, lack of labour income and low levels of job placement are typical of the entire young generation in the settlement, which also has a strong impact on their daily lives and their vision of future. In this closed and impoverished social space, young people's decisions will be influenced by different factors, which will explain the spread of patterns of partner choice and family formation other than those of contemporary Hungarian society.

Keywords: partner selection, family formation, gender roles, impoverished village, segregation